

N O R S K R I F T

Redaksjon:

Bernt Fossestøl,	rom C236,	Wergelands hus
Gudleiv Bø,	" C316,	" " "
Åsfrid Svensen	" C318,	" " "
Kjell Ivar Vannebo,	" C230,	" " "

Manuskripter kan leveres direkte til disse eller sendes til:

NORSKRIFT

Institutt for nordisk språk og litteratur

Postboks 1013, Blindern

OSLO 3

Manuskriptene bør være skrevet på maskin i A4-format, med linjeavstand $1\frac{1}{2}$, marg ca. 4 cm. og med reine typer på et godt fargeband.

NORSKRIFT er et arbeidsskrift og er følgelig beregnet på artikler av foreløpig karakter. Ved eventuelle henvisninger til disse bør det derfor på en eller annen måte markeres at det dreier seg om utkast. Artikkene kan heller ikke mangfoldiggjøres uten tillatelse fra forfatterne.

Dette nummeret av Norskraft
er utgitt med støtte fra
Det historisk-filosofiske fakultet,
Universitetet i Oslo

INNHold

Forord	1
Innhold	2

I

Wenche Vagle: På jakt etter Peder Syvs metode	3
Antin Rydning: Peder Syvs oversetterfilosofi	18
Ingse Skattum: Forsøk på en historiografisk analyse	30
Terje Spurkland: Runologi - arkeologi, historie eller språkvitenskap?	46
Egil Danielsen: Språk, nasjonalisme og diglossi-modellen ...	59
Gunvor Mejdell: Språk- og kulturkonflikt i Maghrib - en oversikt	73

II

Hanne Gram Simonsen: Fonologiske hierarkier og barns språktilegnelse	87
Bergljot B. Brynildsen: Krashens monitormodell. Noen antakelser om fremmedspråkstilegnelse	102
Ruth Vatvedt Fjeld: Funksjonell analfabetisme i Norge	116
Arnhild Mæhle Chaffey: Avvik i setninger med negasjon hos barn med Spielmeier-Vogts sykdom	129

III

Kirsti Mac Donald: Når man mangler førstehåndskjennskap... En studie i modalitet	141
Jan Erik Rekdal: Relativsetninger i moderne irsk. Utkast til en beskrivelse	156
Alma Næss: AV eller FRA eller hva?	169
Margit Hårsson: Kva er eit samanlikningsnamn?	183
Ingunn Alsåker: Hypokorismar med suffiksa -i, -e og -a i eit kallenamnsmateriale frå Stavanger	192

FORORD

I vårsemesteret 1986 ble det satt i gang systematisk forskeropplæring ved Det historisk-filosofiske fakultet ved Universitetet i Oslo. Et av tilbudene til forskerrekruttene innenfor språkvitenskap og filologi var et seminar i "Vitenskapelig forfatterskap". Seminardeltakerne fikk blant annet i oppdrag å skrive en vitenskapelig eller populærvitenskapelig artikkel på maksimum 15 sider, beregnet på lesere med en del kunnskaper i språk, men uten spesialkunnskaper i faget. Emnet kunne velges fritt. Noen valgte å skrive om emner som lå nær opp til deres eget hovedprosjekt, andre brukte stoff fra det seminaret Even Hovdhaugen hadde i vitenskapsteori og faghistorie.

Ideskitser og utkast til artikler ble gjennomgått i grupper på fire, og dessuten har jeg som seminarleder kommentert minst ett utkast. Deltakerne har gitt klart uttrykk for at de syntes det var verdifullt å få respons på skriveprosessen på et tidlig stadium i skriveprosessen, og at de hadde stort utbytte av samtalen omkring artiklene.

Seminaret ble fulgt av 16 forskerrekrutter, og de kom fra følgende institutter: Germanistisk institutt, avd. A, Klassisk institutt, Keltisk institutt, Leksikografisk institutt, Lingvistisk institutt, Institutt for namnegransking, Institutt for nordisk språk og litteratur, Oldsaksamlingen, Institutt for norsk som fremmedspråk, Romansk institutt, avd. A, Semittisk institutt og Sentret for språkpedagogikk.

Resultatet av skrivearbeidet foreligger her for 15 av deltakerne, én valgte å offentliggjøre sin artikkel annetsteds. Jeg har prøvd å redigere artiklene slik at de får mest mulig innholdsmessig sammenheng. Avdeling I er av faghistorisk karakter eller gir oversikter, avdeling II tar for seg problemer som på en eller annen måte knytter seg til språktilegnelse, og avdeling III drøfter beskrivelsesmåter i tilknytning til visse språklige enkeltfenomener.

Oslo i november 1986

Bernt Fossestøl

PÅ JAKT ETTER PEDER SYVS METODE(1)

Av Wenche Vagle

Innen nordisk lingvistikk har Peder Syvs Mogle betenknninger om det Cimbriske Sprog (1663) krav på stor faghistorisk interesse. Syv var en fagmann som ble høyt anerkjent i sin samtid (2), og ble tildelt tittelen Kongelig Dansk Sprogforsker da han søkte om den. Hans nasjonalistiske målsetning: rehabiliteringen av det danske språket (som han kaller kimbrisk) er inspirert av 1600-tallets morsmålsretorikk, som igjen har sitt opphav i renessansens fornyede interesse for folkespråkene (Fafner 1982:282; Hovdhaugen 1982:63). Spesielt er han påvirket av Opitz, Harsdorff og de tyske språkselskapene (Fafner 1982:296f). Og i tråd med deres program har han konkrete ideer om hvordan det språknasjonalistiske målet skal nås - blant annet ved at dansk tas i bruk i skriftlige framstillinger på alle områder. Og han er selv en foregangsmann: Denne språkvitenskapelige framstillingen er den første som er skrevet på dansk og ikke på latin.

Jeg vil i denne artikkelen ta for meg Peder Syvs metodiske grunnlag. Vurdert etter kriterier fra moderne vitenskapsteori er Peder Syvs arbeid previtenskapelig, og det kan synes fåfengt å søke etter hans metode, men dette er en ahistorisk og "etterpå-klok" vurdering. Den retoriske metoden var den eneste framgangsmåte og framstillingsform som var gjengs blant humanister i Syvs samtid. For å yte Peder Syv rettferdighet - dvs vurdere ham ut fra egne premisser - vil jeg se hans arbeid i relasjon til den retoriske metoden. Det kan - med en viss rett - hevdes at retorikken er nøkkelen til den før-romantiske perioden, som ellers ville være uforståelig (Krogh 1980:3; jf Fafner 1982:230). Morsmåls-retorikken på 1600-tallet brukte klassisk retorikk som verktøy (Fafner 1982:282), og jeg vil da også bruke klassisk retorikk som referansebakgrunn. Jeg vil avslutningsvis antyde at moderne vitenskap og retorikk er to forskjellige erkjennelsesformer med forankring i to ulike rasjonalitetsbegreper.

Presentasjon av teksten

Tekstgrunnlaget for denne analysen av Peder Syvs metode er de fire første "afdeelingen" i *Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog* (1663).

Dette verkets disposisjon er klart angitt med undertitler: "Første Afdeeling Om Sprogene i Aldmindelighed" (s 87-91), "Anden Afdeeling Om det Cimbriske sprogs ypperlighed og vide udbredelse" (s 92-106), "Tredie Afdeeling Om Sprogenes Lighed og Ulighed" (s 107-112) og "Fierde Afdeeling Om det Cimbriske sprogs uddyrkelse i aldmindelighed (s 112). Del 3 er et påhængt innskudd og et rent pliktløp fra Peder Syvs side (mer om dette siden). Ellers er den tematiske progresjonen lett å følge: Del 1 er en generell, vidtfavnende introduksjon, del 2 er hoveddelen, og del 4 skildrer det handlingsprogram som følger av argumentasjonen i del 2. De øvrige 7 kapitlene er "Om Bogstavene (Runer)" (5), "Om Skrive-riktighed" (6), "Om Fremmede Oord" (7), "Om en Oordbog eller Glosebog" (8), "Om Tallene" (9), "Om Egne Navne" (10) og "Om Poeteri hoos de Cimbrer" (11). Det er tidstypisk at verket har denne spredningen i emner fra språkslektskap, via språk-berømmelse og språkriktighet til poetikk og verselære (Fafner 1982:297).

Dogmer, teorier og målsetninger hos Peder Syv

Først en kortfattet presentasjon av Peder Syvs teoretiske grunnlag, og noen stikkord til en plassering av ham i forhold til europeiske lingvistikks "state of the art" på 1600-tallet.

Teorien om at alle språk stammer fra ett urspråk, var fremdeles et aksiom på 1600-tallet (Hovdhaugen 1982:51). Peder Syv holder seg til det eldste og allment godtatte dogmet om hebraisk, det adamske språk, som urspråket. Etter renessansen og den økte interessen for studiet av folkespråkene i Europa hadde denne teorien fått konkurranse fra nye pretendenter som svensk og nederlandsk (Hovdhaugen 1982:51). Peder Syv legger mye energi i å tilbakevise Becanus' påstand fra 1569 om at nedertysk eller nederlandsk er urspråket (op cit:54).

1600-tallet preges av at de religiøse dogmene styrkes (Fafner 1982:222), og Bibelens rolle som levrandør av aksiomer innen lingvistikken på 1600-tallet kan neppe overvurderes. Når Peder Syv skal forklare hvorfor språkene er forskjellige, tyr han til framstillingen i 1. Mosebok om hvordan Gud ved Babels tårn straffet menneskene for deres hovmot ved å "beblande sprogene". Han bruker termen "sproggenes beblandelse" også om den forklarende delhypotesen han har om hvordan språkene har blandet seg med hverandre som følge av folkevandringer og kulturkontakt, handel og krig.

Men det er på intuitivt empirisk grunnlag at Peder Syv - i tråd med samtidas språkvitenskap - deler inn de europeiske språkene i fire hovedgrupper. Og når han vil vise at det kimbriske språket har sitt opphav i de "Nordiske Kongeriger" (og ikke i Tyskland slik Becanus hevder), kombinerer han empirisk kunnskap og mytiske forestillinger.

Språkene betraktes som kvalitativt forskjellige. Tanken om det beste språk stammer fra den klassiske talekunsts lære om de fire veltalenhetsdydene (formulert av Cicero; Dixon 1980:34). Språkrøktene på 1600-tallet tar spesielt hensyn til to: puritas og ornatus, og de høyeste kvaliteter et språk kan ha er "renhet" og "sirlighet" (Fafner 1982:283). Det reneste spåk er det som står nærmest sine kilder (loc cit) - altså hebraisk. Når Peder Syv legger så stor vekt på at kimbrisk (dvs germansk) stammer fra "de Nordiske Kongeriger" og at "de Iislænder <...> hafve <...> bevared det Cimbriske Sprog uden beblandelse/forandring eller forvendelse" (s 96, 6-9), er dette motivert av kravet om renhet. Peder Syv legger også, som Becanus, veltalenhetsdyden perspicuitas (Fafner 1982:265) til grunn som et kriterium, og roser de kimbriske ord for "klarheden at forstaa" (s 95,20). I tillegg kommer en del andre kriterier - bl a utbredelse.

Dessuten har språk karakter: Latin er fordervet, fransk smukt og sirlig, spansk er herlig majestetisk osv.

1600-tallet er et århundre som preges av en vilje til orden og stabilisering av tilværelsen. Den politiske absolutisme får følge av sentralisering på en rekke områder: fra religion til språk - med opprettinga av faste normer for språkbruken (Fafner

1982:220) for å skape orden i det språklige kaos som hersket etter Babel. Når Peder Syv ønsker at "der <skulle> af de lærde sluttes nogle visse regler/ hvortil mand kunde henføre oordene. <...> en Sproglærer (Grammatica) <... og en> Glosebog (Dictionarium)" (s 112), er ikke dette noen original ide.

Peder Syv er i det hele tatt ikke noen original tenker, men en formidler av vel-etablerte syn og holdninger. På en del områder er han direkte etterliggende i forhold til europeisk lingvistik - noe de mange referansene til Becanus, som skrev 100 år tidligere, vitner om.

Retorikken

Retorikken er ikke noe enhetlig og fullstendig system. Hos enkelte tenkere (f eks Aristoteles) er den forsøkt satt inn i et større system, men vanligvis har den opp gjennom tidene vært til stede som uproblematisk felles referansebakgrunn og en samling mer eller mindre sammenhengende ideer til fri avbenyttelse. Den rommer visse teoretiske refleksjoner (dogmer) omkring forholdet mellom språk og virkelighet, form og innhold; den har et sett dogmer om godt og dårlig språk (jf s 5), men den er først og fremst en erkjennelseslære og en argumentasjonslære.

Retorikkens historie går tilbake til ca 500 f Kr, og opphavet sies å være to sicilianske rettstalere (Dixon 1980:7). Siden har retorikken spilt en uvurderlig rolle i den vestlige verden helt fram til ca 1800 - ikke bare innen rettsvesen og politikk, men også som dannelsesfaktor og kulturideal (Fafner 1982:5; jf Ong 1985:9). Det er framveksten av vitenskapelige erkjennelsesformer - rasjonalismen, positivismen og den logiske empirismen - som har brakt retorikken i forfall (Andersen 1978:118; Fafner 1985:13f).

I dag forbindes retorikken først og fremst med stil, troper og figurer, samt overtalelseskunst. Ved siden av den ytre fienden - vitenskapeliggjøringa - har retorikken også vært utsatt for indre fiender som har lagt hovedvekten på språklig "ytre stas" og

misbrukt dens overtalelsesknep i propagandistisk øyemed og dermed mistenkeliggjort retorikken som erkjennelsesform og metode (Fafner 1985:13).

I dag er det kanskje bare ett av retorikkens fem områder som er videre kjent (som tilhørende retorikken) innen humanistisk vitenskap, nemlig elocutio (læren om uttrykkets språklige form - stil, troper og figurer). Actio (framføringen av talen) har kommet sterkt i vanry på grunn av dens relevans for all propaganda-virkosmhet. Dispositio lever et skjult liv i form av tradert kunnskap om hvordan man disponerer en sakprosaframstilling. Memoria (mnemotekniske råd for å fremme hukommelsen) har bare interesse for en snever gruppe i dag. Og inventio (hvordan finne ut hva man vil vite eller tale om), den helt sentrale delen av retorikken, har i dag - som nevnt - fått sitt område sterkt beskåret av vitenskapelige erkjennelsesformer (Fafner 1985:12f jf Dixon 1985:24f).

Retorikken er blitt karakterisert som intensjonell muntlighet (Fafner 1985:10).(3) For å oppnå sin hensikt må taleren legge vekt på tre delmål: å belære, underholde og vekke følelser (Fafner 1985:10) - noe Peder Syvs framstilling bærer tydelig preg av; ønsket om å underholde gir seg til kjenne i form av anekdoter og formuleringer av denne typen: "Exempler haver jeg sæt sidst i bogen/ at de ikke her med kædsommelighed af en deel skulle læses" (s 100,17-19). Lærebøkene framhever også at taleren (skribenten) for å fremme sin sak må framstå som en moralsk og rettferdig person og vinne tilhørernes (lesernes) tillit.

De retoriske lærebøkene rekner med tre typer retorikk: rettstale, politisk tale og lovtale (Fafner 1985:10). Peder Syv benytter seg av både forensisk/juridisk og deliberativ/politisk retorikk. Han ønsker å få leserne vennlig stemt overfor emnet; rettferdighet står sentralt og han legger vekt på bevis og prøving av bevis - altså forensisk argumentasjon. Fra den deliberative/politiske retorikken har han tydeligvis hentet råd og hint om hvordan man overbeviser sine tilhørere og framstiller motstandernes synspunkter i et uheldig lys, og om hvordan man argumenterer for et handlingsprogram. Dessuten fins det visse innslag av rent panegyriske art (jf Dixon 1980:22f).

Retorikkens metode eller erkjennelsesform

Som det har gått fram av ovenstående, representerer ikke retorikken bare en framstillingform; den har å gjøre med forholdet mellom tanke og tale, erkjennelse og framstilling (Fafner 1985:10). Lindhardt påpeker at tanke og tale var ett i logos for de gamle grekere. Erkjennelsen var bundet til språket, og språket var et sant uttrykk for tanken. Med kristendommen kom Den hellige ånd som en a-logisk erkjennelseskilde (Andersen 1978:119); og siden har - som nevnt - "vitenskapeliggjøringa" gjort språket tvilsomt som erkjennelseskilde. Retorikken skiller ikke strengt mellom følelse og fornuft, og også følelsene representerer en form for erkjennelse (loc cit).

De fleste lærebøker i retorikk opp gjennom tidene understreker at retorikken først og fremst er en metode eller erkjennelsesform (jf Dixon 1980:21) - dvs en måte å komme fram til eller produsere kunnskap på.

Inventio besto av praktiske råd om hvordan man skulle gå fram for å finne argumenter til belegg i en gitt sak. Til dette formålet samlet man alle mulige bevis i en såkalt topikk (gr topos = sted <å lete på>). Topikker er måter å undersøke et tema på både når det gjelder innsamlingen av stoff på forhånd (som gjerne foregår ved at man systematisk stiller seg selv relevante spørsmål) og måten å presentere stoffet på. Begrepet topikk brukes også om den systematiske forteknelsen over resultatene av en slik spørreteknikk, som i neste omgang kan brukes i praktisk retorikk. Lindhardt gjør rede for hvordan topologien eller topikken er blitt fortrenget til fordel for dialektikk og logikk, og hvordan retorikkens betydning i siste instans beror på om man kan tilskrive den topologiske problembehandlninga noen erkjennelsesverdi. Han mener at svaret på dette siste spørsmålet avhenger av hvilket erkjennelsesområde det dreier seg om. Retorikken beskjefter seg ikke med entydige, vitenskapelige og logiske ting, men med etikk og politikk i videste forstand, altså med det mellom-menneskelige og det sannsynlige. (Fafner 1982:12f; Dixon 1980:26f; Andersen 1978:119f)

Retorikken er altså nesten ensbetydende med den humanistiske

tradisjonen (jf Fafner 1982:5f), og språkvitenskapen på 1600-tallet er ikke skilt ut som et vitenskapelig område. Peder Syvs argumentasjon baserer seg ikke på entydig, vitenskapelig kunnskap, men på logiske (i retorikkens forstand, hvilket inkluderer det sannsynlige), etiske og følelsesmessige bevis.

Store deler av hans framstilling bærer tydelig preg av den topologiske erkjennelsesform. Retorikk-lærebøkene lister gjerne opp ferdig utarbeidede topikk-kataloger over de spørsmål det innen et område ville være relevant å stille (Andersen 1978:119); topikkene kan lett henfalle til rene klisjeer (jf Dixon 1980:26). Peder Syv gjør for eksempel bruk av topikken nasjonalstolthet, som var mye brukt på 1600-tallet (Fafner 1982:282). "Formula laudis" - en forskrift for hedrende omtale (Fafner 1982:33) har også vært mye brukt opp gjennom tidene (op cit:282; Dixon 1980:27). Peder Syv ser ut til å ha brukt denne panegyriske topikken, og søkt svar på spørsmålet: "Hvorfor /av hvilke årsaker kan man prise et språk?". En variant av denne topikken kalles "forfedrenes berømmelse" (Fafner loc cit); Peder Syv understreker i stor monn de gamle kimbreres bedrifter, og legger stor vekt på at islendingene har bevart det kimbriske språk "uden beblandelse/forandring eller forvendelse", s 96,8-9). Beskjedenhet er også en anbefalt topikk, en måte å presentere stoff på, som fremmer tilhørernes tillit (Dixon 1980:56), og som Peder Syv benytter seg av et par ganger (s 93 & s 106).

Peder Syvs argumentasjon

Hovedhypotesen uttrykkes først i begynnelsen av del 2 - og da i to variasjoner (Peder Syv har også flere): "Vel er det Cimbriske sprog eet af de ældste/ her-kommende fra Babel/..."(s 92,7-8) og "Jeg holder for at det ældgamle Cimbriske sprog kommer meere overeens med det hebraiske end med det Grædske eller Latin-ske" (s 92,17-19).

Hele del 2 er en lang bevisdel hvor det føres argumenter av stigende styrke for tesen, hvor en del standpunkter i den tidligere litteraturen tilbakevises, og hvor Peder Syv i stor grad foregriper de motargumenter leserne måtte ha og motbeviser dem -

i tråd med retorikkens "refutatio/reprehensio" (Dixon 1980:30). De mest sentrale poengene blir hamret inn gjennom stadig gjentakelse.

Aristoteles rekner med to hovedtyper bevis: De "ukunstige" - hovedsakelig rettslige bevis - og de "kunstige" - de bevisene som taleren skaper med sin kunst (Dixon 1980:24). Det er den siste typen som er interessant for oss i denne sammenheng. Av denne typen fins det tre kategorier. To av dem opptrer ofte sammen eller i hybride former og springer ut av talerens moralske karakter. De knytter seg til talerens etos (gr sedvane, seder) - hans moralske karakter - og patos (gr opplevelse) - hans evne til å vekke tilhørernes følelser (jf Dixon 1980:24f) (jf det som ovenfor er sagt om retorikkens erkjennelsesform). Det er altså viktig for Peder Syv å framstille seg selv som en pålitelig person og å berekne sitt publikum.(4) Jeg mistenker at dette er en medårsak til at han - ved siden av sin egentlige målsetting: rehabilitering av det kimbriske språk - også ofrer så mye plass og bestrebelse på det som var lingvistikkenes hovedprosjekter i hans samtid: å gi en helhetlig framstilling av alle verdens språk (del 1) og å beskrive og forklare disse språkenes likheter og ulikheter (del 3). Han søker altså pålitelighet gjennom å innskrive seg i en tradisjon og gjennom stadig å referere til autoriteter større enn ham selv, Gud og de lærde. Mengden sitater fra navngitte autoriteters verk er imponerende.

Den tredje kategorien kunstige bevis er de logiske. De består av argumenter, som her for det meste har form av entymemer (ufullstendige syllogismer som bygger på sannsynlighet og ofte også på konvensjon), eksempler og maksimer (jf Dixon 1980:26).

Som forklarende delpåstander for tesen (at kimbrisk er et av de eldste språk med nesten direkte avstamning fra hebraisk) framfører Peder Syv bl a at 1) språkene forandres gjennom blanding og 2) språkene kan inndeles i et kvalitetshierarki avhengig av hvor nær de står hebraisk. Argumentasjonen for delpåstand 2 blir ofte sirkulær: Kvalitetstrekk ved et språk blir tatt til inntekt for at dette språket står nær urspråket. Mange av argumentene har form av underpåstander som igjen har sine argumenter.

Kapitlenene 5 til og med 8 (s 92-96) består av den rekke logiske bevis for at kimbrisk har verdier i vel så stor grad som andre språk. Bevisene har form av entymemer: Oversetningene, og av og til slutningene, uttrykkes ikke eksplisitt. Argumentene bygger på underforståtte oversetninger som sier at egenskapene som kommer fram i undersetningene er kvalitetstrekk ved et språk. Argumentrekka er lang: Kimbrisk kan danne nye ord ved sammensetninger, kimbrisk dikterkunst - som den hebraiske - har enderim, kimbrisk har stort sammenfall mellom skrift og tale. Mange argumenter lånes fra Becanus: Kimbrisk "lofves for sin artige korthed <...> af oordenes faa stavelser/ af Snarheden at udsige/ og klarheden at forstaa dem", og "at det hafver mange oord/ som kunne vendes om og læses tilbage; Elder og ligesom de vendes om/ saa betyde de og tvert imod/ som Geef/feeg", og kimbrisk har "nok af det som pryder talen. Hvilket vilde blifve langt at udføre" (s 95-96).

Som vi ser er disse argumentene konvensjonelt eller normativt forankret, men jeg mistenker sterkt at det ikke rådet full enighet i samtida om alle de kvalitetskriteriene som Peder Syv her indirekte etablerer, og at den entymemiske formen derfor tjener til å presentere kontroversielle synspunkter som om de var ukontroversielle.

Kapitlene 9 til og med 14 (s 96 - 102) består av en lang argumentasjonsrekke som viser det kimbriske språks store utbredelse i Nord-Europa. Den implisitte oversetningen synes å være at jo større utbredelse et språk har, jo bedre er dette språket. Argumentene knytter seg til den forklarende delhypotesen om "sprogenes beblendelse", og har form av eksempler på felles skikker og felles ord. Konklusjonen: "Saa var da dette sprog vidt udbredet over ald dende Nordiske verden" (s 102,12-13), støttes av en ny rekke liknende argumenter.

Tre sider seinere vrir Peder Syv på denne konklusjonen, det vil si: Han forandrer den så mye at den egentlig blir en ny påstand, og en påstand som det ikke blir ført logiske bevis for; her er det patos og de religiøse overtonene som borger for bevisets gyldighet:

<oppramsing av navn på en rekke germanske stammer> hvilke folk lige som ebben i hafved løber ud og ind/ forflyttede sig nu af Asien ind i Evrophen/ nu tilbake igjen/ men havde tilsammen eet grundsprog (enddog der var forandring udi) havde nesten eens bogstave vare alde af Jafets herkomst/ og havde deris fornemste sæde i de Baltiske Øøer.(s 106,1-6)

Peder Syvs logiske bevisføring har karakter av en slags praktisk beslutningsprosess og bunner tydeligvis i et praktisk sannsynlighetsbegrep.

Peder Syv benytter også bevis som har form av maksimer (f eks "Dog hafver et hvert folck aldtiid huledet sit sprog for det ypperligste", s 91,9-10) og allmenne sannheter om menneskenaturen (f eks s 90,27-91,4), og han følger retorikkens råd om å foregripe og motbevise eventuelle motstanderne (se f eks s 92,20-93,2 og s 95,8).

Konklusjonen er, ifølge retoriske lærebøker, stedet for bevis av etos og patos-typen (Dixon 1980:30), og det eneste stedet der en i hovedsak belærende og handlingsorientert framstilling kan benytte seg av den "store stil" (jf Dixon 1980:33). Kapittel 18 - konklusjonen i del 2 må leses med dette for øye, og man må være klar over at de to bevis-kategoriene etos og patos er helt legitime i den retoriske tradisjon, og at det implisitt stilles andre gyldighetskrav til dem enn til de logiske bevisene. Kravet til de logiske bevisene er at de skal være sanne eller sannsynlige (som i moderne vitenskap, men moderne vitenskap stiller andre krav enn Peder Syv til hvordan man kommer fram til sannheten), mens de de to andre kategoriene er gyldige hvis de er rettfærdige (etos) eller oppriktige (patos). (5)

Peder Syv fører bevis av etos-typen når han i kapittel 18 påstår følgende, som så blir underbygd av tre argumenter:

End er og det min mening/ at om dette sprogs rette ophaf og begyndelse ikke gandske hør os Danske til (thi vi ville dømme maadeligen om os selve) da bør det og ingenlunde de Tydske/ saa gandske at tilegne sig det/ som nogle af dem gjøre. (s 106,11-15)

Del 4 - handlingsprogrammet der Peder Syv skisserer veien å gå for å rehabilitere dansken: nemlig at det blir skrevet en

dansk grammatikk og en ordbok - er sterkt preget av bevis av etos-typen - som ifølge retorikken er den handligsfremmende bevistypen som spesielt hører hjemme i deliberativ/politisk argumentasjon (Dixon 1980:22 & 25). Som en forklaring på hvorfor det kimbriske språk blir så ringeaktet, nevner Peder Syv at det ikke er skrevet grammatikker og ordbøker for det kimbriske språk. Han ramser opp en lang rekke høyaktede språk som har sine egne grammatikker - hvilket for så vidt er logisk bevisføring, men med tydelig mer patetiske og moralske innslag:

"...dend Finnske <grammatikk> haandskrefven. Hvilket fattes os/ som ville være saa skikkeligt et folk frem for dem. <...> Der ere giorde Franske Grammatikker paa Dandsk og Svensk/ men vort eget Sprog ville de ikke til" (s 113-114), (6)

Retorikken i lys av moderne språkfilosofi

Innledningsvis nevnte jeg at Peder Syvs arbeid er previtenskapelig. Enkelte vitenskapsteoretikere legger problemstillingen til grunn for vurderingen av vitenskapelighet, og anser et arbeid som vitenskapelig dersom det f eks stiller et historisk, et allmenn-vitenskapelig eller et filosofisk spørsmål (Schmitter. 1982:86f). Mens andre skiller mellom vitenskapelige og førvitenskapelige arbeider på grunnlag av et metode-kriterium. "Metode" blir da enten vidt definert som "systematisk forskning", eller begrenset til innføringen av en bestemt metode. Innen lingvistikken blir den historiske metode ofte betraktet som kriteriet på vitenskapelighet.

Istedenfor å definere den previtenskapelige metoden hos Peder Syv negativt - dvs ved å peke på hva den ikke er, har jeg i denne artikkelen primært forsøkt å gi en beskrivelse av hva den er. På tampen tillater jeg meg allikevel visse klart uhistoriske betraktninger.(7)

I et forsøk på å systematisere det jeg hittil har sagt om retorikken og belyse denne ytterligere, vil jeg føre inn innsikt fra moderne språkhandlingsteori. Dette er også en måte å nærme seg den vesentlige forskjellen mellom den retoriske og den moder-

ne vitenskapelige metode på: nemlig de ulike gyldighetskrav som stilles til bevisene og argumentasjonen. Moderne vitenskap formulerer konstantive utsagn/påstander om den objektive verden; vi krever at de skal være sanne (ev usanne), og vi stiller bestemte krav til den eller de metoden(e) som benyttes i sannhetssøkinga. Med Habermas kan vi si at dette er bruk av den kognitivt-instrumentelle rasjonalitet.

Før jeg går videre med denne noe anakronistiske sammenlikninga mellom moderne språkfilosofi og retorikkens metode, vil jeg nevne at også andre har pekt på visse forbindelseslinjer (se Krogh 1980; Lindhardt 1975). Lindhardt hevder at vårt århundres språkfilosofiske og erkjennelsesteoretiske debatt kan belyse retorikkens erkjennelsesform. Språkfilosofiens standpunkt - at mennesket både skaper språket og selv formes av det - er det samme som retorikken alltid har hevdet (Lindhardt 1975:19f). Hele Lindhardts framstilling bærer preg av at han ser en parallell mellom retorikkens syn på språket som erkjennelseskilde og som virkelighetskonstituerende og Habermas' tese om at det er den kommunikative handlinga som skaper og opprettholder vår verden (Halvorsen 1986:170f).

Jeg mener at det også foreligger en parallell mellom retorikkens tre bevistyper og Habermas' tre språkhandlingstyper med tilhørende gyldighetskrav, verdenstilordning, funksjon og rasjonalitetstype - noe som skjematisk kan framstilles slik:

RETORIKKEN

<u>Bevistyper og deres forankring:</u>	etos - talerens moralske karakter (normer)	patos - vekking av følelser (smak)	logiske bevis: argumenter, eksempler, maksimer
--	--	------------------------------------	--

HABERMAS: THEORIE DES KOMMUNIKATIVEN HANDELNS. FRANKFURT. 1982

<u>språkhandlings-</u> <u>typer:</u>	regulativer	ekspressiver	konstativer (påstår noe om et saksforhold)
<u>gyldighets-</u> <u>krav:</u>	rettferdig	oppriktig autentisk	sann/usann
<u>verdenstil-</u> <u>ordning:</u>	sosiale verden	subjektive verden	objektive verden
<u>funksjon:</u>	handlings- koordinering	sosialisering	forståelse (kunnskapsformidling)
<u>rasjonalitets-</u> <u>typer:</u>	praktisk-moralsk	ekspressiv	kognitiv-instrumentell

(Oversikten over Habermas' system er basert på Nafstad, Petter. 1983. Sosialfilosofi. Lillehammer - gjengitt i Halvorsen 1986:141, og framstillinga i Halvorsen 1986:170f og 191f.)

Som antydnet kan vi noe forenklet si at moderne vitenskap knytter seg til begrepene i kolonnen lengst til høyre i denne oversikten. Men den differensieringa som skjemaet viser, i tre atskilte sfærer innen livsverdenen (en normativ, en ekspressiv og en kognitiv) som svarer til det tre gyldighetsformene, er et resultat av en historisk prosess som Habermas kaller rasjonalisering (Nafstad 1984:73 og 143f). Som vi har sett stiller retorikken tildels andre gyldighetskrav til bevisene enn kravet om sannhet: Særlig bruken av etos- og patos-bevis viser at skillet mellom den praktisk-moralske, den ekspressive og den kognitiv-instrumentelle fornuft ikke eksisterer for retorikerne. Som det går fram av skjemaet ovenfor består den moderne differensieringa i at den praktisk-moralske rasjonalitetens område skilles ut og begrenses til den sosiale verden, mens den ekspressive rasjonalitetens domene begrenses til det subjektive området. "Vitenskapeliggjøringa" har altså medført en innsnevring når det gjelder hva som godtas som vitenskapelig rasjonalitet i forhold til tidligere standarder.

Peder Syv og hans samtid ser på lingvistikken som et humanistisk fagfelt der etikk, mellommenneskelige normer og sannsynlighet har gyldighet. Hans argumentasjon baserer seg på en "udifferensiert" fornuft, og prioriterer ikke den kognitivt-instrumentelle fornuft og dens tilhørende funksjon: forståelse (av saksforhold) og kunnskapsformidling.

FOTNOTER

- (1) Takk til Bernt Fossetøl, som har bidratt med rettledning under utarbeidelsen av manuskriptet.
- (2) Jf Schmitters kriterier for faktaseleksjon i faghistoriske framstillinger innen lingvistikken (Schmitter 1982:99).
- (3) Det kan nevnes at det i den moderne debatten om hva som konstituerer vitenskapelighet har vært pekt på "målrettet handling" som det avgjørende kriterium (Schmitter 1982:90).
- (4) Aristoteles legger vekt på at taleren må være en menneskekjenner, og avveie talen etter tilhørerne - man taler for eksempel ikke på samme måten til gamle som til unge (Dixon 1980:25f).
- (5) Jf Rosted, som i sin Rhetorik, under "Om Bevisførselen" skriver at "... den store hensigt <...> er at overbevise tilhørerne om, at noget er sandt, eller ret, eller godt" (min understrekning) (Rosted i Hellesnes 1980:46).
- (6) Det kan nevnes at Peder Syv kom til å skrive den første grammatikk skrevet på dansk: Den Danske Sprog-Kunst (1685). Da hadde Erik Pontoppidan skrevet sin Grammatica Danica (1668). Den aller første danske grammatikk (fra 1660) - riktignok skrevet på latin - ble ikke trykket før i moderne tid, og Peder Syv kjente neppe til den (Fossetøl 1984:32).
- (7) En rent historisk vurdering er så allikevel umulig; etter "syndefallet" er regresjon umulig: Nye innsikter, ny kunnskap og endret mentalitet kan ikke strykes bort.

LITTERATUR

- Andersen, Øivind. 1978. To bøker om retorikk <anmeldelse av> Thure Hastrup: Græsk og Romersk talekunst, København 1976, 248 s. (Berlingske leksikon bibliotek). <og> Jan Lindhardt: Retorik, København 1975, 173 s. (Berlingske leksikon bibliotek). Edda. 1978:118-120
- Dixon, Peter. 1980. Rhetoric. London & New York (1971)
- Dyvik, Helge J.J. 1980. Grammatikk og empiri. Upublisert doktoravhandling. Bergen

- Fafner, Jørgen. 1982. Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa. København
- Fafner, Jørgen. 1985. Viten og ferdighet hører sammen. Professor Jørgen Fafner <...> i samtale med Eiliv Vinje. Norskkræren 1/1985
- Fossestøl, Bernt. 1984. Om urspråk, universalgrammatikk og morsmål. I: Bernt Fossestøl et al (red): Festskrift til Einar Lundeby:17-36. Oslo
- Halvorsen, Jan- Arne. 1986. Om språk, handling og avmakt. Hovedoppgave ved INSL. Oslo
- Hovdhaugen, Even. 1982. Norsk språk i europeisk lingvistik i det 16. og 17. århundre. Maal og Minne 1-2/1982:49-69
- Krogh, Thomas. 1980. Retorikk. Basar 4/1980:3-7
- Nafstad, Petter. 1983. Sosialfilosofi. Lillehammer
- Ong, Walter J. 1985 (1982). Orality and Literacy. The Technologizing of the Word. London & New York
- Rosted, Jakob. 1810. Rhetorik. Christiania. Gjengitt i: Hellesnes, Jon. Jakob Rosted og retorikken. Basar 4/1980:40-49
- Schmitter, Peter. 1982. Untersuchungen zur Historiographie der Linguistik. Tübingen
- Syv, Peder. 1663, Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog. København. I: Henrik Bertelsen (red): Danske Grammatikere I:87-115. 1915. København

PEDER SYVS OVERSETTERFILOSOFI
av Antin Rydning

Innledning

Peder Syv har gitt uttrykk for sitt syn på oversettelse i skriftet *Nogle betænkninger om det Cimbriske sprog*¹ fra 1663. Oversettelse utgjør riktignok ikke det sentrale poenget i skriftet, men inngår som ett av fire virkemidler i hans handlingsprogram for å rehabilitere det kimbriske (dvs. danske) språks anseelse. Hovedmålsetningen er å etablere dansk som det nasjonale skriftspråk.

Jeg skal i denne artikkelen redegjøre for virkemidlene i Peder Syvs handlingsprogram med spesiell vekt på virkemidlet oversettelse, analysere hans oversetterfilosofi og prøve å se den i relasjon til dagens teorier om oversettelse.

Jeg har valgt Peder Syv som utgangspunkt for sammenlikningen av faghistoriske grunner. Språkforskeren Peder Syv er anerkjent av sin egen samtid, hvilket tittelen Kongelig Dansk Sprogforsker som han søkte om, og fikk tildelt, skulle vitne om. Hans språkskrift er den første språkvitenskapelige fremstilling noensinne skrevet på dansk (og ikke på latin). I dette skriftet tar han opp et klart nasjonalt emne: rehabiliteringen av det kimbriske språk. Peder Syv er oppgitt over fremmedspråkenes pågåenhet, og da især over latinens fremtredende rolle i det akademiske og vitenskapelige liv i Danmark. For ham er det maktpåliggende å få gjeninnført dansk som morsmålet. Det gjelder å overbevise om at dansk ikke er noe lavstatusspråk, men tvert om et like godt språk som datidens "beste sprog". (IB, s.90)

¹ I Henrik Bertelsens utgave av *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede fra 1915-1929*, s. 87-115

Peder Syv går lenger enn å tale danskens sak med glød. Han foreslår konkrete virkemidler for å fremme det danske språks anseelse og bruk i hjemlandet.

Virkemidlene i Peder Syvs handlingsprogram

For å forstå hvordan Peder Syv mener at oversettelse kan bidra til å fremme det danske språks bruk, må en se virkemidlet oversettelse i sammenheng med de øvrige virkemidler.

Peder Syv skiller intuitivt mellom to typer virkemidler. Det ene er knyttet til systematiseringen av det danske språk, det andre til den språklige utøvingen. Det første fungerer som en viktig forutsetning for det siste: Det danske språk må systematiseres før det kan brukes "klart og siirligt" i skrift og tale.

"Hvilket ikke kand erlanges/ uden vi saa vel som andre folk befatte vort sprog i visse regle." (XXB, s.113)

Dette innebærer at normative rettskrivningsregler (Sproglærer) som bygger på prinsippet om størst mulig samsvar mellom skriftspråk og talespråk, utarbeides.

Likeledes må det utarbeides en ordbok eller et leksikon (Nafne- eller Glosebog), der alle fremmedord lukes ut og erstattes med danske. Dersom fremmedordene ikke har danske synonymer, skal de "bekvemmeligt paafindes" eller de "gamle igjen opledes". (XXIB, s.112)

Peder Syv omsetter straks teori i praksis når han foreslår at den danske betegnelsen Sproglærer benyttes som synonym for Grammatica, og likeledes at betegnelsen Nafne- eller Glosebog erstatter henholdsvis Dictionarium og Lexicon.

Han er imidlertid klar over at språket ikke er noe selvstendig vesen med egen fri vilje. Språket må brukes. Danskene må oppfordres til å skrive på sitt morsmål fremfor på fremmedspråk, samtidig som fremmedspråklige bøker må oversettes til dansk. Peder Syv stiller imidlertid en betingelse: Den språklige utøvelsen må være god.

"Mand burde her udi beflitte sig paa siirlighed i talen og skriven/ jeg bekiender vel at det fornemste i dette er/ at aldtning er klart og let at fatte." (XXB, s.113)

Kvalitet i skrift og tale er nødvendige forutsetninger for å få gjennomslag for prinsippet om at dansk er et like godt språk som samtidens anerkjente språk.

Dersom kravene til kvalitet og forståelse ikke innfris, risikerer en å støte leserne fra seg:

"men skal mand vælge iblant to ting/ hvo vil ikke heller age i en god vogn/ end gaa i drek og gruus med stoor besværlighed? Hvem vil ikke helder høre og læse det/ som artigt er sammensat/ end det/ som humper/ støder/ og fører ingen lyst med sig?" (XXB, s.113)

Dermed oppnås den motsatte virkning: Det danske språks anseelse undergraves med de uheldige følger det får for språkets utbredelse i Danmark...

Virkemidlet oversettelse

Virkemidlet oversettelse er knyttet til den språklige utøvingen. Peder Syv betrakter oversettelse som en form for språkbruk som kan tjene to ulike formål: fremmedspråksopplæring og kunnskaps-tilegnelse.

Oversettelse som middel til å lære fremmedspråk

Om rehabiliteringen av det danske språk på sikt skulle medføre at det danske språk fortrenget fremmedspråkenes hegemoni, og da især latinens selvfølgelige herredømme som de lærdes språk i Danmark, vil kjennskap til fremmedspråk likevel fortsatt være en nødvendig forutsetning for å kommunisere med omverdenen. Peder Syv betviler således ikke verdien av å beherske fremmedspråk. Han setter imidlertid et spørsmålstegn ved hvorvidt antall fremmedspråk som læres og tiden som går til å lære dem, står i noe rimelig forhold til utbyttet. For Peder Syv synes det uønskelig å "sinke tiden hen med saa mange sprog at lære". (XXII, s.111)

Han antyder at innlæringsprosessen kan fremskyndes ved at en benytter oversettelse som pedagogisk middel i fremmedspråksundervisningen. Gjennom oversettelsesmetoden vil elever og studenter raskere kunne tilegne seg den nødvendige innsikt i fremmedspråk:

"end-og ungdommen stoor nytte/ som her af kunde have en herlig anviisning/ dislettere at forstaa Latinen/ og andre sprog". (XXB, s.113)

Oversettelse som middel til å tilegne seg kunnskaper

Fremmedspråktilegnelsen er ikke bare unødig tidkrevende, den hemmer den rene kunnskapstilegnelse:

"I betænkning/ at mand her nødes til at anvende en deel af dend tiid paa sproget/ som mand burde bedre at anlegge paa adskillige tings kundskap". (BIII, s.95)

Teorien om at fremmedspråktilegnelsen hindrer kunnskapstilegnelsen, er fast forankret i det bibelske sagnet om språkernes forvirring ved Babels tårn.²

"Men Gud hafver sendt over Menisken for synden skyld try hofved straffer/ af hvilke dend sidste er sprogenes beblandelse/ eftersom man paa deris videnskab saa megen tiid maa anvende/ som ellers paa gode kunstners kundskap kunne anlegges." (I, s.87)

Peder Syv betrakter oversettelse som en tidsbesparende vei ut av uføret. Dersom en fremmer danske oversettelser av fremmedspråklige bøker, vil kunnskapstilegnelsen kunne skje direkte, istedenfor at en går veien om kjennskap til fremmedspråkene. Oversettelse betraktes med andre ord ikke lenger bare som et middel til å lære språk, men som en effektiv og rasjonell måte å tilegne seg kunnskaper på.

Hovedmålsetningens innvirkning på Peder Syvs oversetterfilosofi

Peder Syvs betraktninger om oversettelse er ikke av teoretisk art. Han ser ikke oversettelse som et fag i seg selv, men knytter som nevnt oversettelse til ønsket om å gjeninnføre det danske språk som det nasjonale skriftspråk i Danmark. Oversetterfilosofien hans må derfor sees i sammenheng med denne målsetningen.

² Tanken om at fremmedspråktilegnelsen skjer på bekostning av annen kunnskapstilegnelse, er fremdeles utbredt. Jf. argumentene mot innføringen av fransk som 2. fremmedspråk ved de videregående skoler i Norge for noen år siden (ut fra hypotesen om at fransk er et vanskeligere språk å lære for nordmenn enn tysk), mot nynorsk og likeledes påstanden om at fremmedspråktilegnelsen hemmer og forsinker forståelsen for fag som matematikk og fysikk.

Fire prinsipper knyttet til hovedmålsetningen synes for meg å ha innvirkning på hans oversetterfilosofi.

Det nasjonale prinsippet

Peder Syv setter bruk av morsmålet i sammenheng med nasjonalfølelsen.

"Hvis nu ikke andre og ære deris eget sprog/ da ere de baade utaknemmelige mod deris fæderneland/ til hvis beste enhver er fød". (IB, s.91)

Å fortrenge morsmålet til fordel for fremmedspråk er ifølge Peder Syv ikke bare barbari:

"De kald=||tes Barbariske (b) som brugte et fremmed sprog" (IB, s.91).

Det er direkte naturstridig og skadelig:

"i det de foragte det sprog/ hvor i de lettest kunne naa fuldkommenhed/ og hvoraf/ saa fremt de tænke at forestaa noget lovligt i deris fæderneland/ en hver kand hafve sig ære oc gafn at forvente."³

Kvalitetsprinsippet

For Peder Syv er det viktig å overbevise om at dansk er et kvalitativt like godt språk som datidens førsterangsspråk. Men utbredelsen av det danske språk avhenger at dets status høynes. Han argumenterer ut fra samtidens teori om språkernes kvalitet, og evaluerer det danske språk ut fra to allment aksepterte kriterier: slektskapet til urspråket hebraisk og språkets utbredelse. Et annet hovedpoeng blir å vise konkret til det danske språks positive egenskaper. I metoden inngår en sammenstilling av trekk ved datidens anerkjente språk og dansk. Konklusjonen er klar: Det danske språk er et førsterangsspråk.

³ Peder Syvs tese om at god mestring av morsmålet gir størst uttelling, synes å være bekreftet av de siste års empiriske undersøkelser. Det er påvist at morsmålet beherskes bedre enn fremmedspråk i betydningen klarere, sikrere, mer intuitivt, automatisk og idiomatisk. Det finnes riktignok unntak fra regelen, men språkbrukerne som utgjør unntaket, er få. AIIC, den internasjonale forening for konferansetolker, og AITC, den internasjonale forening for konferanseoversettere, har som en konsekvens av denne teorien om morsmålfortrinnet et eksplisitt krav til sine medlemmer om utelukkende å tolke simultant/oversette til morsmålet. Hensikten er naturligvis å sikre best mulig kvalitet på utførelsen.

Til tross for at det har vært udyrket i lang tid, er det like rikt, vakkert og variert som datidens beste språk.

"Jeg maa || bekiende/ at vort maal ikke saa herligen er udyrket/ som en deel andre/ men derfor mister det intet af sin gamle ypperlighed/ ligesom gullet/ der ligger længe i jorden og seent opgrafves/ forlaarer dog ikke sin værd/ men kand og ligesaa artigt udpoleres/ som det andet/ hvilket længe hafver været i brug." (BI, s.93-94)

Dansk fortjener således å bli oppgradert og tatt i bruk igjen som morsmål.

Det demokratiske prinsippet

Peder Syv ser at den alminnelige utbredelsen av oversatte bøker til dansk vil kunne tjene et demokratisk formål. På sikt vil

"alde dem/ som ikkun forstaa sin modes maal"
(XXB, s.113)

kunne få direkte tilgang til kunnskaper. Kunnskapstilegnelsen vil med andre ord ikke lenger bare forbeholdes de lærde som behersker

"de beste sprog/ det Hebraiske/ Grædske og Latinske/ oaf.
hvilket hør de lærde til", (IB, s.90)

men i teorien kunne gjøres tilgjengelig for alle.

Det pedagogiske prinsippet

Forutsetningen for å lykkes er at oversettelsens språklige utforming er forståelig for alle som kan lese. En må tilstrebe oversettelser skrevet på et lettforståelig dansk. Det skal ikke være nødvendig å gjette seg til innholdet gjennom kjennskap til fremmedspråkene! Hensikten med oversettelsen er jo nettopp å gjøre kunnskapene mer tilgjengelige for flere.

Peder Syvs oversetterfilosofi

Peder Syvs betraktninger om oversettelse omhandler to forhold: oversettelsesmetode og begrensninger knyttet til oversettelse.

Oversettelsesmetode

Den beste oversettelse er den "som ikke holdes for nogen oversattelse" (XXB, s.113). Fremgangsmåten Peder Syv anbefaler for å skrive en god oversettelse, er som følger:

"kunde ikke her gandske binde sig til oordene/ eftersom hvert sprog haver sine egenskaber/ og det som falder vel i et sprog/ klinger ikke strags saa vel i et andet". (XXB,s.113)

En oversettelse skal altså stå på egne ben på lik linje med en vanlig dansk tekst. De samme krav stilles således til en dansk oversettelse som til en tekst skrevet direkte på dansk. Prinsippet om at en tekst ikke må "humpe og støte" har gyldighet også for oversettelse. Dette innebærer at originalspråkets form ikke gjenspeiles i den oversatte versjonen. Tvert om skal oversettelsen ikles en dansk språkdrakt og utføres på det danske språks premisser, dvs. ut fra det danske språks egenart.

Enkeltspråks begrensninger

Peder Syv regner enkelte språk for å være mer ordfattige enn andre. Oversettelse fra slike ordfattige språk til mer ordrike språk lar seg ikke gjøre. Han sier (XX, s.108):

"Frømdelis have nogle sprogge mindre oord/ end behof gjøres. Thi eftersom der fattes mange ting hoos Barbariske folk/ nemlig skjøne byer/ slotte/ huuse/ handverker/ klæder/ uurter/ træer/ dyrur/ oam. og de ey helder vide sligt af studering/ hvor skulle de da have oord til det/ som de hverken have elder vide af? hvorudover/ der en Bisp vilde lade udsætte nogle bøger i det Lappiske sprog/ paa det de vilde folk maatte saa meget dis bedre komme til dend Christne troo/ kunde end ikke Børnelærdomen gives paa deris maal/ eftersom fortolkerne sagde at der manglede oord".

Peder Syvs oversetterfilosofi i relasjon til dagens teorier om oversettelse

Når jeg til slutt skal prøve å relatere Peder Syvs oversetterfilosofi til dagens teorier om oversettelse, er hensikten å vise at Syvs betraktninger fra 1600-tallet like gjerne kunne ha vært uttalt i dag, og dannet argumenter i den oversettelsesteoretiske debatten som nå pågår. Spørsmålene som opptar dagens forskere, er hvorvidt oversettelse er mulig eller har naturlige begrensninger, og hvorvidt oversettelse kan tjene to formål samtidig: dvs. fungere både som pedagogisk middel i fremmedspråksundervisningen og som mål i seg selv i betydningen budskapsoverføring. Peder Syv kommer inn nettopp på disse to problemstillingene i sitt språkskrift. Det kan derfor virke som om han var forut for sin tid. Sannheten er snarere at det teoretiske studiet av

oversettelse ikke har vært gjenstand for større oppmerksomhet gjennom tidene. Det er først nå, de siste tiår, at kommunikasjonshandlingen oversettelse er blitt et studieobjekt for en rekke ulike vitenskapsdisipliner, og faget oversettelse er blitt et eget forskningsfelt. Et langt lerret gjenstår imidlertid å bleke før en kan trenge igjennom "mysteriet" oversettelse, forstå hva som rører seg i oversetterens "ferdskriver" når han overfører et budskap fra et språk til et annet, og få større innsikt i flere sentrale aspekter ved oversettelsesprosessen som fremdeles ligger i et teoretisk mørke.

Problemet i dag er imidlertid den manglende enighet om teoretisk ramme. Flere ulike skoler står steilt mot hverandre, og utvikler teorier om oversettelse som på mange punkter er inkompatible. Jeg skal her ganske kort nevne de tre mest kjente, og vise på hvilke punkter det er samsvar mellom dem og Peder Syvs syn på oversettelse når det gjelder metode og spørsmålet om hvorvidt oversettelse er mulig eller ikke. Alle tre går under fellesbetegnelsen oversettelse, til tross for ulike formål og metoder:

1. Den kommunikative oversettelse. Formålet er budskapsoverføring. Metoden bygger på prinsippet om overføring av meningen (dvs. meningssamsvar).
2. Den kontrastive oversettelse. Formålet er fremmedspråkstilegnelse. Metoden bygger på prinsippet om overføring av ordenes betegnelser (dvs. språklig samsvar i betydningen "referential meaning")
3. Den litterale oversettelse. Formålet er desifreringen av et fremmedspråk. Metoden her er overføring av ordenes betydning (dvs. språklig samsvar som ord-for-ord-gjengivelse).

Oversettelsesmetode

Peder Syv skiller ikke mellom den kommunikative og den kontrastive oversettelse. For ham kan oversettelse som nevnt tjene to formål samtidig, både fremmedspråkstilegnelsen og kunnskapsstilegnelsen.

Dette synet gjør seg fremdeles gjeldende. Mange oversettelsesteoretikere ser ingen metodiske forskjeller mellom dem. Begge formål inngår således i deres teoretiske overbygning. Menings-teoretikerne derimot skiller eksplisitt mellom den kommunikative

oversettelse, som betraktes som et mål i seg selv, og den kontrastive oversettelse, som betraktes som et middel til å lære fremmedspråk. I undervisningssammenheng innebærer skillet at studenter som tar sikte på å bli yrkesutøvende oversettere, lærer å overføre avsenders budskap til mottaker. Metoden som legges til grunn er meningssamsvar. Studenter som derimot ønsker å lære fremmedspråk, bruker oversettelsesøvingene for å kontrollere kjennskapet til fremmedspråket. Hensikten med å oversette fra fremmedspråket til morsmålet (version) er primært å måle studentens forståelse av fremmedspråket, mens oversettelse fra morsmålet til fremmedspråket (thème) er å teste studentens kjennskap til grammatiske regler og ordforråd. Metoden som anvendes, bygger på språklig samsvar. M. Gravier har forsøkt å skille mellom disse to ulike undervisningsmetodene som begge vanligvis går under den samme betegnelsen oversettelse, ved å kalle den første for pédagogie de la traduction (oversettelsespedagogikk) og den andre for pédagogie des langues vivantes par le truchement de la traduction (oversettelse som ledd i språkpedagogikken) (Gravier 1976:202). Det er ennå ikke vanlig å skille mellom de to. ↵

Peder Syv betraktet som nevnt oversettelse som et gode som kunne tjene to formål samtidig. Men fremgangsmåten han anbefaler for å skrive en god oversettelse, kan imidlertid tas til inntekt for meningsteoriens metode på ett vesentlig punkt: gjenformuleringen på mottakerspråkets premisser. Ifølge meningsteorien skal oversetteren ikke ta utgangspunkt i originalspråkets form, men i avsenders budskap som skal formuleres på mottakerspråket så klart og idiomatisk som mulig. Dette av hensyn til leseren, som skal kunne lese oversettelsen som om teksten var formulert direkte på målspråket. Nida og Taber (1974: 1), forløperne til meningsteorien, skriver: =

↵ jf. NAVF's siste publikasjon om Humanistisk forskning i Noreg (desember 1984, s. 110) der følgende står å lese: Omsetjingsverksemd dreg nytte av kontrastive studium og terminologistudium. Omsetjing har vorte eit eige forskningsfelt i dei siste åra.

= Nida skrev ellers om bibeloversettelse lenge før 1974. Jf. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill. 1964. *Bible translation in today's world*. TBT 17.59-64. *Translating the New Testament into Haitian Creole*. TBT 18.27-30.

"The new focus, however, has shifted from the form of the message to the response of the receptor. Therefore, what one must determine is the response of the receptor to the translated message."

Peder Syv og meningsteoriens sammenfallende synspunkter på dette punkt kan spores tilbake til Martin Luther i begynnelsen av 1500-tallet. Luther betraktet språket som et "middel til å spre Bibelens budskap" (Finn-Henrik Aag 1986:50), det var av avgjørende betydning å oversette Bibelen til et godt og lettforståelig tysk. Fremgangsmåten han valgte, var meningsoversettelsen. Selv om metoden først ble alminnelig i Europa 100 år senere, kan en gå ut fra at Peder Syv, som den beste språkforsker han var, må ha kjent til Luthers teoretiske utredninger om oversettelse, og ved selvsyn konstatert hvordan teorien nedfelte seg i praksis i Luthers bibeloversettelser. Martin Luther regnes som grunnleggeren av det nytyske skriftspråket. Det er ikke usannsynlig at det er hos ham Peder Syv har hentet inspirasjon til tankene om å etablere dansk som et nasjonalt skriftspråk.

Er oversettelse mulig?

At språkenes ulikhet på det leksikalske plan umuliggjør oversettelse, slik Syv hevdet, er fremdeles en utbredt oppfatning. Kontrastive studier av språk har vist at språk, tross universelle felles trekk, er ulike på alle plan. På bakgrunn av slike data har man så trukket slutningen at oversettelse ikke er mulig. Peder Syvs eksempel med det danske ordet "syskende" som ikke finnes på latin, illustrerer på en fortreffelig måte teorien om uoversettelighet.

Det er riktig nok at ordet søsken ikke har noe direkte leksikalsk motstykke på latin, men dermed å hevde at begrepet "søsken" ikke kan oversettes, er å trekke en gal slutning. ^e

Teorien om uoversettelighet gjelder bare oversettelse i betydningen språklig samsvar basert på transkoding av ordenes betydning. I den forstand er oversettelse fra et språk til et annet umulig på grunn av at strukturene i to språk er uforenelige. Dette innebærer imidlertid ikke at oversettelse er en relativ

^e For diskusjonen om hvordan søsken kan oversettes til språk som ikke har et direkte ett-til-ett-motstykke til det norske ordet, se Patrick Chaffey 1980:52.

operasjon, der suksessen er betinget av den lingvistiske kombinasjonen og teksttypologien.

Oversetteren er verken en forræder (traduttore-traditore) eller en "utro" tjener (les belles infidèles), slik en kunne være forledet til å tro på bakgrunn av påstandene om uoversettelighet. Tvert om er oversetteren et levende bevis på at kommunikasjon er mulig til tross for språklige forskjeller. Guds straff over menneskenes hovmot førte riktignok til språkernes beblendelse. Men Babels forvirring satte ingen stopper for den menneskelige kommunikasjon. Den ga tvert om støtet til en ny form for samkvem: kommunikasjon gjennom oversettelse og tolking. Oversettelse har med andre ord bidratt til å gjenopprette den menneskelige kommunikasjon. Når man vet at oversettelse således er ett av verdens eldste yrker, er det nesten en selvmotsigelse å hevde at oversettelse ikke er mulig.

Når oversettelse defineres som overføring av originaltekstens budskap, og ikke som overføring av originalspråkets form, er oversettelse alltid mulig.

Prinsippet som ligger til grunn her, er prinsippet om tankens universelle karakter, et allment akseptert syn også på Peder Syvs tid. Et budskap formulert på et språk kan alltid reverbaliseres på et annet språk. Empiriske undersøkelser har påvist at verken språklige eller kulturelle forskjeller representerer noe hinder for budskapsoverføringen. Begrensningene ligger således ikke i språket eller kulturen, men hos den utøvende oversetteren. Det er oversetterens kompetanse som er avgjørende for hvorvidt en oversettelse er vellykket (mulig) eller ikke. Tekst- og språktyper kan selvsagt skape vanskeligheter, men i prinsippet er selv vanskelige og komplekse oversettelsesproblemer verken uløselige eller uoverkommelige. Gode oversettelser til alle verdens språk skulle være et bevis på dette.

Moderne forskning i oversettelsesteori tar utgangspunkt i nettopp denne empiriske observasjon. Målet er å gi større innsikt i oversettelsesprosessen, slik at en kan få svar på mange av de problemstillinger som har opptatt oss både før og etter Peder Syvs tid.

K I L D E R

Jeg takker Bernt Fossetøl, Bergljot Behrens Brynildsen, Hanne Gram Simonsen og Wenche Wagle for nyttige kommentarer.

Gravier, Maurice : Pédagogie de la traduction. Theory and Practice of Translation. Nobel Symposium 39. Stockholm, September 6-10, 1976.

Nida, Eugene A. and Taber, Charles R. : The Theory and Practice of Translation. E.J. Brill, Leiden, 1974.

Aag, Finn-Henrik : Bibelovertøsetteren Martin Luther. Språk og språkundervisning nr.1, 1986, s.40-50.

Chaffey, Patrick: TRANSLATION: a point of contact between Civilisation and Language studies. Språk og språk-utdanning nr. 2, 1980.

FORSØK PÅ EN HISTORIOGRAFISK ANALYSE
av Ingse Skattum

INTRODUKSJON

Med 1960-årenes økende antall arbeider om språkvitenskapens historie begynte savnet av en metode for lingvistisk historiografi å gjøre seg gjeldende. Særlig E.F.K. Koerners skrifter utover i 1970-årene vekket lingvister til bevissthet om den mangelfulle teoretiske innsikt bak disse arbeidene. Koerners krav til historiografen er bl.a. at han skal ta den historiske kontekst i betraktning når han vurderer tidligere tiders teorier, og med det menes både det allmenne mentale klima, andre vitenskapers innflytelse på lingvistikken og ytre historiske hendelser. Det kreves altså encyklopedisk viten både om lingvistikken som fag og om historiske forhold. Koerner ser helst også at historiografen har språkkunnskaper nok til å lese kildene på originalspråk. Når man så har nådd fram til en historiografi for lingvistik, mener han at den må få status som vitenskapelig deldisiplin og gå inn i den allmenne språkvitenskapelige utdanning.

Peter Schmitters bok Untersuchungen zur Historiographie der Linguistik fra 1982 utdyper disse og andre tanker. I tråd med Koerners idéer (og til tross for tittelens vitenskapelig forsiktige Untersuchungen zur...) utarbeider han en metode for lingvistisk historiografi. Men han advarer mot Koerners tro på at man ved å oppfylle visse metodiske krav kan nå fram til en objektivt sann historie. Historiografen vil alltid måtte foreta valg, og det vil derfor kunne vere flere mulige historier. Schmitter systematiserer så de valg en historiograf står overfor, i tre hovedområder: 1) fakta-seleksjon, 2) forbindelsesstruktur eller narrativ struktur og 3) forklaringsmodell.

Et fjerde punkt han tar opp, er framskrittsteorien, dvs. synet på vitenskapens historie som en akkumulasjon av viten. Denne teorien var tidligere alment akseptert, men ble av mange forkastet etter Kuhns epokegjørende verk om de vitenskapelige revolusjoner. Schmitter mener at enhver vitenskapsmann streber mot framskritt - uten nødvendigvis å nå det - og

at skal man forklare overgangen fra én teori til en annen, impliserer dette framskrittsteorien.

Den historiske framstillings relative objektivitet er likevel ikke til hinder for en vurdering av dens vitenskapelige objektivitet, og Schmitter setter i et avsluttende kapittel opp visse kriterier for en slik evaluering.

Jeg vil i det følgende prøve å anvende Schmitters metode som analyseredskap for å finne det faghistoriske syn bak et språkhistorisk arbeid. Som studieobjekt har jeg valgt et mindre, norsk bidrag til lingvistikken historie, Even Hovdhaugens artikkel "Norsk språk i europeisk lingvistikk i det 16. og 17. århundre", publisert i Maal og Minne i 1982. Artikkelen og Schmitters bok kom ut samme år så Hovdhaugen hadde ikke hatt anledning til å lese Untersuchungen. Dette er altså ikke en kritikk av forfatterens metode sett i forhold til Schmitters, men et forsøk på å prøve metoden praktisk, og jeg vil gjerne takke Even Hovdhaugen for at han har stilt sin artikkel til disposisjon for forsøket.

1. FAKTASELEKSJON

Det er utsagn om språk som er "fakta" i lingvistikken historie. Et typisk utsagn er: "Ein Wissenschaftler W macht zu einem historischen Zeitpunkt t an einem realen Ort I eine Aussage über Sprache." (Schmitter s.129)

Ingen historiograf kan ta med alle utsagn om språk. En historieskriver må velge hvilke verk han vil omtale og innenfor verkene hvilke uttalelser han vil sitere. Schmitter har fundert over hvilke kriterier som, bevisst eller ubevisst, legges til grunn for utvelgelsen. Man sonderer mellom de kriterier som kommer til anvendelse i en allmennhistorie, og de som gjelder en delhistorie. Noen av disse er obligatoriske, andre fakultative. I tillegg til de logisk nødvendige kriterier for allmenn- og delhistorie har historiografen også de pragmatisk nødvendige relevanskriterier å ta hensyn til. Relevanskriteriene gjelder såvel for allmennhistorie som for delhistorie.

Jeg har resymert disse kriteriene i punktene 1.1. - 1.16, som jeg i det følgende vil anvende på Hovdhaugens artikkel.

A. En allmenn faghistorie velger sine fakta etter følgende kriterier:

1.1. Studieområdet (Objektbereich). Felles for allmenn- og delhistorie er det logisk obligatoriske prinsipp at studieområdet er utsagn om språk, et prinsipp Hovdhaugen selvsagt følger.

1.2. Vitenskapelig karakter (Wissenschaftlichkeit). Det annet kriterium, som er fakultativt, gjelder utsagnenes vitenskapelige karakter. Definerer man vitenskapelighet som målrettet virksomhet (dvs. at det stilles spørsmål og søkes svar), kan stort sett alle de verker som er sitert hos Hovdhaugen, karakteriseres som vitenskapelige. En unntagelse er Christiern Pedersens utsagn i innledningen til den danske oversettelse av Bibelen i 1529:

"Naade och Fred ... Vere met alle Danske, Suenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort tungemaall." (s.49)

Her søkes ikke svar på spørsmålet om hvorvidt de nordiske språk er en enhet. Synet på dansk, svensk og norsk som ett tungemål er implisitt, og utsagnet er tatt med fordi det illustrerer en oppfatning som var utbredt blant forskere på den tid. Vitenskapelighet kan også defineres som rasjonell, entydig, etterprøvbar virksomhet, og i denne snevre, moderne betydning kommer kriteriet om at utsagnene skal være vitenskapelige, til anvendelse i seleksjonen av to lingvisters utsagn, nemlig Scaliger og Arngrímurs, som på grunn av sin vitenskapelige karakter siteres ekstra utførlig.

"Men likevel er det god grunn til å se nærmere på hva han sier om de nordiske språka. Scaligers metoder for språksammenligning er forgjengernes klart overlegne og dessuten var han en kritisk og vel skolert forsker som vi kan regne med har gransket alt tilgjengelig materiale og vurdert det, før han kom med sine teorier." (s.56)

"For med verket til Arngrímur fikk man en grundig og nyansert framstilling av visse hoveddrag i de nordiske språks historie fra en person med første hånds kjennskap til de faktiske forhold." (s.56)

Men kriteriet brukes bare delvis, for andre utsagn, som vurderes som uvitenskapelige, får også plass i framstillingen. Det henvises gjentatte ganger til Becanus, til tross

for "hans egne fantasifulle teorier om det kimbriske språk" (s. 54), og om Olaus Magnus heter det at "Utpreget klar og informativ er ikke framstillingen til Olaus Magnus her" (s.53).

1.3. Utsagnenes metodiske karakter (Methodizität). Til tross for at Hovdhaugen innledningsvis sier at han vil "kaste lys over arbeidsmetodene til lingvister på den tida"(s.50), kan jeg ikke se at utsagnenes metodiske karakter har vært noe kriterium i valg av verk eller sitater, hverken i den snevre betydning av utsagn som kan klassifiseres innen en bestemt, lingvistisk skole, eller i den videre betydning av tekster som anvender en konsekvent måte å spørre og svare på. Mange vitenskapshistorikere anser at vitenskap og metode er én og samme sak, men Schmitter skiller mellom de to. (En annen sak er at også ikke-metodiske tekster kan kaste lys over metode eller mangel på sådan.)

1.4. Institusjonalisering (Institutionalisierung). Dette er et fakultativt kriterium som Hovdhaugen heller ikke har benyttet seg av, hverken i betydningen ytre institusjonalisering, dvs. opprettelse av læresete e.l. i språkvitenskap, eller i betydningen indre institusjonalisering, dvs. at fagets autonomi skal være definert i de utsagn det gjelder.

B. En delhistorie må logisk sett ha med minst ett spesifikasjonskriterium som avgrenser studieområdet i forhold til allmennhistorien. Schmitter nevner tre typer avgrensning: kronologisk, geografisk og tematisk. Hovdhaugens artikkel er en delhistorie der alle disse tre spesifikasjonskriteriene benyttes, slik det kommer til uttrykk i tittelen "Norsk språk i europeisk lingvistikk i det 16. og 17. århundre":

1.5.Kronologisk begrensning: bare utsagn fra det 16. og 17. århundre er tatt med (at der i innledning og avslutning siteres utsagn fra tiden før og etter, må anses som en naturlig innramming av emnet.)

1.6.Geografisk begrensning: bare utsagn framkommet i Europa tas med.

1.7.Tematisk begrensning: bare utsagn om norsk (nordisk) språk tas med. (Det ligger i sakens natur at utsagn om alle de nordiske språk må med.)

Dette er for øvrig de eneste seleksjonskriterier som gis eksplisitt, både de allmenne kriteriene og den tredje typen, relevanskriteriene, er implisitte hos Hovdhaugen.

C. Relevanskriterier. Schmitter har ikke satt opp noen systematisk liste over relevanskriterier, men trekker fram en del eksempler av generell art. Jeg skal komme tilbake til disse etter å ha sett på de relevanskriterier som gjelder Hovdhaugens artikkel spesielt.

Artikkelens studieområde er så snevert at man kunne tenke seg at det skulle være mulig å gi en uttømmende gjengivelse av fakta, dvs. de utsagn som finnes om norsk eller nordisk språk innen den tid og det geografiske område han har begrenset seg til. I så fall ville relevanskriteriene falle bort. Men jeg tviler på at Hovdhaugen har hatt et slikt mål for det vil jo alltid kunne være kilder en ikke kjenner til, og jeg tviler også på at Hovdhaugen stiller noe slikt krav til Oluf Kolsrud, som han i artikkelen kritiserer for å være "langtfra uttømmende". Når han supplerer Kolsruds utvalg med et verk av Schottelius, er det nok snarere fordi han mener at dette verket er relevant, eller som han sier, "sentralt" (uten at han begrunner den vurderingen).

Vi antar altså at Hovdhaugen følger visse relevanskriterier. Det ville være rimelig om disse svarte til den målsetning han sier han har med artikkelen (s.50):

"Hensikten med dette arbeidet er å søke å finne ut hvorfor europeiske lingvister på denne tida skilte så klart mellom de skandinaviske språka, hva de la i begrepet "norsk språk", hvilke kilder de bygde på her og i hvilken grad dette lett isolerbare og nokså perifere problemet kan kaste lys over arbeidsmetodene til lingvister på den tida." (s.50)

Jeg vil derfor først undersøke i hvilken grad utvalget av fakta er relevant i forhold til disse spørsmålene.

1.8. Hvorfor skilte europeiske lingvister på den tiden så klart mellom de skandinaviske språkene? Dette spørsmålet inneholder som presupposisjon at datidens lingvister faktisk skilte klart mellom de skandinaviske språkene. Går man de siterte utsagn etter i sømmene, avdekkes imidlertid et

interessant forhold:

Innledningsvis nevnes lingvister fra middelalderen som mente at de skandinaviske språk var ett og samme språk (Saxo, Nils Sigvatsson, Christiern Pedersen, Snorre og den spanske erkebiskopen Rodrich Jimenez fra Toledo), og noen av dem siteres.

Så kommer vi til det egentlige studieobjekt, lingvistene fra det 16. århundre. Her siteres Gesner (1555), som er den første vi kjenner som bruker begrepet "norsk språk", idet han gir en sammenlignende ordliste over norsk, tysk og latin. I tillegg gir han en prøve av Fadervår på islandsk, men uten å si hvorvidt han regner norsk og islandsk som ett eller to språk. Dansk eller svensk nevnes ikke, og han kan derfor vanskelig tas til inntekt for det syn at det skulle finnes distinkte, skandinaviske språk. Olaus Magnus (også 1555) skjeller riktignok mellom nordmenn og svensker når det gjelder deres "regioner", men det er bare svensk språk han nevner ved navn. På lignende vis skjeller Becanus (1569) mellom de tre rikene Norge, Danmark og Sverige, men bruker begrepene dansk og svensk språk på en måte som ikke gjør det klart om han anser dem for ett eller to språk. Norsk språk nevnes så å si ikke. Disse tre lingvistene, som ikke gir klart uttrykk for hva de mener om de skandinaviske språks innbyrdes forhold, må altså snarest tolkes dit hen at de som sine forgjengere anser dem for ett og samme språk.

Først i det 17. århundre har vi belegg for at de nordiske språk blir betegnet som atskilte språk. Den første som siteres, er Megiserus (1602), som i sin ordbok regner de kimbriske (dvs. nordiske) språk som en enhet med følgende undergrupper: dansk, svensk, norsk, islandsk og gotisk. Den neste er Scaliger (ca. 1600), som klassifiserer Europas språk og under danisme regner dansk, svensk og norsk, samt islandsk som han anser som en avlegger av norsk. Omtrent samtidig med ham er Arngrímur Jónsson (1609), som også skiller mellom disse språkene. Og endelig har vi antologien til Stephanus (1629), som gjengir bl.a. Arngrímurs tekst.

Mot disse tre utvalgte utsagn fra det 17. århundre (Stephanus ikke medregnet) siteres så følgende som slutter seg til og eksplisiterer det 16. århundres syn: Milius (1612), som

støtter seg til Becanus når han skriver "svensk, som dansk og norsk er identisk med" (s.58), Pontanus (1631) som uttrykkelig sier at dansk, norsk og svensk er "idiomer" (dialekter) av samme språk og beviser dette ved tre nært beslektede språkprøver av Fadervår, og Schottelius (1663), som likeledes bygger på Becanus, og som siterer Pontanus' språkprøve.

Og endelig siteres Adelsing (1809) for å vise at synet på de nordiske språk som ett språk var framherskende helt til begynnelsen av det 19. århundre, og at Pontanus' språkprøve kom til å bli stående som den eneste tilgjengelige prøve på norsk språk i nesten 200 år.

Blant utsagnene om norsk språk i det 16. og 17. århundre velger Hovdhaugen altså ut ni utsagn, hvorav bare tre eksplisitt skiller mellom de nordiske språk, mens tre er noe tåkete, men må tolkes som uttrykk for den oppfatning at det dreier seg om ett og samme språk, og tre faktisk sier at så er tilfelle. Disse utsagnene er derfor ikke bare irrelevante for det første av de spørsmål denne artikkelen søker svar på, men faktisk i strid med en av dets presupposisjoner.

1.9. Hva la datidens lingvister i begrepet "norsk språk"? Ser vi på de utsagn som er valgt, er det blant tekstene fire som gir prøver på norsk språk: Gesner, Olaus Magnus, Megiserus (han gjengir de samme ord som Gesner, bare færre) og Pontanus. En tekst, Arngrimurs, definerer norsk språks utbredelse og opprinnelse ut fra et språkhistorisk perspektiv. Dette utvalget synes derfor relevant for spørsmålet om hva de i den tiden la i begrepet "norsk språk", og av artikkelens måte å presentere språkprøvene på, i sammenlignende kolonner, framgår det også at dette kriteriet må ha vært bestemmende da forfatteren skulle velge sine sitater.

1.10. Hvilke kilder benyttet datidens lingvister? De utvalgte tekstene gir også svar på det tredje spørsmålet. Dels nevner de sin kilde (Gesner og Becanus om Olaus Magnus, Pontanus om den spanske biskopen Rodrach eller Rodericus), dels kan man av likheter slutte hvilke kilder de har benyttet (Megiserus kopierer Gesners valg av ord og Pontanus' Fadervår gjenfinnes hos Schottelius og Adelsing, selv om kilden ikke nevnes og antagelig ikke er kjent), dels viser tekstene at opphavsmennene har samme teori, så en kan anta at en senere

lingvist har benyttet en tidligere som kilde (Milius er på linje med forgjengeren Becanus når han hevder at alle språk stammer fra et germansk språk, og med Bibliander når det gjelder det syn at språkendringer skjer gjennom kontakt mellom folkene, ved handel eller krig). Et sted sier Hovdhaugen eksplisitt at hensynet til kildebruk har vært med på å bestemme valg av verk:

"Ettersom Gesner refererer til Olaus Magnus, kan det være av interesse å se litt hva han skriver om språkforholda i Norden ..." (s. 53)

1.11. Hvilke arbeidsmetoder hadde lingvistene på den tiden? Dette kriteriet ser ikke ut til å ha spilt noen rolle for utvalget tekster, kfr. denne artikkels punkt 1.3.

Konklusjonen må bli at av de fire spørsmål artikkelen søker svar på, er det bare to som har vært med på å styre Hovdhaugens faktaseleksjon, nemlig spørsmålet om hva lingvister la i begrepet "norsk språk", og hvilke kilder de brukte.

Etter å ha sett på de relevanskriterier som angår artikkelens problemstilling, gjenstår det nå å undersøke om relevanskriterier av mer generell art kan ha spilt en rolle i utvalget av tekster og sitater. Det dreier seg om fem kriterier som jeg har plukket fra Schmitters analyser av forskjellige språkhistoriske verk.

1.12. Hvilken betydning hadde utsagnene i sin samtid? Hovdhaugen begrunner delvis sitt valg av utsagn med dette kriteriet. Han sier f.eks. om Olaus Magnus at det kan være grunn til å sitere ham både fordi han nevnes av Gesner (se ovenfor) og fordi han var kjent i sin samtid:

"ikke minst ettersom hans verk var en standard håndbok for alle i Europa når det gjaldt informasjon om Norden." (s.53)

Men han omtaler også Scaliger og Arngrímur, som han selv sier ikke fikk betydning i samtiden:

"og det ser ikke ut til at verken Scaliger eller Arngrímur har hatt noen gjennomslagskraft."(s.58)

1.13. Hvilken betydning har utsagnene i nåtid? Man kan tolke dette spørsmålet på to måter: 1) hvilken innflytelse har fortidens teorier på nåtidens, altså en indre, språkvitenskapelig tolkning, eller 2) i hvilken grad styres

historiografens seleksjon av hans samtids paradigme, dvs. av de spørsmål som i samtiden anses relevante, og de forklaringer som anses sannsynlige, altså en ytre tolkning. Hovdhaugens interesse for kildebruk er et eksempel på en problemstilling som opptar oss i dag, mens den bare i liten grad interesserte vitenskapen i det 16. og 17. århundre. Etter som artikkelens mål ikke er å vurdere hvorvidt det 16. og 17. århundres syn på de skandinaviske språks enhet har influert på dagens teorier, er det i samsvar med målsetningen at bare den siste av de to tolkningene av dette kriteriet har kommet til anvendelse.

1.14. Hvem kom med utsagnene først? Dette kriteriet anvender Hovdhaugen om flere utsagn, bl.a. om den spanske erkebiskop Rodrich Jimenez de Rada og - med negativt fortegn - om Th. Bibliander:

"og bare i Spania finner vi tilløp til denførste klassifisering av nordiske språk." (s.51)

"I det første av disse oversiktsverka, Th. Biblianders De ratione communi omnium linguarum et literarum commentarius, ("Oversikt over alle språks og alfabeters felles system") fra 1548, er ikke de skandinaviske språka nevnt." (s.52)

1.15. Hvilke likheter er der mellom teorier (kontinuitet)? Schmitter viser at historiske framstillinger kan være ute etter å påvise kontinuitet av flere grunner, f.eks. for å gi nåtidige teorier øket troverdighet ("la chasse aux précurseurs"), eller for å vise at en ny teori ikke er ny likevel. Ettersom ingen av disse motiver er i overensstemmelse med Hovdhaugens problemstilling, har de heller ikke vært relevante for faktaseleksjonen.

1.16. Hvilke ulikheter er der mellom teorier? Vil man argumentere for at én teori har fortrinn framfor en annen (gjørne for å påvise framskritt eller tilbakeskritt i vitenskapens historie), vil man naturlig velge utsagn som belyser dette. Hovdhaugen hadde en formening om at han ville finne et framskritt i det 16. og 17. århundres syn på de nordiske språk i forhold til middelalderens, og fant da også tre utsagn som sto for et slikt framskritt.

2. FORBINDELSESSTRUKTUR

De fakta som blir valgt ut, skal bindes sammen til en historie. Historiografen kan organisere dem etter ett eller flere prinsipper: 1) kronologisk, 2) geografisk, 3) systematisk, 4) produsentorientert eller 5) logisk.

De fire første forbindelsestypene tar for seg omverdenens innflytelse på teoriene (ekstern historie) og representerer en narrativ struktur: en historisk tilstand A forvandles til en tilstand B, og vekten legges på forvandlingen eller handlingen. A + handling + B danner en minimal narrativ enhet, en hendelse. En fortelling kan inneholde én eller flere slike hendelser.

Den siste typen gjør rede for teoriens innbyrdes forhold (intern historie) og kalles analog-narrativ fordi den framstiller overgangen fra teori T 1 til T 2, men vekten legges her mer på gjenstanden for handlingen, teorien, enn på selve handlingen.

A. Narrativ struktur (ekstern historie)

2.1. Kronologisk forbindelse. Hovdhaugens artikkel er i første rekke kronologisk ordnet. Alle de historiske fakta i hoveddelen, "Oversikt over materialet", som omtaler utsagn fra det 16. og 17. århundre, er lenket sammen etter dette prinsipp. Det er da også det vanlige i historiske framstillinger, selv om de fleste benytter flere forbindelsestyper samtidig, slik Hovdhaugen også gjør det til en viss grad.

2.2. Geografisk forbindelse. Denne varianten finner vi i innledningen, der vi først får den historiske bakgrunn for Skandinavia, så for resten av Europa.

2.3. Systematisk forbindelse. Utsagnene er ikke oppstilt etter sitt systematiske innhold.

2.4. Produsentorientert forbindelse. Med "produsentorientert" mener Schmitter at utsagnene er ordnet etter forfatter eller skole. Hovdhaugens framstilling blir produsentorientert i og med at hver forfatter siteres med ett verk, men disse verk er kronologisk ordnet, og det er denne struktur som er der berende.

B. Analog-narrativ struktur (intern historie)

2.5. Logisk forbindelse. Fakta kan bindes sammen ut fra

den innflytelse de har på hverandre, enten det er slik at en teori får tilhengere eller motstandere. I Kovdhaugens artikkel er ikke utsagnene ordnet etter dette prinsipp, selv om f.eks. Becanus' innflytelse på Milius blir påvist, og de tre som representerer en ny teori, Scaliger, Milius og Arngrimur, kan behandles etter hverandre fordi de tilfeldigvis har publisert sine verk i henholdsvis ca.1600, 1602 og 1609.

3. FORKLARINGSMODELL

For at en forbindelse skal kunne betegnes som historie, og ikke som en kronologisk oppstilling av hendelser, en krønike, må den forklare forbindelsen mellom fakta. Forklaringen kan søkes i forskjellige forhold.

A. Den eksterne historie. Forklaringsmodeller av denne type kan være psykologisk, sosiologisk, historisk, antropologisk, kulturelt, religiøst eller biografisk forankret.

Slike modeller bruker Kovdhaugen flittig. I innledningen forklarer han skiftet i studieområdet fra latin til folkespråk med historiske omstendigheter (boktrykkerkunstens oppfinnelse, oppdagelsesreiser og nasjonalstatenes framvekst), med religiøse (reformasjonen og misjonstrang) og med et mentalhistorisk skifte (renessansen):

"I slutten av middelalderen vokste svensk og dansk fram som egne språk og med boktrykkerkunstens innføring tok en disse også i bruk som skriftspråk i betydelig grad." (s. 50)

"Nasjonalstatenes framvekst, europeiske oppdagelsesferder og erobringer i andre verdensdeler, reformasjonen og en sterk oppblomstring av kristen misjon var faktorer som bidro til økt interesse for studiet av folkespråka både i Europa og i andre verdensdeler." (s.52)

"I renessansen finner vi også en intellektuell nysgjerrighet, en draging mot det nye og ukjente og en ny dristighet til omfattende synteser, til å sette sammen ulike data under nye innfallsvinkler og til nye dristige hypoteser. En våget å utfordre både den klassiske kulturs og Bibelens tradisjoner." (s. 51)

I siste del av artikkelen, "Vurdering av materialet", som

nettopp er en fortolkning av tekstene, trekker han inn en annen mentalhistorisk forklaring, nemlig den voksende nasjonalisme:

"Det er god grunn til å påstå at europeiske lingvisters interesse for norsk ikke bunnet i en genuin interesse for å få mest mulig kunnskap om norsk, men var bestemt av i hvilken grad de kunne bruke norsk (og for den saks skyld skandinaviske språk) som bevis for sine språknasjonalistiske hypoteser." (s.64)

Framstillingen er dertil hele veien støttet av opplysninger om årstall for utgivelsen av bøker, antall utgaver, tilgjengelighet for samtidens forskere og biografiske data om forfatterne.

B. Den interne historie. Ifølge Schmitter er det den interne eller teoridynamiske historie som er det sentrale i en vitenskapshistorie, mens den ytre historie kommer inn som et nødvendig supplement. Han tar her avstand fra Poppers syn på den interne forklaringsmodell som den eneste relevante i en vitenskapshistorie og støtter Kuhn i hans krav om at de historiske omstendigheters innflytelse på teoriene må tas i betraktning (Schmitter ss.143-155).

Jeg har allerede vist i hvilken grad Hovdhaugen bruker ytre forklaringer. Før vi ser på om han også bruker en teoridynamisk modell, må jeg nevne at den brist som ble påvist mellom hypotese og fakta, finnes igjen i forbindelsen fakta - forklaring. Scaliger knyttet logisk til Bibliander og Gesner:

"Bibliander og Gesner gjorde mye for å systematisere klassifiseringen av de europeiske språka. Og selv om de og etterfølgerne gjorde mange feil, la de grunnlaget for den oppsummering som Scaliger gjorde i Diatriba de Europaeorum linguis" (s.56)

mens Scaligers manglende forbindelse med meningsfellen Arngrímur betones:

"I alle fall er det nokså sikkert at han ikke kunne ha kjent til islendingen Arngrímur Jónssons verk Crunogaea fra 1609. Hadde han gjort det, er det nok mulig at formuleringen av avsnittet som ble sitert ovenfor, hadde sett noe anderledes ut." (s.56)

Foruten disse forbindelsene har jeg faktisk ikke kunnet finne andre eksempler på en teoridynamisk forklaring enn Megiserus' kopiering av ord fra Gesner. Dels gis det ingen forklaring, som når det konstateres at "seinere spanske historikere regnet dansk, norsk og svensk som adskilte, omenn svært nærtstående språk" (s.51), og at "Den første klare klassifisering av de germanske språk finner vi i Megiserus' Thesaurus Poluglottus vel Dictionarium multilingue" (s.55), dels forklares endringer med ytre forhold, slik vi har sett. Endringer som uteble, forklares også ved ekstern historie: Arngrimurs manglende innflytelse blir forklart med at han understreket det opprinnelige ved gammelnorsk. Dette sto i strid med Becanus og hans etterfølgeres syn på nedertysk eller belgisk som urspråket, og denne motsetning bunnet i trangten til nasjonal selvhevdelse, altså ikke i forhold som var rent språkvitenskapelige.

Den logisk forankrede forklaringsmodell har, som man ser, fått svært liten plass i denne artikkelen, og man kan spørre seg om den egentlig er en språkhistorisk framstilling i Schmitters forstand.

4. FRAMSKRITTSTEORIEN

Schmitter imøtegår forskjellige fortolkninger av Kuhns syn på framskritt. Ifølge Schmitter er vitenskap definert som målrettet virksomhet og vitenskapsmannens mål som framskritt. Han mener at også Kuhn godtok at det er et framskritt når flere gåter innen normalvitenskapen blir løst, eller når ett paradigme blir erstattet av et annet fordi det nye er i stand til å svare på spørsmål som det gamle ikke kunne.

Schmitter skjelner mellom to fortolkninger av framskritts-teorien:

- 1) Som totalitetsutsagn om all historie. Framskritt blir sett på som streben mot en objektiv sannhet. En slik Sannhet er ikke falsifiserbar og altså ikke vitenskapelig.
- 2) Som et relativt framskritt innen enkeltområder (teorien T 1 blir forbedret gjennom T 2). Slike framskritt er falsifiserbare. Denne tolkningen ser streben mot framskritt som en regulerende idé bak all vitenskapelig virksomhet. Selv om vitenskapsmannen tilstreber framskritt, kan resultatet bli

stagnasjon eller tilbakeskritt. Også slike fakta kan derfor inngå i en teordynamisk framstilling.

Hva som anses som framskritt, er avhengig av de til enhver tid rådende konvensjoner, altså av et paradigme, og paradigmet er i sin tur påvirket av andre, ytre faktorer.

Framskrittsteorien er implisitt til stede også i Hovdhaugens artikkel. Det gjelder bruken av ord som første, nu, spiren til, utvikle seg, og selvfølgelig framskritt:

"en ny dristighet til omfattende synteser (...) til nye dristige hypoteser ... ny type lingvistisk litteratur (...) mye nytt materiale ble samlet, ny informasjon ble allment kjent og spiren var sådd til den historiske språkvitenskap som gradvis skulle utvikle seg til den blomstret fullt ut i det 19. årh.." (s.51)

"Verken kunnskapen om eller kvaliteten av tekstprøvene om norsk språk hadde gjort store framskritt i europeisk lingvistikk mellom slutten av det 16. og begynnelsen av det 19. århundre!" (s.62)

5. EVALUERING AV ARTIKKELENS RELATIVE OBJEKTIVITET

I bokens siste kapittel trekker Schmitter fram en del punkter som bør komme i betraktning ved en vurdering av en vitenskapshistorisk framstilling, og selv om jeg ikke har de nødvendige forutsetninger for å dømme om Hovdhaugen holder alle disse mål, skal jeg for metodens skyld presentere punktene og gjøre forsøk på å anvende dem:

5.1. Historien må ikke være fri konstruksjon, men rekonstruksjon. Artikkelen virker på meg som en troverdig rekonstruksjon, bortsett fra den hypotesen som framsettes om Pontanus' norske versjon av Fadervår. Uten belegg i kilde-materiale spekuleres det her over om Pontanus kan ha konstruert den ut fra hva han trodde norsk språk var - dette fordi Hovdhaugen mener han ikke kunne ha hatt noe skriftlig forelegg, og fordi språket i denne versjonen ikke virker norsk nok til at det skulle være basert på muntlig forelegg. (Man kan imidlertid også se Hovdhaugen som vitenskapelig kritisk til en språkprøve som det ikke er tilstrekkelig belegg for å anse som ekte norsk.)

5.2. Fakta bør være sett i forhold til sin samtids konvensjoner. På dette punktet vil jeg anse artikkelen som mønster-

gyldig. (Det må være tillatt samtidig å dømme med vår tids kriterier om hvorvidt en teori er fantasifull eller objektiv, slik Hovdhaugen gjør det f.eks. om Gesner.)

5.3. Primerkildene må være korrekt gjengitt.

5.4. Kildene må tilskrives riktig forfatter.

5.5. Kildene må være rett forstått. Etersom jeg ikke har hatt anledning til å gå kildene etter i sømmene, kan jeg ikke dømme om punktene 5.3. - 5.5.

5.6. Forbindelse mellom teorier må bevises, det er ikke nok med analogi. Artikkelen er svært lite opptatt av slike forbindelser, og dette punktet er derfor ikke aktuelt.

5.7. Historiografien må svare til historiografens samtids konvensjoner. Schmitters bok var som sagt ikke utkommet da Hovdhaugen skrev sin artikkel, og kravet til en teoridynamisk framstilling og en logisk forklaringsmodell var ikke blitt noen konvensjon - om det da er blitt det ennå. (En annen sak er at det finnes eksempler på denne typen vitenskapshistorie.) Hovdhaugen følger i alle fall Koerners krav til utstrakte kunnskaper om den historiske kontekst og det mentale klima, slik vi har sett mange eksempler på, og lever også opp til kravet om å lese tekstene i originalspråket, for han har selv oversatt de latinske sitater.

5.8. Historiografen må holde seg til de rammer han har satt. Det gjør forfatteren stort sett, med tre unntagelser: Han legger for stor vekt på Adeling, som utkom i det 19. århundre og dermed faller utenfor det kronologiske spesifikasjonskriterium, han lar hypotesen om Pontanus' norske Fadervår få dominere i forhold til det han sier han vil undersøke (brudd på relevanskriteriet), og han drøfter faktisk ikke datidens metoder, selv om man kan lese en del mellom linjene.

KONKLUSJON

Schmitter satte seg fore å gi den som skulle skrive lingvistisk historie metodisk grunn å stå på. For å gjøre det analyserte han et tyvetalls historiske arbeider om språkvitenskap og ga dermed samtidig den som skal vurdere lingvistisk historie et redskap til analyse. Denne artikkelen har vært et forsøk på å anvende dette redskapet og selv om

studieobjektet bare har vært en artikkel og metoden hadde fortjent et helt verk, har prosessen i alle fall for meg selv vært klargjørende.

Den har vist at Hovdhaugens meget avgrensede delhistorie er vitenskapelig objektiv og at artikkelen er eksemplarisk i forhold til Kuhns, Koerners og Schmitters krav om å sette teoriene inn i sin samtids kontekst. Når leseren likevel ikke har følelsen av å ha fulgt en argumentasjon fram til en konklusjon, skyldes det for det første den feilslutning som er påvist m.h.t. datidens syn på norsk som selvstendig språk. Men for det andre - og dette er etter min mening det vesentligste - skyldes det en svikt i metoden, nemlig fraveret av den indre, analog-narrative struktur og den logiske forklaringsmodell som Schmitter setter som krav til all vitenskapshistorie.

BIBLIOGRAFI

- Hovdhaugen, Even: "Norsk språk i europeisk lingvistikk i det 16. og 17. århundre", i Maal og Minne, 1982, 1-2, ss.49-69.
- Kuhn, Thomas S.: The Structure of Scientific Revolutions. 2.utg. University of Chicago Press, Chicago, 1970.
- Schmitter, Peter: Untersuchungen zur Historiographie der Linguistik. Struktur - Methodik - theoretische Fundierung. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1982.

RUNOLOGI - ARKEOLOGI, HISTORIE ELLER SPRÅKVITENSKAP?

av Terje Spurkland

"...en fascinerende syntese av palæografi, lingvistikk, kulturhistorie og visjon, av glimrende enkeltanalyser og åpenbare urimeligheter." Slik vurderer Ottar Grønvik Carl Marstrandens avhandling fra 1930 om runeinnskriften på Tunesteinen (Grønvik 1981 s. 94). Uten å ta munnen for full kan man godt gjøre denne karakteristikken gjeldende for den samlede runeforskning slik den fremstår fra man begynte å interessere seg for runer fram til våre dager.

Runer og filologi

Runologi i moderne forstand er ektefødt barn av forrige århundres filologi og sammenliknende språkvitenskap. Det var de urnordiske innskriftene man først og fremst var opptatt av. Hvordan skulle man lese innskriftene, hvilket språk formidlet de? I og med Sophus Bugges lesning av Gullhorninnskriften i 1865 var man kommet til en tilnærmet akseptert tydning av den eldre futhark, og man var enige om at det språket futharken representerte, var urnordisk. De yngre innskriftene voldte ikke samme besvær da språket her lå nær opp til gammelnorsk, og man hadde fått et visst kjennskap til de yngre alfabetene gjennom en del av håndskriftmaterialet.

Veien lå nå åpen for tolking av runematerialet etter hvert som det dukket fram. Runeforskningen kom i et skjæringspunkt mellom arkeologi, historie og språkvitenskap. Generelt kan man si at runologien i stadig større grad gikk inn i den historiske filologien og fjernet seg fra språkvitenskapen. For å klargjøre dette må man trekke opp visse skillelinjer mellom filologi og språkvitenskap (lingvistikk): Filologiens oppgave er å studere tekster, å fastslå innholdet

i en tekst og relatere det til kulturhistoriske forhold. Selve språket betraktes bare som hjelpemiddel til å trenge inn i teksten. Teksten, dvs. innholdet, er det primære; språket er sekundært. Ludvig-Holm Olsen presiserer dette forholdet klart i en forskningshistorisk fremstilling av de norrøne studier i Norge:

"I alt filologisk arbeid kreves språklig innsikt, men filologen studerer ikke språket for å klargjøre dets struktur eller historie, som lingvisten gjør. Filologen studerer språket som et hjelpemiddel, og som sitt viktigste hjelpemiddel. Filologi og lingvistikk er derfor knyttet nær sammen; de kan gli over i hverandre, og mange forskere har arbeidet på begge felter."
(Holm-Olsen 1981 s. 10 f.)

Filologi kan derfor sies å være ensbetydende med tekststudium. Som tekster betraktet ble runeinnskriftene en del av den norrøne filologiens materiale, og runologien ble følgelig også en del av den norrøne filologien.

Levning og beretning

Runeinnskriftene kan være viktige kilder også for arkeologene. Det er først og fremst runegjenstanden som artefakt som kan være av arkeologisk interesse, enten det gjelder enkeltgjenstander eller deler av større funn. Innskriften som sådan er av betydning for arkeologen i den grad teksten kan kaste lys over gjenstandens funksjon, eventuelt at teksten i seg selv sier noe om tiden den er blitt til i. Selve det faktum at gjenstanden har en runeinnskrift, er også del av arkeologens data. Gjenstandens funksjon som arkeologisk data kan også hjelpe filologen i tolkingen av teksten. Arkeologen og filologen kan utfylle hverandre her.

I utgangspunktet nærmer arkeologen og filologen seg runematerialet fra hver sin retning. De utnytter kilden på en måte som tilsvarende historikerens utnyttelse av sine kilder som henholdsvis levning og beretning:

"Å utnytte en kilde som levning...vil si å utnytte det faktum at denne levning ...er en del, dvs. en rest, av en fortidig virkelighet...en betrakter kilden som (resultat av) en handling eller uttrykk for en holdning hos opphavsmannen...-når vi utnytter en kilde som levning, slutter vi til den virkelighet som...er levningens opprinnelse, til opprinnelsessituasjonen..."utnyttelse som levning" = "slutning til kildens opphav".

"Å utnytte en kilde som beretning vil derimot si å utnytte den omstendighet at denne kilde...meddeler noe om saksforhold angående et emne, et objekt. Ved denne utnyttelsesmåten går slutningene i en helt annen retning; vi slutter til de saksforhold som kilden beretter om..."utnyttelse som beretning" = "slutning til kildens emne". (Langholm 1977 s. 22 f.)

En arkeolog vil først og fremst utnytte en runegjenstand som levning, betrakte den som resultat av en handling eller som uttrykk for en holdning hos opphavsmannen; det historikerne kaller kildens performative aspekt.

Filologen er på sin side først og fremst opptatt av runegjenstanden som beretning, de saksforhold kilden beretter om. Likevel må filologen ofte vite hvordan runegjenstanden skal utnyttes som levning, han må sette seg inn i gjenstandens opprinnelsessituasjon, for sikkert å kunne si hva innskriften beretter.

Det er i dette krysningspunktet, runegjenstanden som levning (arkeologisk tilnæringsmåte) og som beretning (filologisk tilnæringsmåte), at runeforskningen stort sett har befunnet seg.

Språket i innskriften som levning

Hvis vi nå går tilbake til Holm-Olsens sondring mellom filologi og lingvistik, skulle det være tydelig at det rendyrkede filologiske utgangspunkt for studiet av runeinnskrifter og den rent lingvistiske innfallsvinkel har mye til felles med dikotomien utnytte kilden som beretning og som levning. Filologen konsentrerer seg om beretningen, de

saksforhold innskriften omtaler, mens lingvisten samler oppmerksomheten om språket beretningen er uttrykt i. Lingvisten betrakter innskriften først og fremst som språklig levning, som rest av en fortidig språklig virkelighet. På grunnlag av denne rest og andre språklige rester fra samme tid vil han trekke slutninger til den språklige helhet som innskriftene er del av. Lingvisten vil mao. prøve å komme fram til det språk, den språkstruktur, innskriften representerer.

Den eksterne og den interne metode

Det er spesielt i de tilfelle hvor vi har å gjøre med en innskrift som på en eller annen måte er skadet, teksten har lakuner eller er uleselig, at runeforskeren har lett for å ty til utenomlingvistiske og utenomfilologiske betraktninger for å restituere teksten og komme fram til hva som skal leses. Det er da runologen søker mot arkeologien og historien og først og fremst betrakter runegjenstanden som levning. Teksten leses ut fra den kulturhistoriske funksjon gjenstanden hadde i en antatt eldre kultur eller samfunn.

Magnus Olsen la stor vekt på å utnytte runegjenstandene som levninger når han skulle lese hva som stod på dem. Han hadde som et uttalt prinsipp ikke å bygge en helhetsoppfatning av en innskrift utelukkende på språklig tolkning av enkeltavsnittene. Skulle man få belyst en innskrift som helhet, måtte det gjøres utenfra. Den danske runeforsker Lis Jacobsen mente at Magnus Olsen hadde gått for langt i den retning da han tolket Eggjainnskriften i 1919 fordi "hele Vægten i Tolkingen ligger i en Forestillingskreds udenfor Indskriften, et Tankerige, som Forfatteren er naaet til ad andre Veje end gennem Indskriftens Ord" (Jacobsen 1931 s. 13). Selv sverger hun til "den jævne gammeldagse filologiske Fremgangsmaade" (op.cit. s. 14), som hun i motsetning til Magnus Olsens "eksterne" kaller "den interne", "idet den bygger Tolkingen op indenfra" (ibid.). Hun vil slett ikke

vike tilbake for å bygge en helhetsoppfatning av innskriften utelukkende på en språklig tolkning av enkeltavsnittene. Man må holde seg til det som er gitt i innskriften, og på det grunnlag restituere eventuelt skadete partier i teksten.

"Medens man ved den "externe" Metode kommer med et saa at sige færdigt Resultat til Indskriften og søger at indpasse denne i Resultatet, gaar man ved den "interne" Metode den omvendte Vej: man møder til Tolknningen med tomme Hænder, uden nogen forudfattet eller andetsteds fra hentet Opfattelse af, hvad Indskriften skal udsige, og modtager derfor med aabent Sind, hvad Tolknningen maatte give En i Hænde." (ibid.)

Den motsetningen mellom Magnus Olsen og Lis Jacobsen som kommer fram her, gjenspeiler etter mitt skjønn to ytterpunkter når det gjelder å utnytte runegjenstanden som henholdsvis levning og beretning. Nå viste det seg at Lis Jacobsen i praksis ikke helt klarte å styre unna eksterne betraktninger under tolkingen av Eggjainnskriften. I den debatten som fulgte ble det hevdet at det ikke er snakk om noe enten/eller, men om et både/og. Noen mente likevel at runologien av og til kunne bli så "ekstern" at den ikke lenger fortjener å bli kalt vitenskap, men snarere "visjon". Jacob Sverdup skrev i 1932 at runeforskningen var blitt en "gjetningens tumleplass", som mangler noe av den nøkternhet og vitenskapelige stringens som andre humanistiske vitenskapsgrener hadde arbeidet seg fram til.

"Vi savner så ofte her et skarpere skille mellem det som virkelig er videnskapelig opnåelig, videnskapelige resultater - og det som mer eller mindre beror på subjektive formodninger og gjetninger og ren vilkårlighet." (Sverdrup 1932)

Runologi - en samlevitenskap

Jacob Sverdrups kritikk av runeforskningen har gyldighet den dag i dag. Når en runolog først og fremst utnytter

runegjenstanden som levning og hovedsakelig ut fra ekstern metode prøve å lese noe som ikke står der, blir runologien lett visjonær. Sverdrup gir klart uttrykk for at både Magnus Olsen og Lis Jacobsens metoder må komme til anvendelse når en runeinnskrift skal leses og tolkes; like klart sier han at der det er lakuner i teksten, eller tegnene er uleselige, er det eneste vitenskapelig forsvarlige å la være å lese noe i det hele tatt.

Lingvisten Alf Sommerfelt anmeldte i 1932 Lis Jacobsens avhandling om Eggjainnskriften. Han kommer i den forbindelse til samme konklusjon som Sverdrup når det gjelder valg av metoder i runetolkningen:

"Il va de soi que l'on doit combiner les deux méthodes. Avec des méthodes purement philologiques on ne comprendra jamais vraiment les inscriptions runiques."
(Sommerfelt 1932 s. 142 f.)

Han synes imidlertid å mene at det først og fremst er det som kan leses, den overleverte språklige levning, som må være lingvistens studieobjekt. Om Eggjainnskriften sier han:

"elle contient heureusement beaucoup de formes sûres, formes qui se laissent utiliser pour l'histoire du norvégien, et c'est là ce qui importe le plus au linguiste." (op.cit. s. 143)

Ottar Grønvik, som i de siste årene har levert omfattende og vel begrunnede tolkninger av de "store" nordiske runeinnskriftene; såsom Tune, Røk og Eggja; sier i en kommentar til metodediskusjonen at runeforskningen aldri kan bli en rent analytisk vitenskap. Man vil ikke nå fram til tolkningen av en lang og "vanskelig" innskrift bare ved å analysere dens enkelte elementer med den interne metoden som Lis Jacobsen gjorde seg til talskvinne for.

"Det det gjelder om, er noe så vanskelig som å lytte seg inn til enheten bak innskriftens ord, så man får et klart bilde av den ytre virkelighet som

ordene refererer seg til, og også forstår den sosiale situasjon som innskriften ble til i, der ordene - må man anta - får sin naturlige og enkle forklaring.

Dette er vanskelig, også av den grunn at det forskeren mener å ane bak de dunkle ord, også vil være avhengig av hvilke tanker og forestillinger han på forhånd har gjort seg om datidens materielle og åndelige kultur." (Grønvik 1985 s. 49)

Med dette i stor grad allment aksepterte utgangspunkt er det ikke rart at runologien fremstår som en syntese av paleografi, kulturhistorie, lingvistikk og visjon, hvor lingvistikken utgjør den minste bestanddelen, og overdoser av visjon er hyppig forekommende.

Det bør presiseres at de metodologiske problemer Grønvik oppsummerer ovenfor, gjelder "lange og vanskelige" innskrifter, innskrifter med lakuner, uleselige eller vanskelig leselige fragmenter og uforståelige ord. Hvis man når et punkt hvor man føler at man med den interne metode ikke kommer lenger med filologiske og lingvistiske betraktninger, skulle det ikke være noe vitenskapelig galt i å prøve å belyse innskriften med eksterne metoder. Man plasserer den i en eller annen kulturhistorisk sammenheng for å se om man ad den vei kan komme nærmere en sannsynlig tolkning av innskriften. Man må da bare være klar over at man ikke lenger er lingvist, ei heller tekstfilolog, men snarere kulturhistoriker. Gjenstanden blir da hovedsakelig utnyttet som levning, som arkeologisk kilde. Det er nettopp denne metodiske innfallsvinkel som har gitt oss så vidt ulike tolkninger av innskrifter som Tune og Eggja. Det er likeledes eksterne metoder og utnyttelse av Eggjasteinen som levning som får Grønvik til å lese "huslyden minker" hvor de fleste andre ikke leser noen ting, og noen bare aner rester av ubestemmelige tegn. Det er videre vektleggingen av denne eksterne metoden som er en av grunnene til at mange lingvister er lite villige til å betrakte runologi som språkvitenskap.

Etter mitt skjønn bør runologien i sin helhet omfatte både lingvistikk, filologi, arkeologi og kulturhistorie.

Således trenger ikke all runologi være f.eks. lingvistikk. Det avgjørende er hvilke mål man har med sin forskning, hvilke spørsmål man vil ha svar på. Man må imidlertid ha et bevisst forhold til de ulike metodiske innfallsvinkler som rune-materialet innbyr til. Det bør også være en slags rangordning mellom dem. I og med at runologien har språk som sitt primære studieobjekt, mener jeg at den interne metode bør ha forrang fremfor den eksterne. Runeforskning må først og fremst være språkforskning i form av filologi og lingvistikk. Filologen utnytter gjenstanden først og fremst som beretning, mens lingvisten konsentrerer seg om språket i innskriften som språklig levning.

Lesing og tolking

Vi har med andre ord behov for en grenseoppgang mellom begrepene "lesing" og "tolking" av en runetekst. Disse termene brukes ofte om hverandre i runeforskningen, uten at det er noe klart skille mellom dem. Etter mitt skjønn må "lesing" være det samme som å lese det som står, så langt det er mulig. Det man så kommer fram til, er en "lesning". På grunnlag av denne lesningen kan man så gå i gang med å tolke teksten, resultatet av denne "tolkingen" blir en "tolkning" av runeinnskriften. Grønvik er inne på dette i forbindelse med Tunesteinen. Han understreker at man først må komme fram til hvilken tekst det er som skal tolkes, og dette må gjøres på grunnlag av innskriften. Velger man å etablere teksten ut fra et skjønn om hva som kan gi et passende innhold, kommer man lett inn i en ond sirkel hvor man først skaper og så tolker sin egen tekst. Dette oppfatter jeg som en advarsel mot primært å gå eksternt til verks når man skal lese en runeinnskrift.

Det er likevel ikke til å komme fra at i de tilfelle hvor teksten er uleselig, eller at det av en eller annen grunn er lakuner, vil runologen bli stilt overfor et dilemma. Er lingvisten mest interessert i språket på innskriften som

språklig levning, er det mest redelig å følge Jacob Sverdrup og la være å lese det som ikke kan leses. Er filologen mest interessert i en antatt helhetlig tekst, kan han prøve å restituere teksten på grunnlag av lingvistiske og filologiske kriterier, eventuelt gå eksternt til verks. Da leser man imidlertid ikke lenger, da har man begynt å tolke, man kommer fram til en tolkning av hva som skal leses. Denne tolkningen vil i vekslende grad være kulturhistorisk, arkeologisk eller lingvistisk begrunnet. Tolkingen av Tunesteinen er f.eks. avhengig av hvilken forståelse man har av eldre tiders arvepraksis, eventuelt kultisk-rituelle handlinger; tales det om arv eller gravøl?

Selv om "tolk(n)ing" og "les(n)ing" ofte brukes om hverandre i runologien, synes det å være akseptert at det er forskjell på å lese selve teksten og tolke det som står. I sin bok "Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter" (Oslo 1976) sier Gerd Høst ofte "lese" når det er liten tvil om hva som står, når det ikke er problem å translitterere teksten (dvs. skrive den om til latinske bokstaver). Når det gjelder å tolke det som står, hva enten det gjelder å fylle lakuner, lese det uleselige eller komme fram til tekstens innhold - oversette den, da snakker Gerd Høst om "tolkning"/"tydning". Hun omtaler Tune- og Eggjainnskriften som "tildels ennå utydede innskrifter":

"her rår fremdeles så megen uklarhet og så megen uenighet blant de lærde at en vel kan si at Eggja- og Tunetydningens historie i mangt og meget er et sinnbilde på selve runetydningens historie." (s. 109)

Her er det filologen som snakker. Hva forteller runeinnskriftene oss? Gerd Høst utnytter dem først og fremst som beretning med god hjelp av gjenstandenes funksjon som levning.

Helge Dyvik (1985) skiller ikke mellom lese og tolke:

"Her har vi altså for oss en runepinne der vi er istand til å tolke ord, bøyninger og setninger og oversette dem,...men forstår vi egentlig innskriften?" (s. 134)

Her må "tolke" innebære både "lesing" og "tolking" av innskriften.

Konklusjon

Betrakter man den samlede runeforskning under ett, er det påfallende i hvor liten grad rent lingvistiske problemstillinger er blitt tatt opp. Det er først og fremst spørsmålene om språket i de urnordiske innskriftene som kan karakteriseres som lingvistiske, dessuten diskusjonen om overgangen fra eldre til yngre futhark - hvorvidt alfabet-skiftet hadde sammenheng med de systematiske/strukturelle endringer språket gjennomgikk i samme tidsrom. Språket i de yngre innskriftene derimot, er nesten ikke i det hele tatt blitt omfattet med lingvistisk interesse. Etter mitt skjønn burde vikingtidens og ikke minst middelalderens runeinnskrifter påkalle lingvistens oppmerksomhet og bli utnyttet som språklige levninger. Språket i runematerialet fra denne tid går som oftest inn som del av det samlede materialet som kalles gammelnorsk eller norrønt språk. Som kilde kan imidlertid runeinnskriftene komme i en annen betraktning enn det samtidige håndskriftmaterialet. Et håndskrift og en runegjenstand bør nemlig ikke utnyttes helt likt qua levning og beretning, verken av kulturhistorikeren, arkeologen eller språkforskeren. En arkeolog har mer interesse av en runegjenstand enn av et håndskrift som levning. Lingvisten burde utnytte språket i et håndskrift og språket på en runestein som vesensforskjellige språklige levninger. Middelalderens runeinnskrifter er blitt til i en to-skrifts-kultur. De som skrev med runer, kunne i mange tilfelle sikkert også skrive med latinske bokstaver. Vi står muligens overfor noe vi kan

kalle "digrafi"; de to skriftsystemene var komplementære størrelser hvor selve kommunikasjonssituasjonen avgjorde bruk av skriftsystem. Det er ikke umulig at dette også gir seg utslag i selve språket. Det som skiller håndskriftmaterialet fra runematerialet, kan være noe mer enn valg av alfabet. For å forstå en runepinne fra middelalderen fullt og helt, må man følgelig også kjenne til den sosiale situasjon innskriften er blitt til i. Eksterne betraktninger kan komme inn i vel så stor grad som i forbindelse med de urnordiske innskriftene. Helge Dyvik utdyper sitt begrep "tolke" ved å understreke at selv om en runepinne fra middelalderen er aldri så komplett rent språklig, er den likevel på en måte et fragment, løsrevet fra den sammenheng den er blitt til i:

"For å forstå et budskap, er det ikke nok å forstå dets språklige innhold; vi må også forstå dets hensikt. Vi skjønner ikke helt hva en person mener med det han sier før vi skjønner hvorfor han sier det." (op.cit. s. 134)

Disse momentene fra pragmatikken og sociolingvistikken er etter mitt skjønn særdeles relevante når det gjelder runepinnene fra middelalderen. De er atskillig mer relevante enn for håndskriftmaterialets vedkommende.

Dermed er på en måte ringen sluttet fra Magnus Olsens eksterne metode til den moderne språkvitenskaps sociolingvistikk og pragmatikk. Forskjellen bør på den annen side også være klar; for lingvisten er det først og fremst språket som skal utnyttes som levning, ikke selve gjenstanden innskriften står på; i den grad det går an å skille de to .

Konklusjonen skulle derfor være klar; skal man operere med et vitenskapelig fagområde "runologi", må det ha elementer av arkeologi, kulturhistorie og språkvitenskap i seg, alt etter i hvilken grad og hvordan man utnytter runeinnskriften og gjenstanden den står på, som levning og/eller beretning. Filologen bør hovedsakelig utnytte gjenstanden med

innskriften som beretning, for lingvisten må det primære være å utnytte selve innskriften som språklig levning.

Dermed er det ikke sagt at ikke også lingvisten, for å få fullstending lingvistisk forståelse av f.eks. foreliggende innskrift fra Bryggen i Bergen (innskrift nr. B 17, arkeologisk gjenstand nr. 9059; funnet i Nordre Bugården, i fyllmasse under brannlag 5), må gå så langt som til å forestille seg et festlig lag i en røykfull skjenkestue i høymiddelalderen: Man har nettopp tømt det siste glasset, gnaget rent det siste reinsdyrbeinet og fått akutt kommunikasjonsbehov. Man tar kniven fatt, rister noen runer på det avgnagde beinet og sender det over til den person ved nabobordet som man ikke har fått øynene fra hele kvelden, med følgende budskap:

111 YIK YIK YIK

ost min kis mik

Min kjæreste, kyss meg.

Den ville Magnus Olsen ha likt!

LITTERATUR

- Dyvik, Helge 1985: "Runer fra Bryggen". Middelalderbyen. Onsdagskvelder i Bryggens Museum 1. Red. av Ingvild Øye. Bergen. s.133 - s.148.
- Grønvik, Ottar 1981: Runene på Tunesteinen. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Grønvik, Ottar 1985: Runene på Eggjasteinen. Oslo-Bergen- Stavanger- Tromsø.
- Holm-Olsen, Ludvig 1981: Lys over norrøn kultur. Norrøne studier i Norge. Oslo.
- Høst, Gerð 1976: Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter. Oslo.
- Jacobsen, Lis 1931: Eggjumstenen. København.
- Langholm, Sivert 1977: Historisk rekonstruksjon og metode. 2. utg. 6. oppl. Oslo.
- Sommerfelt, Alf 1932: Anmeldelse av Jacobsen 1931. Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 33, fasc.3, s. 139 - s. 143.
- Sverdrup Jacob 1932: "Hvem løser runenes gåter?" Aftenposten 25.juni. Oslo

Språk, nasjonalisme og *diglossi*- modellen

Egil Danielsen

0. Innledning

Den tradisjonelle sosiolingvistikken behandler sosialt betinget språkvariasjon blant grupper av mennesker. Premissene for dette studiet er variasjon i den sosiale strukturen innenfor ett og samme språksamfunn. Studieobjektet er i utpreget grad *talespråket*. Imidlertid kan man også tenke seg en sosiolingvistisk makroskala med *forskjellige* språksamfunn. Premissene for et slikt studium er variasjon i den ideologien som regjerer de enkelte språksamfunn, og studieobjektet vil være *skriftspråket*, nærmere bestemt utkrystalliseringen av dette.

De siste 25 årene har det vokst frem en gren av sosiolingvistikken som går under betegnelsen 'språkplanlegging'. Med utgangspunkt i gitte sosio-kulturelle forutsetninger i et samfunn (tradisjonsfaktoren) og med basis i et nasjonalistisk manifest (ideologifaktoren) søker språkplanleggeren å utforme et funksjonelt skriftspråk til bruk for skriftløse nasjoner eller nasjoner som ikke tidligere har hatt et nasjonalt samlende skriftspråk. Språkplanlegging forutsetter nasjonalisme; det er en slik ideologi som dikterer ønsket om og behovet for et skriftspråk. Uten nasjonalisme blir språkplanlegging en ren akademisk øvelse, cf. Garvin (1959:29).

Nå kan man også se på språkplanlegging som en "naturlig" historisk prosess hvor resultatet er kjent, men hvor det gjenstår å presisere de variable drivkreftene. Mens det bak moderne språkplanlegging vanligvis står en drivkraft i form av lingvistisk skolerte personer med sosiokulturelle kunnskaper, står man i den "naturlige prosessen" ofte bare overfor et fritt spill med samfunnets sosiale og politiske krefter. Vi mangler per i dag en forståelse av hvorfor almuene et sted ble lesekyndig før oppkomsten av nasjonalisme, cf. f.eks. Parkes (1973), mens den et annet sted ikke kunne ta aktivt del i samfunnslivet pga analfabetisme selv lenge etter den lokale forkynnelse av et nasjonalistisk manifest.

- 0.1. Hensikten med denne artikkelen er å presisere Fergusons diglossimodell, cf. Ferguson (1959), ut fra en vurdering av den religiøse faktor i nasjonalismeideologien. Bakgrunnen for ønsket om presisering av diglossi er 1) at begrepet i dag er urvannt og derfor lite fruktbart i det sosiolingvistiske begrepsapparatet, og 2) at det allerede *ab initio* inneholder uforenlige motsetninger som kan være årsaken til denne utvanningen. En av fordelene ved den foreslåtte presiseringen er at Fergusons eksempler i særlig grad favoriserer den.

Diglossidiskusjonen tas opp i 4.

Premissene for artikkelen er en ny forståelse av bindingen mellom språk og religion, en binding som i større eller mindre grad har overlevd overgangen til nasjonalisme. Innenfor språkplanlegging har Einar Haugen satt opp visse kriterier for et nasjonalt skriftspråk, nemlig "efficiency, adequacy and acceptability", cf. referat i Fasold (1984:256-57). Det er min hypotese at oppfyllelse av disse kriteriene vil skje parallelt med en oppløsning av bindingen mellom språk og religion. En slik oppløsning er imidlertid avhengig av sekularisering av samfunnet.

Artikkelen er særlig basert på kulturelle og språkpolitiske realiteter i Middelhavsområdet.

1. Språk og nasjonalisme

Nationalisme er et ord som oppsto i Frankrike på slutten av 1700-tallet og kan i sin opprinnelige betydning betraktes som en nasjonal ideologi, cf. følgende definisjon i Le Robert:

Doctrine, mouvement politique qui revendique pour une nationalité le droit de former une nation plus ou moins autonome.

Jeg ser altså bort fra senere betydninger av ordet, betydninger som mer eller mindre har bragt det i vanry.

Forutsetningen for *nasjonalitet* (*nationalité*) er en forestilling om felles opphav blandet med et ønske om fortsatt å hevde den arven man forvalter. Det sosiale prinsippet for nasjonalitet er basert på inndeling i etniske grupper. Nasjonalitet er i sin folkerettslige betydning en historisk forutsetning for nasjonalisme.

Her er mer konkret noen av de viktigste faktorene for nasjonalitet:

språk	Menneskets primære symbolsystem. Enhver kulturell aktivitet er mer eller mindre avhengig av språket. Det blir brukt til å formidle tanker og forordninger, og det står sentralt i seremonioyemed.
religion	Metafysisk referansesystem som eksisterer i alle kulturer, og i svært forskjellige former.
kulturarv	Forestilling om en felles fortid og tendens til mytologisering av denne.
"fiendebegrep"	Sosialt referansesystem definert negativt. Det finnes grader av

antagonisme mellom etniske grupper. Stereotyper (som ikke bare er et negativt trekk) kan ha en gruppedifferensierende funksjon.

territorium Den etniske gruppens faktiske eller ønskede geografiske omfang. Stedstilørighet.

- 1.1. Oppkomsten av nasjonalisme skyldes en historisk prosess som begynte i endel land i Vest-Europa.¹ Dersom vi ikke i utgangspunktet holder oss til denne historiske rammen, vil begrepet nasjonalisme kunne defineres *ad hoc* - slik det faktisk gjøres i de fleste land hvor nasjonalisme er oppstått etter "domino-prinsippet" og uten de sosio-kulturelle forutsetningene som var tilstede ved realiseringen av den opprinnelige nasjonalismeideologien. La oss innledningsvis se på den historiske utviklingen.

Man kan skjelne mellom tre samfunnsutviklingsstadier:

- I. det pre-industrielle samfunn (agrarsamfunnet),
- II. det industrielle samfunn
- III. det post-industrielle samfunn

Med industrialismen og det økonomiske oppsvinget på 1700-tallet skjer det dyptgripende sosiale omstruktureringer. Av særlig betydning i vår sammenheng er at det blir fremmet spørsmål om språk som funksjonelt kommunikasjonsmiddel. Mens klarhet tidligere nærmest ble sett på som pedanteri og var forbeholdt jurister, teologer og andre formidlere av ritualer, ble nå samfunnets krav et språk som alle forsto, et uttrykksmiddel som kunne organisere massene i en homogen kultur. Dette fordret en sentralisert grunnutdannelse og et standardisert skriftspråk. Det oppsto et skolesystem som skulle sørge for at menigmann fikk de begreper om verden rundt seg som den nye økonomiske samfunnsordningen forlangte. Mens kulturen tidligere var universalistisk og utøvelsen av den forbeholdt overklassen, skulle kunnskap nå formidles til den store almuen. Dermed er det ikke sagt at skolen primært var beregnet på formidling av kunnskap som sådan. Den utviklet seg mere til et statlig redskap på linje med hæren, politiet og finansforvaltningen. Individet skulle formes på nytt, og dets primære lojalitet skulle overføres fra lokalsamfunnet til staten.

Overgangsfasen mellom kristen universalisme og nasjonalisme (dvs mellom systemer hvor høyeste lojalitet var henholdsvis til Gud og til staten) var et system som Hans Kohn kaller for *etatism*:

"Universalism was breaking up, not in favor of nationalities - which were yet non-existent as a conscious political factor - but to the advantage of the newly risen power of states and princes. Etatism, not nationalism, emerged from the desintegration of medieval universalism. The dynasty took the place of religion; loyalty centered in the prince." (Kohn 1944:188)

Det nye prinsippet fikk sin bekreftelse gjennom Traktaten i Westfalen i 1648. Teorien om etatisme som historisk "overgangsfase" har interessante implikasjoner. Etter min mening har etatisme en forlenget arm langt ut over nasjonalisme i en rekke land i verden.² Tildels lever systemet sitt eget liv under dekke av nasjonalisme, tildels vet man ikke riktig hvor man skal sette grensene. Fishman bruker uttrykket *nationism* for å betegne nasjonalisme i en rekke afrikanske og asiatiske land.

"[Nationism] is much more concerned with the instrumental political and economic conditions of nationhood than with the socio-cultural content of peoplehood. [...] Political leadership is much more evident than cultural leadership." (Fishman 1974: 1714)

Begrepen *etatisme* og *nasjonisme* kan være nyttige i en diskusjon omkring språk og nasjonalisme.

- 1.2. Med henvisning til de tre samfunnsutviklingsstadiene i 1.1. kan man si at nasjonalisme er et av resultatene etter organiseringen av II. Det kulturelle oligarkiet som ingen tidligere hadde satt spørsmålsteget ved, rokket i sine grunnvoller. Kulturbegrepet er i ferd med å bli omformet innenfor en verdslig ramme. Det førte til at middelalderlatin måtte vike til fordel for romanske talespråk. Den nye middelklassen hadde ikke tid til å lære latin. Handel og industri bidro til definitivt å oppløse "ritualformidlerens" monopol på det skrevne ord.

I. samlet som regel massene under et religiøst fellesskap. At man da tilhørte en eller annen etnisk minoritetsgruppe var fullstendig irrelevant så lenge man godtok den offisielle liturgien. Avvik fra denne var imidlertid kjæteri som ble straffet deretter.

II. kom til å samle massene under staten som med sitt nye felles skriftspråk avløste de hellige tekstenes språk. Like lite som man kunne ha to språklige standarder i I. - oversettelse av de hellige tekstene til folkespråket var knapt tenkelig! - kunne man tillate bruk av minoritetsspråk innenfor en nasjonalistisk ramme. Under den franske revolusjonen fikk man igjennom en resolusjon som fordømte dialekter som etterlevninger av føydalsamfunnet. Dermed rammet man bl.a. det tradisjonsrike skriftspråket *provençal* som ble redusert til en "patois".

Nasjonalisme innebærer en lojalitetsforskyvning fra det kirkelige til det verdslige. Dermed er det ikke sagt at lojaliteten til kirken opphører, men denne blir i prinsippet underlagt en annen lojalitet, nemlig til staten.

Diskusjonen om hva som skjer i III. hvor det felles språklige lojalitetsuttrykket ikke lenger fungerer, angår ikke denne fremstillingen. Man er i III. vitne til en oppsmuldring av staten til fordel for individuelle grupper.

- 1.3. Vi er interessert i hvordan nasjonalismeideologien løser språkpolitiske problemer, eller sagt på en annen måte: Hvilken type språkplanlegging har staten som sin offisielle politikk etter at den nye sekulariserte intelligentsiaen overtok? Man kan være fristet til å snakke om en paradigmeveksling - i den grad er prinsippet om lojalitetsendring fra en primært religionsbasert til en primært sekulær verdensoppfatning av revolusjonerende karakter. En helt annen sak er at ethvert samfunn har en innebygd sosial treghet som det i praksis kan ta adskillige generasjoner å få i drift. Det språklige systemet er en del av denne tregheten.

I og med at kommunikasjon hadde fått en ny dimensjon i det industrielle samfunnet, ville dette rokke ved den allerede eksisterende språklige standarden. Tidligere var det ingen som hadde betenkeligheter ved bruk av det "hellige språket"³ (eller en avart av dette) som alment kommunikasjonsmiddel; kommunikasjon var forbeholdt de lærde. Massene fikk sine informasjonsbehov dekket gjennom de geistliges beskjed om hva de skulle mene. Det ville være en desavouering av presten dersom man selv gikk til Skriften for å se om det han hevdet fra prekestolen var sant. Forøvrig ville en slik impertinent sannhetssøken ikke føre til noen ny erkjennelse; ingen legmann kunne forstå det skrevne ord. I universalismens tidsalder var skriftspråket i prinsippet identisk med - eller i praksis i det minste en avart av - det hellige språket. Det ble notert med konvensjonelle tegn som var like hellige som språket selv. Bindingen mellom alfabet og religion er et indisium på den bindingen som også finnes mellom språk og religion.⁴

I de fleste samfunn var det tidligere nærmest naturgitt - i den grad Gud og ikke mennesker var det naturlige midtpunkt i verden - at almuen ikke skulle forstå det hellige språket. Den nasjonalistiske bevegelse bidro til å undergrave denne "selvfølgeligheten" idet den utfordret kirken til å gi endelig avkall på sitt århundrelange privilegium.⁵

- 1.4. Flere land i Europa hadde allerede et standardisert språk lenge før oppkomsten av nasjonalisme. Da nasjonalismeideologien spredte seg over hele Europa i løpet av det forrige århundret, var de nasjonaliteter som ennå ikke kunne vise til et standardisert språk raske til å skape et for å vinne frem med et nasjonalistisk budskap.

En stat bygget på nasjonalistiske prinsipper har erstattet det religiøse språket med et lokalt målføre som kan leve opp til prinsippet om "internal cohesion - external distinction" (Haugen 1976:104). Dermed er også statens territorium underlagt visse begrensninger. Dersom man går ut over det området som man med en rimelig grad av tillempling kan hevde er ett språkområde, finnes det tre løsninger:

- 1) Pålegge alloglottene statens språk. (Denne løsningen er tvilsom på lengre sikt dersom alloglottene kan antas å utvikle sin egen nasjonalisme⁶).
- 2) Basere seg på en føderalstat med grunnlovsfestet rett til bruk av flere skriftspråk.
- 3) Institusjonalisere et annet språk enn det nasjonalistene har som morsmål.

Her finnes det tre mulige underkategorier:

- a) koloniaspråket (f.eks. engelsk på Malta, dansk i Norge).
- b) et moderne standardisert språk som tilhører samme språkgruppe (f.eks. tysk i Sveits, fransk på Haiti).
- c) et hellig språk (eller en avart av dette) som tilhører samme språkgruppe (f.eks. katharévusa i Hellas, klassisk arabisk i f.eks. Algerie).

De to siste underkategoriene er av spesiell interesse i vår sammenheng fordi de av Ferguson (1959) er blitt samlet under begrepet *diglossi*.

2. Språk og religion - teoretisk

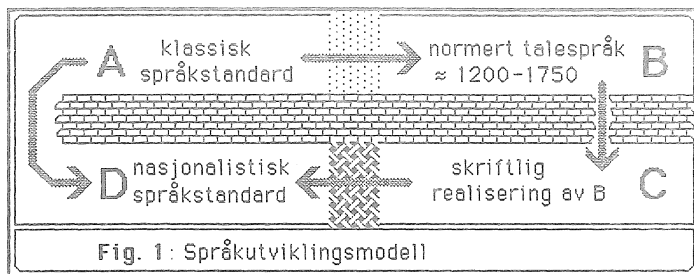
For jeg går over til å diskutere diglossimodellen, vil jeg under dette avsnittet skjematiskere den antydende bindingen mellom språk og religion, og i 2.1. eksemplifisere den.

Fig. 1 inneholder to typer hindere som nå overskrides før et språk kan nå hen til standardisering⁷ innenfor en nasjonalistisk ramme;

det første (tegnet som en murvegg) antyder et *religiøst* hinder, mens

det andre (tegnet som et flekkeverk) antyder et *sosialt* hinder.

Begge hindrer impliserer et større eller mindre tidsforløp. Et ubestemt tidsforløp uten spesielle samfunnsmessige hindere er tegnet som et prikket felt.

Ifølge denne modellen finnes det to vesentlige prosesser som et språk må gå igjennom for å nå frem til funksjonell bruk i en nasjonalistisk ramme:

Først må det frigjøre seg fra det hellige språket, og dernest må det gjennom en språkplanleggingsprosess. I det første tilfelle dreier hinderet seg om en religiøs motarbeidelse - i det andre tilfellet om en sosiokulturell antagonisme.

Et "klassisk forløp" for standardisering av skriftspråk kan postuleres som $A > B > C > D$. Der A ikke finnes, vil prosessen begynne på B. Normert B fantes lokalt flere steder i det pre-industrielle samfunnet. Politiske forhold kunne føre til at lokal B fikk øket prestisje, hvilket innebar sannsynlighet for C i det pre-industrielle samfunnet og nærmest en garanti for C dersom det falt sammen med nasjonalisme. C er derfor bare en overgangsfase til D dersom det skjer et slikt kronologisk sammenfall. Diakront er det imidlertid ingen garanti for at et språk C går videre til det samme språket D.

Når et målføre først er institusjonalisert innenfor en nasjonal ramme (D), vil nasjonalistene straks utstede "ostrakismeattest" overfor konkurrentene; D settes i høysetet som *språk* og alle andre målføre underordnes prestisjespråket med merkelappen *dialekt*. Det er først i det post-industrielle samfunnet at det blir satt spørsmålsteget ved nasjonalismens prestisjespråk, og man får en tendens mot C på lokalplanet *parallelt* med D.

Veien mellom A og B antyder bare en språkutviklingsperiode fra "klassisk tid" (som man har skriftlige vitnesbyrd om) til talespråk i middelalderen (eller ved terskelen til den nasjonale renessansen, avhengig av geografisk område). Veien $B > C$ og $C > D$ er derimot belagt med store hindringer og står ikke bare for språk-*utvikling*, men også for språk-*planlegging* (i en pre-vitenskapelig betydning). Mens talespråket mellom A og B ikke var gjenstand for noen interesse fra offisielle myndigheters side - det var god latin å hevde universalspråkets (= det hellige språkets) fortreffelighet - ble det med den nasjonale renessansen plutselig en samfunnsfaktor som man måtte ta stilling til.

Overgangen $B > C$ støter imot forestillingen om at bare klassiske språk kan ha en grammatikk. Et talespråk kunne følgelig ikke kodifiseres. En slik forestilling kan skyldes bindingen mellom språk og religion, dvs at argumentet mot en kodifisering var av kvasireligiøs natur; den allerede foreliggende standard i det hellige språket kunne ikke utfordres med mindre også religionen ble utfordret.

Overgangen $C > D$ er derimot av en helt annen natur. Her står det om en kamp mellom alternative skriftspråk og/eller hvilke målføre som skal trekke det lengste strå i spørsmålet om hva som skal være nasjonalismens skriftlige uttryksmiddel. Religionen er her ikke lenger noen faktor av betydning. Mens utviklingen $B > C$ er et resultat av sekularisering, er utviklingen $C > D$ et resultat av nasjonalisme.

Nå finnes det også muligheten for en "snarvei" $A > D$. Denne fritar språket for den "lingvistiske katarsis" som $B > C$ og $C > D$ innebærer; språket går praktisk talt utenom det samfunnet det er ment å fungere i. Resultatet er en standard som allerede i utgangspunktet - dvs uten noen forutgående språkplanlegging - er forsynt med allslags rosende attributter og som har det angivelige fortrinn at den er sanksjonert av en lang tradisjon, men som i muntlig form forlengst er forstummet. Nasjonalismen har dermed valgt det statiske fremfor det dynamiske, det nedfelte fremfor det fomyende.

Denne løsningen møter naturligvis ikke den religiøse motstanden som muren mellom B og C vimer om - pilen går på fig. 1 rett og slett utenom den. Mens $B > C$ innebærer en språklig sekulariseringsprosess, innebærer $A > D$ at standarden i de hellige tekster havner midt oppe i et levende samfunn som riktignok i det daglige kan akseptere tekstenes innhold, men ikke reproducere deres form. Resultatet er *diglossi*.

- 2.1. Under bestrebelsene med å veme om *tradisjonen* innenfor en nasjonalistisk ramme - en sentral komponent i enhver nasjonalisme! - har man definert tradisjonen som *primært* religiøs,

eller sagt på en annen måte: Nasjonens fremste etniske karakteristikum anses å være religionen.

Noen forskere har spekulert på muligheten for å sette opp en nasjonalismetypologi basert på en inndeling i "vestlig" og "østlig". Tidligere professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oxford, John Plamenatz, antyder således at disse skulle representere henholdsvis en "fremskrittvennlig" og en "tilbakestående" nasjonalisme (Plamenatz 1976:33). Den tsjekkiske orientalske Neustupný er inne på de samme tanker idet han søker å sette opp

... "a new basis for a *sociological* classification of languages on the basis of the relationship between their structure and the general structure of the respective society [...]. We believe that the distinction in the general social structure which may become a motivation for a class of languages closest to what is generally called "Oriental languages", is the dichotomy of developed and developing [underdeveloped] societies." (Neustupný 1965:84 - ord i kursiv og hakeparentes i teksten)

Jeg er noe betenkt over at disse forfatterne bruker typiske holdningsord for å lage en nasjonalisme-dikotomi. De søker i liten grad å finne årsakene til den angivelige "backwardness" i det "orientalske samfunn".⁸ Dersom man vurderer den religiøse faktor i nasjonalisme-ideologien, vil man med det empiriske materialet som legges frem i 3. muligens kunne postulere dikotomien 'språkbasert kontra religionsbasert nasjonalisme'. Her står den enkelte nasjon overfor et valg. Dersom utfallet av dette valget resulterer i en nasjonalismeideologi som er vesensforskjellig fra den klassiske, kan man vel neppe hevde at den er noe *dårligere* ut fra samfunnets egne forutsetninger. Den kan imidlertid vise seg å bli problematisk dersom samfunnet satser på et ikke-elitært skolesystem med et skriftspråk som oppfyller Haugens kriterier (cf. 0.1.).

Det sentrale *crux* i vår sammenheng er at religion kanskje er den mest sentrale bestanddel i den nasjonale tradisjonen sålenge språk forblir det det egentlig er, nemlig *muntlig* kommunikasjon. Så snart språk blir kodifisert, skjer det en symbolsk binding mellom språk og religion. Dette favoriserer på lengre sikt utviklingen av en kløft mellom tale- og skriftspråket. Nasjonalismen søker å bygge bro over denne kløften. Ved at ikke bare *tradisjon*, men også et funksjonelt *skriftspråk* er sentrale komponenter i enhver nasjonalisme, står man med en "religionsbasert nasjonalisme" i fare for å havne i en språkpedagogisk hengemyr. Man kan komme i en situasjon hvor det virker som om nasjonalismen er kunstig innført utenfra i et samfunn som siter fast i sosiale mønstre fra det pre-industrielle samfunnet. Tradisjonen som teller så mye innenfor den nasjonalistiske bevegelse kan lett utvikle seg til å bli et dilemma.

Dette dilemmaet kan karakteriseres som en konflikt mellom religiøs tradisjon og sekularisering. Man står overfor en slags "rite de passage" mellom det pre-industrielle og det industrielle samfunnet. Det er min mening at dersom ikke samfunnet kan akseptere overgangen, dersom visse sosiale strukturer slik som en *middelklasse* ikke har sett dagens lys, vil denne "rite de passage" ikke finne sted. Vel kan man *påstå* at den har funnet sted, men verken sosialisme, en moderne hær eller et hypermoderne universitet sier nødvendigvis noe som helst om samfunnet som disse strukturene skal tjene. Man kan rive fezen av hodet på en tyrker, men det er ikke dermed sagt at han aksepterer at tyrkisk nasjonalisme har gått over fra et religiøst til et sekulært konsept, enn si at de sosiale forutsetningene overalt er til stede for en slik overgang.

3. Språk og religion - empirisk

Som påvist ovenfor, har sekularisering vist seg å være en nødvendig prosess for oppkomsten av tradisjonell nasjonalisme. Jeg har med tanke på diskusjon i 4. om diglossibegrepet valgt ut tre talespråk og sett på deres forutsetninger for skriftlig realisering (standardisering) innenfor forskjellige samfunnsstrukturer. Fig. 2 viser hvilke språklige konsekvenser religiøs tradisjon har når samfunnet blir stilt overfor sekulariseringsprosessen. Felles for *arabisk*, *gresk* og *hebraisk* er en sterk binding mellom språk og religion; alle tre språkene er hellige språk. I islamsk rettspraksis har samfunn som sogner til slike språk - "bokfolk" ifølge Koranen - tradisjonelt nytt en spesiell rettsbeskyttelse som gjelder uavhengig av morsmålet. Forskjellen mellom å ha et morsmål som er genetisk beslektet med det hellige språket og å ha et som ikke er det har først konsekvenser under nasjonalismen.⁹

- 3.1. Fig. 2 (I) viser hva som skjer når maghrebinsk arabisk¹⁰ skal realiseres skriftlig innenfor rammen av nasjonalisme. I Algerie (I a) er Islam ifølge grunnloven statsreligion. Den arabiske dialekten blir derfor for det første skrevet med det arabiske alfabetet (cf. bindingen mellom religion og alfabet) og demest realisert på papiret i den formen språket har qua hellig språk. Dene forutseter arkaisme¹¹. Malteserne derimot (I b) er karolikker. Det er derfor utenkelig å skrive den samme dialekten (*grosso modo*) annet enn med det latinske alfabetet. At de i det hele tatt har utviklet et maltesisk skriftspråk, skyldes nasjonalisme (dvs sekularisering). Har så algierne ingen nasjonalisme? Nærliggende er deres stat grunnlagt på et nasjonalistisk manifest - selve frigjøringsprosessen fra Frankrike bærer vingesbyrd om det. Men den nasjonalistiske bevegelsen er ikke institusjonalisert etter de klassiske nasjonalismeprinsipper. Det har i Algerie aldri eksistert noen middelklasse som kunne stå for en sekularisering av samfunnet. Resultatet i vår sammenheng er at en skriftlig realisering av maghrebinsk arabisk tilsynelatende er en nasjonal

umulighet. Diglossi er oppstått.

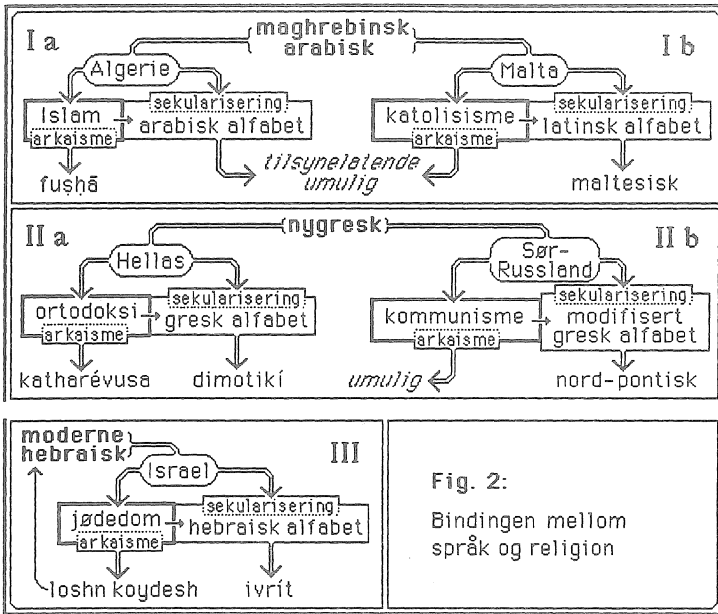

Fig. 2:
Bindingen mellom
språk og religion

At diglossi ikke har oppstått på Malta skyldes det forhold at språklig arkaisme i prinsippet er umulig - i så fall ville maltesisk bli identisk med det islamske hellige språket. Ikke engang purisme, som er en av arkaismens mest vanlige uttrykk, har i noen særlig utstrekning vært mulig på Malta. Tvert i mot så defineres implisitt maltesisk som språk gjennom et stort antall lånord fra det "kristne språket" italiensk (særlig gjennom "dialekten" siciliansk). Med purisme ville man ha redusert det elementet i språket som er med på å legitimere maltesisk som eget språk og ikke som en maghrebinsk dialekt.¹²

- 3.2. I Hellas (II a) var argumentene til fordel for renspråket katharévusa i forrige århundret forbløffende like de man i dag er vime til blant arabere. I hovedsak går de ut på å bevare den nasjonale enheten som i det kompliserende arabiske tilfellet er splittet i et utall av *nasjoner* (les: *territorier* eller *politiske systemer*, cf. nasjonisme). Det er ortodoksien og Islam som forener henholdsvis grekere og arabere. Den enkelte nasjonalistiske bevegelse er meget vår overfor innblanding utenfra, enten det gjelder katolske jesuitter som skrev gresk folkespråk med latinske bokstaver eller det gjelder "imperialistiske krefter" generelt - Israel inkludert - som hindrer arabere i å utfolde sin kultur og sivilisasjon. Følgende passasje er symptomatisk:

"In contrast to what has been claimed by Kaye (1972) and Wexler (1971) the high percentage of illiteracy in the Arab World [70% oppgitt av samme forf.] cannot be blamed on diglossia. In fact, diglossia has very little if anything to do with the issue. The high percentage of illiteracy in the Arab World is the result of five centuries of Turkish rule and a century of Western colonial exploitation. Once the exploitation is over, the percentage of literacy will automatically go up, especially with the massive oil revenues of some Arab countries. - In view of research evidence and the historical development of the issue it is reasonable to conclude [that] the only solution for the problem of Arabic diglossia is to reinforce the use of Classical Arabic in its Modern Standard form with linguistic reform to make the language easier to learn, easier to understand, and easier to pronounce." (Zughoul 1980:213)

Der Zughoul benevner som "Modern Standard Arabic" har typologisk mye til felles med den type katharévusa som forfektes av Babiniótis (1979). Alexiou (1982:189) hevder at "this kind of mixture ['Common Modern Greek'] is, of course, still current in the media; but to promote it consciously is both perverse and pernicious". Ingen ville våge å si noe slikt om MSA, og det finnes knapt noen arabister i dag som ytrer meninger om arabisk språkstrid på samme måte som Krumbacher (1902) gjorde det om gresk.¹³ Nå må det jo også sies at jo lengre tid diglossi varer ved, desto mer inntarik blir forholdet mellom renspråk og talespråk. Forøvrig kan det moderne mediasamfunnet virke som sement på en mislykket språkpolitikk.

Vi er i dag vime til en omseggripende sekularisering av det greske samfunn. Krefter som

har truet de tradisjonelle maktforhold i samfunnet er kommet frem i lyset. En ny sosial struktur har vokst frem. På denne bakgrunn har nasjonalismens tradisjonelle motto om 'skriftspråk på folke-måls grunn' fått delvis gjennomslag på det institusjonelle plan; i februar 1976 ble folkespråket dimontert innført som det eneste språk i skolen. Dette innebærer imidlertid ikke eliminering av diglossi i Hellas - på tross av skritt i denne retning. Eliminering av diglossi skjedde derimot i Rostov-området i Sør-Russland i slutten av 1920-årene da den temmelig avvikende nord-pontiske¹⁴ "dialekten" av gresk ble opphøyet til skriftspråk (II b). Mens nygresk i Hellas fremdeles skrives med et alfabet som ble innført i Athen i år 403 f.Kr. og som ble befestet gjennom de hellige tekster som Nytestamentet utgjør, favoriserte sovjeterne en funksjonell modifisering av dette alfabetet - liksom de selv hadde modifisert det kyrilliske etter revolusjonen. At nord-pontisk ikke kunne skrives gjennom et "arkaiserende filter" slik forutsetningen er for katarévusa, skyldes at kommunisme i prinsippet er sekulær. Det finnes imidlertid rester etter bindingen mellom språk og religion også i Sovjet-Unionen; det kyrilliske alfabetet blir i dag brukt til å notere en lang rekke ikke-slaviske språk, men man har, liksom i Det osmanske riket, gjort unntak for de allerede eksisterende "bokfolk" slik som georgere og armenere - og i vårt tilfelle grekerne.¹⁵ Eksperimentet med det nord-pontiske skriftspråket opphørte imidlertid med den annen verdenskrig.

- 3.3. Det tredje eksemplet i fig. 2 er hebraisk. Ut fra sitt manifest var sionismen en sekulær bevegelse. Dersom den ikke hadde vært det, ville den ikke ha gått inn for en "jordisk stat". Det spesielle med hebraisk var at språket ikke eksisterte som talespråk. Det måtte først gjenopplives. Mens talespråket blant arabere og grekere har vært et problem, var jødernes problem at de ikke talte et språk som på tilsvarende måte gav uttrykk for deres nasjonale (dvs religiøse) tilhørighet. De hadde i diasporaen adoptert en rekke forskjellige språk som de hadde felles med andre nasjoner.¹⁶ Et unntak kan sies å være den middelhøytyske dialekten jiddish som alltid konsekvent har vært skrevet med det hebraiske alfabetet. Nå har det vist seg at en gruppe ultra-ortodokse ashkenazi-jøder i Jerusalem anser jiddish som et adekvat uttrykksmiddel for jøder, cf. Poll (1980:120-21). De tar avstand fra den sekulære jødiske staten og dens gjenopplivede språk, *ivrit*. Det hellige språket, *loshn koydesh*, er ganske enkelt for hellig til å kunne brukes i verdslige sammenhenger. Her eksisterer diglossi ikke som nasjonalt fenomen, men som gruppefenomen. Ivrit har så lav status at det ikke bare er et "lavspråk" i Fergusons betydning (cf. 4.1.), men liketil et bannlyst språk - i den grad bannlysning er praktisk mulig sålenge disse menneskene vitterlig lever i den sekulære jødiske staten, cf. Poll (1980:111).

4. Diglossimodellen

Fig. 2 har vist, med eksempler fra språk som på et tidligere utviklingstrinn er blitt brukt til nedtegnelse av hellige tekster, at en faktor \pm religion kan skape to vidt forskjellige typer av skriftspråk; religion som plussfaktor frembringer arkaisme mens den som minusfaktor (dvs implisitt sekularisering) frembringer skriftlig realisering av det muntlige språket - i en eller annen konvensjonell form. Pga nasjonalismens favorisering av én språkstandard, vil den ene i prinsippet utelukke den andre - liksom det religiøse samfunnet ekskluderer kjettere. I praksis vil det imidlertid skje en funksjonsdeling, og det er balansen mellom de to varianter som kalles diglossi. Dette betyr ikke at det finnes grader av diglossi; sålenge den arkaiske standarden har en funksjon utover det rent religiøse kan man si at diglossi eksisterer i et samfunn.

Problemet med standardisering av et talespråk i en diglossi-situasjon kan altså sies å være bindingen mellom språk og religion. Det finnes intet språk som er mer "religiøst" enn andre. Denne bindingen er av paralingvistisk natur og en ren konvensjon. Den kan oppløses ved en politisk beslutning. Et trekk ved diglossi-samfunnet er imidlertid at en slik oppløsning ikke finner sted før samfunnets sosiale strukturer har gjennomgått en sekulariseringsprosess.

Studiet av diglossi har med dette fått en presis dimensjon. Jeg vil søke å vise at det er hensiktsmessig å beholde denne dimensjonen.

- 4.1. Diglossi er de siste par tiår gått inn som et velkjent begrep i det sosiolingvistiske begrepsapparat. Det var den tyske bysantinisten Karl Krumbacher som først brukte uttrykket:

¹⁴Man muss weit zurückgreifen in der Geschichte der griechischen Literatur und in der Geschichte der griechischen Geistesrichtung, wenn man den Ursprung und die tieferen Gründe der modernen *Doppelsprachigkeit* auffinden will. - In der einzeldialektischen Zeit des Altertums herrschte in der Literatur, besonders in der Poesie eine Art *Diglossie*, als die meisten Sprachformen der epischen und lyrischen Gedichte nicht genau einem bestimmten lebenden Dialekte entsprachen, sondern zwar auf einer bestimmten dialektalischen Basis ruhten, aber mit fremddialektischen und konventionellen Elementen versetzt waren. Dieser Dualismus ist aber natürlich etwas ganz anders als die neugriechische *Diglossie*; denn bei aller Mischung trug die Sprache der einzelnen Werke ein einheitliches Gepräge; sie gehört lautlich, morphologisch und auch lexikalisch im grossen und ganzen derselben Entwicklungsstufe an und nichts ist verfehlt, als jenen artiken Zustand, wie es geschehen ist, mit dem neugriechischen zu vergleichen. Aber auch abgesehen von der inneren Verschiedenheit jenes alten und des heutigen *Dualismus* tut man gut, jene alte Zeit aus dem Spiele zu lassen; [...] (Krumbacher 1902:16-17 - mine kursiveringer)

Det fremgår av utdraget at Krumbacher bruker ordet *Diglossie* som en stilistisk variant av *Doppelsprachigkeit*, tospråklighet eller *bilingvisme*. Verken diglossi eller bilingvisme - etymologisk sett identiske begreper, cf. gr. *dís* + *glóssa* (> *díglossos*, "som snakker to språk") og lat. *bis* + *lingua* (> *bilingualis*) - hadde noe språkvitenskapelig innhold i begynnelsen av dette århundret. Marçais (1930), den alment antatte "førstebruker" av ordet *diglossie*, unngår å presisere hva han egentlig mener med det. Sannsynligvis har han sakset ordet fra dimotikiforkjemperen Psycharis som forøvrig ikke synes å legge noe mer i ordet enn Krumbacher. Han snakker om "la diglossie byzantine et les diglossies occidentales", inkludert "la diglossie française actuelle" (Psycharis 1928:77-78), men antisperer likevel en mer nyansert tolkning i følgende avsnitt:

"La diglossie - le fait pour la Grèce d'avoir deux langues - ne consiste pas seulement dans l'usage d'un double vocabulaire; [...] la diglossie porte sur le système grammatical tout entier. Il y a deux façons de décliner, deux façons de prononcer, en un mot, il y a deux langues, la langue parlée et la langue écrite, comme qui dirait l'arabe *vulgaire* et l'arabe *littéral*." (op.cit.:66 - kursiveringer i teksten)

Det er likevel uten tvil arabisten Fergusons fortjeneste først å ha opphøyet det franske fremmedordet til et begrep. Her er den "klassiske" definisjonen på diglossi:

"DIGLOSSIA is a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a divergent, highly codified (often grammatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature,

[1.] either of an earlier period [2.] or in another speech community,

which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any sector of the community for ordinary conversation". (Ferguson 1959:336 - mine utdrag og kursiveringer)

Innføring av ny terminologi krever spesiell årvåkenhet i defineringsarbeidet. Dessverre ble begrepet diglossi lansert med en dobbelt definatorisk svakhet:

- eksplicit ved inndelingen i [1.] og [2.] (cf. 4.3.), og
- implisitt ved selve valget av terminus.

'Diglossi' hadde ingen konvensjon i andre språk enn gresk. Siden Ferguson brukte nettopp dette språket blant sine eksempler, burde han kanskje ha vært mere på vakt mot faren for sammenblanding med det allerede etablerte begrepet 'bilingvisme'. Grekerne er på sin side de siste til å beklage forholdet:

Professor i språkvitenskap ved Universitetet i Athen, Georgios Babiniótis søker bevisst å råkelegge diglossibegrepet ved å identifisere det med bilingvisme (Babiniótis 1979:86-87). Dette er et svært vanlig gresk argument for å hevde at diglossi ikke finnes i Hellas¹⁷ - samtidig som man betakker seg for å bli sammenlignet med arabere¹⁸. For en greker hvis nasjonalistiske doktriner er basert på forestillingen om gresk som et språk fra antikken til i dag, betraktes det som en logisk svikt å hevde at nygresk skriftspråk og talespråk står i et bilingvalt forhold til hverandre.

Det er imidlertid ikke grekerne som er skyld i den definatoriske urvanningen som er skjedd innenfor den sosiolingvistiske literatur. Autoriteten Fishman må bære en vesentlig del av ansvaret gjennom sin artikkel (1967). Selv er han sannsynligvis blitt påvirket av bruksmåter fremsatt av John Gumperz, cf. åpen kritikk i Timm (1981:passim). Fasold (1984:42-52) presenterer en "Comparison of Fishman's and Ferguson's concepts of diglossia", hvilket munnner ut i en "Redefinition - broad diglossia". Denne "broad diglossia" benyttes i dag for å betegne et bredt spektrum av språklig variasjon. Særlig er forholdet mellom *standard* og *dialekt* blitt beskrevet som diglossi for en lang rekke språks vedkommende. Sogar tilfeller av *overregionalt språk vs. lokalspråk* uten genetisk slektskap har fått merkelappen diglossi.

- 4.2. Det er 'prinsippet om språklig funksjonsdeling' som har manglet et begrep innenfor lingvistikken. I mangel av noe bedre har man adoptert *diglossi*. Ordet anvendes i dag nærmest som et lingvistisk moteord med det resultat at "most of the original criteria diagnostic of diglossia have become otiose" (Timm 1981:362). Gallagher (1971:172) snakker f.eks. om "the elimination of diglossia" fra osmansk-tyrkisk til det moderne språket. Dette tilfellet kan belyse hvorfor begrepet nå bør nydefineres.

Det var Krumbacher som antydte at det skulle finnes en likhet mellom den greske og den tyrkiske språksituasjonen, at tyrkisk skulle være med å danne "hinsichtlich ihrer Schriftsprache eine archaisierende Gruppe"¹⁹. Dette tilbakevises først av Jansky (1962) som forøvrig uten å ha lest Ferguson bruker ordet *diglossia* (skrevet på gresk) i betydningen "Die bei den Griechen von heute herrschende *Zweisprachigkeit*" (Jansky 1962:134).

Hans gjennomgåelse av den greske og den tyrkiske språksituasjonen viser at arkaisme er et gresk fenomen som aldri har eksistert på osmansk-tyrkisk hvor arabiske og persiske lånord

etterhvert ble så tallrike at språket bare var forståelig for en liten elite. Lånordhypertrofi har internt med arkaisme å gjøre.²⁰ Arkaisme opptrer i en situasjon hvor et hellig språk er bragt til å fungere i et moderne samfunn. I tyrkisk har det hellige språket (arabisk) nedfelt seg i et vell av arabiske lånord. Liksom Gallagher (1971:162,165) viser, er *purisme* det nasjonalistiske våpen for å skape et moderne tyrkisk språk. I Hellas er dagens talespråk en moderne variant av et hellig språk - *arkaisme* kom derfor til å bli *grekernes* nasjonalistiske våpen så lenge deres samfunnsstruktur ikke innbød til sekularisering. Diglossi var den umiddelbare konsekvensen.

- 4.3. Ferguson (1959:327) opererer med fire "defining languages" - hvert med sin høyspråklige og lavspråklige variant (henholdsvis H og L) - for å underbygge sin definisjon av diglossi.

a.	H: høytysk	b.	H: fransk
(Sveits)	L: Schwyzertütsch	(Haiti)	L: créole haïtien
=====			
c.	H: katharévusa	d.	H: klassisk arabisk
(Hellas)	L: dimotiki	(Egypt)	L: ʿammiyya

Liksom det allerede ble antydret i 1.3., går det en fundamental skillelinje mellom a./b. og c./d.: tysk og fransk er moderne språk, mens katharévusa og klassisk arabisk (fuṣḥā) ikke er morsmål for noe menneske. På Fergusons skjema er H inkommensurable størrelser. Kaye (1972) uttrykker dette ved å benytte begrepene "well-defined" og "ill-defined" om språk:

"all colloquial forms of Arabic are learned natively and must by definition be well-defined systems. On the other hand, all non-colloquial forms of Arabic [...] are ill-defined systems." (Kaye 1972:36)

Innenfor den gresk-språklige rammen er katharévusa "ill-defined" fordi dette er et kunstspråk som aldri har fått en presis standard, det eksisterer ingen normativ grammatikk og det har aldri vært laget en ordbok som ikke også er en illusorisk syntese over klassisk og moderne gresk. Katharévusa har alltid vaktet betydelig i graden av arkaisering avhengig av 1) den enkeltes kunnskaper i klassisk gresk og 2) hvilken tid vi snakker om - i dag går det meget raskt nedoverbakke med det som tidligere var "nasjonens språk". A.S. Kaye trekker språkpolitiske konklusjoner av sin teori:

"The Arab countries are massily illiterate (on the whole), and I suggest that the main reason for this is that teachers have to teach an ill-defined system (MSA)= Modern Standard Arabic] to speakers of well-defined systems." (Kaye 1972:47)

Dersom MSA hadde vært de hellige tekstens språk, ville det ikke vært "ill-defined", men det har vist seg - liksom med ortodoks katharévusa i Hellas i det forrige århundre - at det ikke er mulig å gjøre skolebarn til klassiske filologer innenfor rammen av obligatorisk skolegang.²¹

- 4.4. Vi har nå sett at diglossi gjelder for c. og d., cf. pkt. [1.] i Fergusons definisjon. Når det gjelder språkene i a. og b., adskiller disse seg ikke bare med henblikk på *manglende arkaisme*. Et annet vesentlig trekk forhindrer at språksituasjonen i a. og b. kan kalles diglossi: Mens både H og L er uttrykk for nasjonalisme i c. og d.²², kan H ikke betraktes som et *nasjonalistisk språk* i a. og b. fordi det tilhører "another speech community", cf. pkt. [2.] i Fergusons definisjon. Å betrakte "Schwyzertütsch" og "créole haïtien" som L er en desavouering av den lokale nasjonalismen. Så lenge nasjonalismen imidlertid blir definert med religiøse fortegn, er det å betrakte dimotiki-gresk og ʿammiyya-arabisk som L strengt tatt ingen slik desavouering - det er bare en konsekvens av at skriftspråk og talespråk har fundamentalt ulike oppgaver i det pre-industrielle samfunnet. Når samfunnet forandrer seg og man ikke lenger kan opprettholde dikotomien mellom skriftspråk og talespråk annet enn gjennom en underliggende religiøs ideologi i nasjonalismen, oppstår diglossi.

- 4.4.1. Artikkel 116 i den sveitsiske 'Bundesverfassung' fra 1938 har følgende formulering:

"Das Deutsche, Französische, Italienische und Rätoromanische sind die Nationalsprachen der Schweiz. Als Amtssprachen des Bundes werden das Deutsche, Französische und Italienische erkärt."

- og følgende tolkning:

"*Deutsch*" muss dabei - das ergibt sich zwingend aus der Doppelformulierung von Artikel 116 - zweierlei bedeuten: Als *Standessprache* kann nur die Standardsprache gemeint gewesen sein, als *Nationalsprache* muss mehr gemeint gewesen sein. [...] Wo von Amtssprache die Rede ist, ist wohl die kodifizierte Sprachform (also die Standardsprache) gemeint; der Begriff der Nationalsprache aber bezieht zugleich das weitere Sprachleben (also auch die Mundarten) ein, und das wird - linguistisch und sprachpolitisch - eingeordnet als deutsch." (Sieber & Sitta 1986:41)²³

Man kan her ane et dilemma. P. Sieber og H. Sitta er opptatt av å ikke definere Schwyzertütsch som "Ausbausprache"²⁴, men å søke pedagogiske løsninger på en situasjon som er sanksjonert av tradisjonen. Så langt kan man se en parallell til situasjonen i araberlandene.

Schwyzertütsch har betydelig prestisje i Sveits (liksom talespråkene i arabiske land) og kan med rette kalles for et *nasjonalistisk språk*. Det ville videre av språkplanmessige grunner by på temmelig store, hvis ikke uoverstigelige, problemer å lage en felles standard for et stort antall dialekter - igjen en parallell til araberverdenen. Men ved det religiøse språket, høytysk, holder ikke sammenligningen lenger. Til forskjell fra den greske og arabiske virkelighet baserer man seg i Sveits mer på innhold enn på form; arkaisme betraktes som det det vitnerlig er i et moderne samfunn, nemlig et hinder for forståelse - også av religiøse tekster.²⁵

Situasjonen i Sveits oppfyller ikke mine kriterier for diglossi.

- 4.4.2. Det samme gjelder på Haiti. Fransk på Haiti forelå - på samme måte som dansk i Norge etter 1814 - ikke som et nasjonalistisk alternativ. Fordi kreolsk er blitt betraktet som en slags "français corrompu" (på samme måte som norsk ble betraktet som en vulgær variant av dansk inntil en språklig nasjonalbevissthet dukket opp), ble en allerede foreliggende standard, fransk, importert utenfra. Dermed oppsto det etterhvert på Haiti, ikke diglossi, men bilingvisme. Hovedkriteriet for diglossi - arkaisme - er ikke til stede på Haiti; språkstandard som er i bruk er tatt fra et moderne språk som ifølge Kaye (1972) er "well-defined" og kan læres som et fremmedspråk. Fusha-arabisk må også læres som et fremmedspråk - forskjellen er imidlertid at mens fransk kan læres blant almuen i f.eks. Frankrike, må klassisk arabisk (eller MSA) læres ved et universitet.

Situasjonen på Haiti har fellestrekk med endel afrikanske land hvor man har nasjonisme i stedet for nasjonalisme, cf. 1.1. Forskjellen er det genetiske slektskapet mellom H og L i b., et slektskap som ikke er tilstede mellom kolonispråk og innfødt talespråk i Afrika. Språklig bevisstgjøring hos en ennå ikke-eksisterende middelklasse vil før eller siden bringe kreolsk opp i dagen på bekostning av fransk. Dette antyder også av Ferguson (1959:340).

To vesensforskjeller mellom a. og b. bør understrekes: 1) Mens L i a. har et utall av gjensidig tildels uforståelige dialekter, er L i b. relativt enhetlig (en plussfaktor i haitisk språkplanlegging); 2) Mens b. er et sterkt tilbakestående samfunn, er a. et av verdens mest velstående land (en plussfaktor for bevaring av et ikke-nasjonalistisk språkalternativ²⁶).

5. Sluttord

Det har lenge vært på mote å kritisere Fergusons diglossimodell. Alle søker å bruke den til sitt eget språklige formål, og svært få har kommet med en samlet konstruktiv kritikk med den hensikt å presisere et begrep som kan være nyttig innenfor sosiolingvistikken. Det er her grunn til å understreke at opphavsmannen selv uttrykkelig sier at

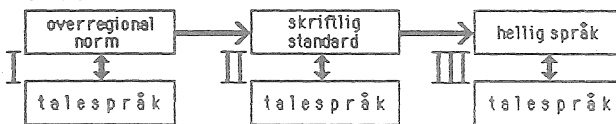
"The present study should be regarded as preliminary in that much more assembling of descriptive and historical data is required". (Ferguson 1959:326)

Dessverre har ingen bidratt til å forbedre Fergusons konsept. Forskningshistorisk må diglossimodellen derfor anses som en fiasko. Georges Drettas tar egentlig bare konsekvensen av dette når han forkaster hele modellen:

"je pense qu'il vaudrait mieux le faire disparaître [le terme *diglossie*], par souci de précision, de l'apparat conceptuel de la sociolinguistique." (Drettas 1979:152)

I Drettas (1981:149) hevdes med rette - dog med andre premisser enn i denne artikkelen - at Ferguson har foretatt en overforenkling av et heterogent materiale. Jeg synes imidlertid det er lite realistisk å tro at et begrep som har svevet rundt i sosiolingvistikken i snart 30 år kan dømmes til taushet. Begrepet har behov for nærmere presisering - verken for videre utvanning eller for oppgivelse. Denne artikkelen er et forsøk på å assosiere diglossi med bindingen språk-religion innenfor en nasjonalistisk kontekst.

Når er det vel også lite realistisk å håpe på at en definitorisk innsnevring vil få gjennomslag i den sosiolingvistiske literaturen. Derfor kunne man kanskje foreslå at studiet av funksjonsdeling mellom språk deles opp i tre hvorav min definisjon av diglossi - som strengt tatt best svarer til Fergusons utgangspunkt som arabisk - utgjør del III:

Etter mitt skjønn krever studiet av del III andre metoder enn de som er utviklet f.eks. innenfor kreolistikken - men dette faller utenfor rammen av denne artikkelen. - Det skulle være unødvendig å si at også "the present study should be regarded as preliminary".

noter

- * En takk til Bernt Fossetøl og de andre deltakerne på hans seminar for konstruktiv kritikk av et førsteutkast av denne artikkelen.
1. Gellner (1985) er en informativ syntese av nasjonalismeforskningen per i dag.
 2. Etatisisme er i moderne tid ikke nødvendigvis knyttet til en fyrste; både Atatürks devletçilik (en av de 6 hjørmenene i hans "opplyste enevelde") og statskommunisme omfattes av begrepet.
 3. *Med hellig språk* mener jeg et klassisk språk som er brukt til nedtegnelse av hellige tekster, og i overført betydning et genetisk beslektet moderne språk som betraktes som hellig fordi dets klassiske versjon er det.
 4. Det er ingen tilfeldighet at malteserne (som er katolikker) skriver sitt vest-arabiske målføre med latinske bokstaver eller at karamanerne (tyrkisk-talende gresk-ortodokse) tidligere brukte det greske alfabetet. Videre, hvorfor skulle tyrkere anvende det arabiske alfabetet eller ashkenazijøder dyrke sin tyske dialekt utelukkende med hebraiske "blokkbokstaver" dersom dette ikke var religiøst signifikant? Da Mustafa Kemal [Atatürk] i 1928 innførte det latinske alfabetet for å notere et språk som tales av muslimer, kaltes reformen med rette Harf İnkılabı, "bokstav-revolusjonen". I dag er det forbudt å skrive tyrkisk med arabiske bokstaver. Det skyldes at staten offisielt er låk, sekulær. En tyrker som i hele sitt liv har vært analfabet, kan imidlertid på sine eldre dager lære det arabiske alfabetet *for å lese i Koranen*. At han ikke forstår et ord av hva han leser - arabisk er like forskjellig fra tyrkisk som norsk er det - er helt uvesentlig.
 5. Det er et paradoks at den i Hellas ennå ikke gjort det på tross av at offisiell nasjonalisme setter opp antikkens Hellas som ideal. Skriften var blant de gamle grekere ikke monopolisert av spesielle grupper i samfunnet, men var i prinsippet allemannseie.
 6. Alloglott (gr.), "annenspråklig". Den albansk-talende etniske minoriteten i Hellas ("arvanites") betrakter seg selv som grekere fordi de er gresk-ortodokse mens den tilsvarende i Kossovo-provinsen i Jugoslavia står antitetisk både til sør-slaverne religion og til deres nasjonalisme (jugo betyr "sør").
 7. "Med 'norm' mener jeg en språkbruk som er alment nyttet og akseptert i det miljø og for den situasjon språkbruken forekommer i. Med 'standard' mener jeg en norm som er blitt kodifisert, og som har offisiell/ institusjonell aksept, og som gjelder for hele språksamfunnet." (Mejdell 1980:31)
- Tiltredes.
 8. Gellner (1985:113) karakteriserer Plamenaz' posthumt publiserte essay som "Le triste riflessione di un montenegrino a Oxford" og henviser til den type nasjonalisme som forfatteren var vokst opp med på Balkan.
 9. De ortodokse sør-slaverne definerte seg bort fra gresk religiøs nasjonalisme. Grekerne har til dags dato ikke offisielt akseptert at makedonere ikke nødvendigvis er grekere.
 10. Cf. fransk maghrébin < arabisk [mağrib], "vest". Det går et skille mellom østlige og vestlige arabiske dialekter gjennom Libya.
 11. Med arkaisme menes her 'bruk av et tidligere språktrinn som standard'. Jeg synes at det innenfor en gresk sammenheng er fruktbart å skille mellom 1) arkaisme i hellenistisk tid (cf. den antisistiske bevegelsen) og 2) arkaisme fra sen-bysantinsk tid til i dag.
 - 1) baserer seg på et stilmønster og har stor genremessig variasjon
 - 2) innebærer en religiøs sammenblanding av *signifian* og *signifié*. Dette er en situasjon som er totalt fremmed for gresk språk før det i egenskap av *lingua franca* ble brukt til notering av hellige tekster.

Arkaisme impliserer bruk av fordums morfologi og sogar "gjeninnføring" av tapte grammatiske kategorier, mens *purisme* kan defineres som "streben efter å avløse fremmedordene i et sprog med hjemlige ord; progrenseri" (Norsk Riksmålsordbok). Purisme kan - i motsetning til arkaisme - også gjennomføres i talespråket.
 12. Parallellen med jiddish er besnærende ved at purisme virker språklig selvødeleggende. Ved å fjerne slaviske og hebraiske lånord ville jiddish bli til tysk.

13. Krumbacher ble av G.N. Hatzidákis (Babiniótis' forgjenger) erklært som "fiende av det greske folk" pga sin "utidige innblanding" i den greske språkstriden. Hans studie, cf. Krumbacher (1902) er i dag en klassiker innenfor emnet.
14. Cf. gresk [πόντος], "landet ved Svartehavet", dvs kyststripen fra Istanbul til Trabzon. De "russiske pontere" er greske kolonister fra dette området som på 1700-tallet flyktet fra koppsskatt og religiøs minoritetsstatus i Det osmanske riket.
15. Spørsmålet om også de spredte arabisk-talende gruppene i Sovjet-Unionen har skrevet sitt språk med det kyrilliske alfabetet (slik enkelte arabister hevder) har interessante perspektiver. Dersom russerne tillot araberne i Sovjet-Unionen å skrive sitt språk med arabiske bokstaver, ville det automatisk ha avfødd arkaisme, dvs diglossi. Dessuten ville de muslimske tadjikerne kunne kreve det samme alfabetet selv om deres språk tilhører den iranske språkgruppen. Dermed ville man gå på akkord med prinsippet om kommunismen som "statsreligion" og det kyrilliske alfabetet som språklig-symbolsk uttrykk for denne. I Jugoslavia har kommunismen ikke påvirket den tradisjonelle bindingen mellom alfabet og konfesjon; de ortodokse serberne bruker det kyrilliske alfabetet mens de katolske kroatene skriver det samme språket med latinske bokstaver.
16. En av grunnene til at det var mulig å gjenopplive det hellige språket hebraisk var banalt nok at dette ikke eksisterte som talespråk. Det er en interessant teori som hevder at dersom arabisk folkespråk ble skrevet i Palestina under sionistenes innflytting, ville gjenopplivingsbestrebelsene ha kommet i et helt annet lys. Jødene fyllte et nasjonalistisk tomrom med sin *ivrit*, et språk som i dag ironisk nok også læres av palestinerne
17. Greske utbrudd mot diglossibegrepet forekommer hyppig, cf. det parentetiske innskuddet i Alexander Sideras: Entwicklungsphasen der neugriechischen Literatur. Ein Überblick
 ◇ Zeitschrift für Balkanologie [Wiesbaden] 16(1980)197:
 "Die griechische Sprachfrage", das heisst die in der mündlichen und schriftlichen Rede parallele Existenz, und Verwendung von zwei Sprachformen (ich möchte nicht von Diglossie sprechen, weil es sich dabei um ein und dieselbe Sprache, das Griechische, handelt), ist ein altes Übel, das über die byzantinische auf die hellenistische Zeit zurückgeht."(kursivering i teksten)
18. Drettas (1981:76-77) reagerer på "une identification négative à la situation arabe".
19. "[Die Araber] begnügen sich heute mit einer Schriftsprache, die ähnlich in toten, alten Formen gefangen liegt wie die neugriechische "Reinsprache", und bis jetzt besteht wenig Aussicht, dass es ihnen gelinge, eine wirklich moderne Literatursprache auszubilden. [...] In ähnlicher Weise wirkt die künstliche Beimischung aller Elemente hinderlich in der neuostarmenischen Literatursprache. [...] Sehr eigenartige archaische Tendenzen bestehen auch bei den Türken und Syrer und auch in neuindischen Literaturen z.B. bei den Singhalesen."(Krumbacher 1902:95-96)
 • Hva angår øst-armensk, så gjelder naturligvis ikke Krumbachers ord lenger (cf. fom. 15). Armenerne i Istanbul har imidlertid et vest-armensk skriftspråk som påstås å være mer arkaiserende enn katharévusa. • Blant de gruppene i Syria, Irak og Tyrkia som snakker ny-aramaiske dialekter finnes det også et arkaiserende skriftspråk notert med det gammel-syriske alfabetet. Da svenskene prøvde å innføre en ny arameisk standard basert på talespråket og skrevet med det latinske alfabetet, ble de av de i den senere tid så omtalte assyriske flyktningene anklaget for å bryte ned deres fedrenes kultur. Forøvrig skrives arameisk i Sovjet-Unionen med kyrilliske bokstaver. • Angående Krumbachers siste eks., singalesisk, cf. K.N. O. Dharmadasa: Nativism, diglossia and the Sinhalese identity in the language problem in Sri Lanka ◇ International Journal of the Sociology of Language [The Hague] 13(1977)21-32, som beskriver et typisk eksempel på diglossi.
20. Hypertrofi (fr. neologisme etter greske ordelementer), "overmetting" (også fig.). Wexler (1971:333) tar også for seg forholdet mellom skriftspråk og talespråk i osmansk tid og sier at "there has been little attempt to explore diglossic relations in detail." Han siterer deretter den franske lingvisten Antoine Meillet som
 "noted the artificiality of written Armenian as compared to the spoken dialects, since the written language has largely eliminated the Turkish vocabulary which is so widespread in the spoken language."
 Forfatter postulerer her implisitt en sammenheng mellom diglossi og lånordhypertrofi.
21. "It seems unlikely that any change toward full utilization of H could take place without a radical change in the pattern of acquisition. For example, those Arabs who ardently desire to have L replaced by H for all functions can

hardly expect this to happen if they are unwilling to speak H to their children." (Ferguson 1959:331)
 Det samme kunne man si om grekerne inntil langt inn i vårt århundre.

22. En kuriøs indikasjon på at gresk talespråk har større prestisje enn skriftspråket er grekernes overbevisning (sogar på universitetsnivå) om at bokstavene i det greske alfabetet representerte de samme lydene i klassisk tid som i dag. I Danielsen (1983) anføres de nasjonalistiske grunnene til at man "alltid" har hatt 5 måter å notere fonemet /i/ på.
23. Forfatterne nevner overhodet ikke Ferguson (1959), men hevder at det i Sveits prinsipielt finnes "eine *mediale Diglossia*", hvilket betyr at "man *schreibt* Standardsprache, man *spricht*. Mundart" (Sieber & Sitta 1986:20,74).
24. Cf. Heinz Kloss: 'Abstand languages' and 'ausbau languages' \diamond *Anthropological Linguistics* [Bloomington, Ind.] 9:7(1959)29-41. Sieber & Sitta (1986:17) bruker uttrykket "språkformer. innenfor det samme språk" - på samme måte som Babiniótis (1979:87) søker å erstatte *diglossia* med *dimorfia*.
25. Liksom Koranen ikke kan oversettes - den kan i høyden bli "tilrettelagt i oversettelse" (slik som i den norske utgaven) - foreligger det fremdeles et kategorisk forbud fra den gresk-ortodokse Patriarken i Istanbul mot oversettelse av Nytestamentet til dimotiki. Da en eksilgreker i 1901 begynte å publisere en slik oversettelse som føljetong i en gresk avis, kom det til voldsomme gateopptøyer i Athen og 11 mennesker ble drept.
26. Zughouls tro på at oljemilliardene *isolert sett* kan løse språkpolitiske spørsmål i de arabiske land, cf. sitat i 3.2., er i beste fall naiv.

Bibliografi

- Alexiou, Margaret: Diglossia in Greece (W. Haas (ed.): "Standard languages spoken and written" = Mont Follick Series. 5. 156-92) \diamond Manchester 1982
- Babiniótis, Georgios: Kiní néa ellinikí. "antiglóssa" ke diglóssa (= felles nygresk, "antispråk" og *diglossia*) ("Neoellinikí kiní. Péra tis katharevousis ke tis dimotikís" (= Nygresk *koiné*. Hinsides *katharévusa* og *dimotikí*). 73-114) \diamond Athene 1979 [originalversjonen i \diamond Platon, Bulletin for 'Selskapet av greske filologer' [Athen] 24(1973)179-96, er skrevet på ortodoks *katharévusa*]
- Danielsen, Egil: Erasmus - un traître à la cause hellénique? (Actes du VIIe Congrès international des néo-hellénistes des universités francophones, Paris 19-21 mai 1983. 75-95) \diamond Paris 1984
- Drettas, Georges: La diglossie, mythe ou réalité? (Actes du 5ème Colloque international de linguistique fonctionnelle (Ioannina, 10-15 juillet 1978). 149-53) \diamond Paris 1979
- : La diglossie : Un pèlerinage aux sources \diamond Bulletin de la Société de linguistique de Paris [Paris] 76(1981) 61-98
- Fasold, Ralph: The sociolinguistics of society \diamond Oxford 1984
- Ferguson, Charles A.: Diglossia \diamond Word [New York] 15(1959)325-40
- Fishman, Joshua A.: Bilingualism with and without diglossia: diglossia with and without bilingualism \diamond Journal of Social Issues [New York] 23:2(1967) 29-38
- : The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society (Thomas A. Seboek (ed.): "Current trends in linguistics". 12***. 1629-1784) \diamond The Hague 1974
- Gallagher, Charles F.: Language reform and social modernization in Turkey (Jean Rubin & Björn H. Jernudd (eds.): "Can language be planned? Sociolinguistic theory and practice for developing nations". 159-78) \diamond Honolulu, Hawaii 1971
- Garvin, Paul L.: The standard language problem - concepts and methods \diamond Anthropological Linguistics [Bloomington, Ind.] 1:3(1959)28-31
- Gellner, Ernest: Nazioni e nazionalismo (Biblioteca di storia. 112) \diamond Roma 1985 [orig.: "Nations and nationalism" \diamond London 1983]
- Haugen, E.: Dialect, language, nation (J.B. Pride & Janet Holmes (eds.): "Sociolinguistics. Selected readings". 97-111) \diamond Harmondsworth¹ 1972 [orig.: American Anthropologist [Menasha, Wis.] 68(1966) 922-35]
- Jansky, Herbert: War das Hochosmanische eine archaisierende Sprache? \diamond Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes [Wien] 58(1962) 134-64
- Kaye, Alan S.: Remarks on diglossia in Arabic: Well-defined vs. ill-defined \diamond Linguistics [The

- Hague] 81(1972)32-48.
- Kohn, Hans: The idea of nationalism ◇ New York 1944
- Krumbacher, K.: Das Problem der neugriechischen Schriftsprache (K[aiserliche] B[aiserliche] Akademie der Wissenschaften zu München. Festschrift) ◇ München 1902
- Marçais, William: La langue arabe. I. La diglossie arabe (Articles et conférences = Publications de l'Institut d'études orientales, Faculté des lettres d'Alger. XXI. 83-88) ◇ Paris 1961 [orig.: L'Enseignement public. Revue pédagogique [Paris] 104:12 (1930)401-09]
- Mejdell, Gunvor: 'Arabisk diglossi'. En diskusjon av diglossimodellens anvendelse på moderne arabiske språkforhold ◇ Oslo 1980 [upubl. magistergradsavhandling]
- Neustupný, J.V.: First steps towards the conception of "oriental languages". A contribution to the sociology of language ◇ Archiv Orientální [Praha] 33 (1965)83-92
- Parkes, M.B.: The literacy of the laity (David Daiches & Anthony Thorlby (eds.): "Literature and Western Civilization". 2. 555-77) ◇ London 1973
- Plamenatz, John: Two types of nationalism (Eugene Kamenka (ed.): "Nationalism. The nature and evolution of an idea". 23-36) ◇ London 1976
- Poll, Solomon: The sacred-secular conflict in the use of Hebrew and Yiddish among ultra-orthodox Jews of Jerusalem ◇ International Journal of the Sociology of Language [The Hague] 24(1980)109-25
- Psicharis, Jean: Un pays qui ne veut pas de sa langue ◇ Mercure de France [Paris] 107:1/X (1928)63-121
- Sieber, Peter / Horst Sitta: Mundart und Standardsprache als Problem der Schule (Reihe: Sprachlandschaft. 3) ◇ Aarau 1986
- Timm, Lenora A.: Diglossia old and new - a critique ◇ Anthropological Linguistics [Bloomington, Ind.] 23(1981)356-67
- Wexler, Paul: Diglossia, language standardization and purism. Parameters for a typology of literary languages ◇ Lingua [Amsterdam] 27(1971) 330-54
- Zughoul, Muhammad Raji: Diglossia in Arabic: Investigating solutions ◇ Anthropological Linguistics [Bloomington, Ind.] 22:5(1980)201-17

SPRÅK- OG KULTURKONFLIKT I MAGHRIB - EN OVERSIKT
av Gunvor Mejdell

1. Innledning

Alle nye nasjonalstater står overfor spørsmålet om grunnlaget for en nasjonal identitet som kan virke som et sammenbindende element og skape lojalitet overfor statsmakten, som på sin side igjen skal fremme og utvikle de felles nasjonale interesser. Sentrale identitetsskapende elementer er språk og kultur - velsignet er den statsmakt som kan bygge en nasjonal ideologi på et opplevd språklig og/eller kulturrelt fellesskap i befolkningen.

I denne artikkelen skal jeg se på bestrebelser i Maghribstatene Tunisia, Algerie og Marokko på å gjenreise arabisk som kultur- og nasjonalspråk, som ledd i oppbyggingen av en nasjonal identitet etter frigjøringen fra fransk kolonistyre (Tunisia og Marokko 1956, Algerie 1962). Fransk kolonipolitikk hadde tatt sikte på en språklig og kulturell assimilasjon av koloniernes befolkning. Ved uavhengigheten sto de nasjonale regjeringene med et undervisningssystem, et administrasjonsapparat og et næringsliv som fungerte på fransk - det språklige symbolet på fremmedherredømme og undertrykkelse. Ikke nok med at infrastrukturen var franskspråklig, men den utdannede elite, som skulle føre de nye statene videre, behersket fransk bedre enn den språkformen som skulle være uttrykk for den nasjonale kulturen, nemlig klassisk arabisk. Arabisk ble likevel straks proklamert som de nye statenes offisielle språk, og arabisering (ta^crib) - "a process aiming at achieving maximum use of Arabic [...] in oral and written communication" (Altoma 1970 : 695) - ble lansert som et anti-kolonialistisk, nasjonalistisk slagord og et høyt prioritert politisk program.

Det arabiske språket er bærer av de to sentrale kulturelle komponentene i den nasjonalismen som vokste fram under frigjøringskampen, nemlig islam og den arabiske kulturarven

(al-turath). Med unntak av spredte arabisk-jødiske samfunn og et mindre antall ikke-arabiske kristne (hovedsakelig innflyttet fra andre middelhavsland), var befolkningen i Maghrib muslimer, og religionen var en sterk ideologisk faktor. Befolkningen var overveiende arabisk-talende (med maghribinske dialekter), bortsett fra i Marokko, der innpå halvparten hadde et berberspråk som morsmål. Også Algerie hadde en betydelig berberspråklig minoritet, anslagsvis en fjerdedel av befolkningen; Tunisia bare en forsvinnende minoritet. Men også berberne hadde, som muslimer, et forhold til arabisk som religiøst språk: gjennom den islamske oppdragelsen fikk de kjennskap til Koranen som de skulle lære å resitere på arabisk, samt til det hellige språkets grunnleggende prinsipper for grammatikk og skrift. Mens arabisk således kunne få oppslutning fra hele befolkningen som bærer av islamsk kultur, ble overgangen til å skulle akseptere arabisk som uttrykk for en enhetlig nasjonal kultur og identitet, langt mer problematisk.

Realiteten i Maghrib var en språklig og kulturell pluralisme, med arabisk, fransk og berberisk som levende språklige og kulturelle elementer. De nye lederskapene forsøkte gjennom arabiseringspolitikken å skape en enhetlig nasjonal identitet som legitimitetsgrunnlag. I det følgende skal jeg gjøre rede for praktiske problemer og drøfte politisk-ideologiske motsetninger som arabiseringen har stått overfor.

2. Fransk vs. arabisk

Den franske koloniadministrasjonen la sterk vekt på språklig og kulturell assimilasjon av befolkningen i Maghrib. Dette var bevisst strategi: "Pour l'établissement durable de notre influence dans le pays, chaque école ouverte vaut mieux qu'une bataille gagnée", uttalte en framtreddende representant for koloniadministrasjonen i Marokko (sit. Bentahila 1983 : 6). Gjennom skolesystemet fikk den oppvoksende generasjonen opplæring i fransk språk, kultur og historie. I den grad det ble undervist i arabisk, var det hovedsakelig i tilknytning

til religionsundervisningen. Fransk ble administrasjonsspråk, undervisningsspråk, det eksklusive medium for moderne kultur, vitenskap, teknisk og industriell utvikling. Kompetanse i fransk ble en nødvendig forutsetning for å kunne delta på alle disse områdene¹.

Satsingen på arabisk som nasjonalspråk og på arabiseringen av de franskspråklige sektorene støtte på umiddelbare praktiske problemer, i det man rett og slett manglet arabiskkyndige folk med utdanning som var i stand til å videreføre samfunnsoppgavene på arabisk. Men i realiteten stakk problemene også dypere enn til rent pragmatiske hensyn. Store deler av kultur- og samfunnsliv var ikke bare utvendig fransk, dvs. franskspråklig, men gjennomsyret av fransk (vest-europeisk) kultur, livsstil og tenkemåte. Maghrib-samfunnene, og først og fremst de urbane sentrene, var middelhavsorientert like mye som de var orientert mot den arabiske Orien, Mashriq. Denne doble orienteringen kan oppfattes enten som splittet identitet, altså negativt, eller som en pluralistisk identitet i positiv forstand - en pluralisme som i beste fall kan danne grunnlag for en fruktbar komplementaritet, eller en syntese av de to kulturer.

I en anti-kolonialistisk kontekst måtte motsetningen fransk : arabisk bli konfliktfylt, om enn i forskjellig grad i de ulike samfunn. I Tunisia, der overgangen fra fransk herredømme til selvstendighet var en relativt fredelig prosess, ble konflikten opplevd som mindre truende enn i Algerie, der frigjøringskampen ble lang, blodig og bitter. Her måtte opprøret mot fransk i alle former oppleves som et helt annerledes akutt problem. (Tilfellet Marokko kommer i en mellomstilling). Det er symptomatisk at på det første toppmøte for frankofone land, i Versailles i år, var både Tunisia og Marokko representert - riktignok mot protester fra såvel det islamske høyre som den intellektuelle venstresiden - mens Algerie boikottet møtet².

Politisk og ideologisk valgte de nasjonalistiske lederne altså den arabiske Orienten, i protest mot Vestens undertrykkelse. Arabiseringspolitikken er et uttrykk for dette. Når det gjelder det kulturelle innholdet av dette valget rådde det imidlertid en grunnleggende ambivalens. Problemet var at politisk kultur og samfunnssystem i Mashriq umulig kunne stå som modell for utviklingen av moderne nasjonalstater i Maghrib, men virket fremmed med sine manglende demokratiske tradisjoner og sin sosiale tilbakelighet i forhold til de samfunnsidealene som europeisk kultur representerte. Nesten 20 år etter uavhengigheten viser en studie over språkholdninger blant ungdom i Marokko (Bentahila 1983) hvordan arabisk fortsatt blir assosiert med tradisjon, religion og det samfunnsmessig bakstreverske, mens fransk stadig forbindes med det moderne (al-Casriyya), det framskrittvennlige og sofistikerte. Problemet med å finne fram til sin egen maghribinske identitet i en avveining mellom arabisk og vestlig kultur, står sentralt blant dagens intellektuelle i Maghrib (se f.eks. Yahle 1984). I denne sammenhenger trekker man også inn den folkelige kulturen - språklig representert ved hhv. arabiske og berberiske dialekter - som vitale elementer i en autentisk maghribinsk identitet.

3. Klassisk arabisk vs. arabisk talemål

Alle arabisk-talende samfunn kjennetegnes ved den språksosiale situasjon som går under betegnelsen diglossi, dvs. at man har to atskilte språklige varianter, høyspråket og lavspråket, med ulike funksjonsområder³. Det arabiske høyspråket, klassisk arabisk (al-Carabiyya), er beslektet med, men vesentlig forskjellig fra, de arabiske talemålene (de regionale dialektene). Ingen har al-Carabiyya som naturlig morsmål - det må læres nærmest som et fremmedspråk på skolen - og det brukes utelukkende til skriftlige eller til formelle muntlige formål (religiøse/akademiske/høykulturelle). Ved siden av den høyspråklige formen, og underordnet i status, står det naturlige talemålet, lavspråket (al-Camriyya).

Det er ikke normert til skriftlig bruk, men fyller alle dagliglivets språklige funksjoner, og er bærer av folkelige forteller- og poesitradisjoner.

Al-Carabiyya er felles skriftnorm for alle arabiske samfunn. Talemålene, derimot, varierer i en slik grad at det mellom ytterpunktene i det arabiske språkområdet ikke er gjensidig forståelighet. Innen den høyspråklige formen kan man skjelne stilistisk mellom al-Carabiyya al-fusha (klassisk arabisk slik den forekommer i Koranen og i middelalderens arabiske litteratur) og al-Carabiyya al-mu^Casira (moderne standard arabisk - kjennetegnet ved en viss syntaktisk utvikling og ved et modernisert vokabular). Innen et dialektområde er det sosiolingvistiske variasjoner knyttet til tradisjonell kulturbakgrunn (f.eks. trossamfunn, nomadiske vs. bofaste kulturer) og grad av utdanning. Dessuten slår kjønnsforskjellen språklig relativt sterkt ut i de tradisjonelle samfunnene, pga. kjønnssegregering og kvinnes begrensede deltakelse i samfunnslivet utenfor heimen (se f.eks. Cohen 1973).

Maghrib-dialektene har en rekke strukturelle kjennetegn felles som avgrenser dem fra de øst-arabiske dialektene. De viktigste målmerkene er av fonologisk karakter (en omfattende vokalreduksjon i forhold til de østlige dialektene og til standard arabisk). Ulikheter i ordforrådet skyldes dels at mange ord med felles arabisk opprinnelse har hatt ulik semantisk utvikling i øst og i vest, dels at kildene for lån i de østlige provinsene var arameisk, persisk og tyrkisk, mens Maghrib sto i nær kontakt med de romanske kulturene. Endelig har det berberiske substrat satt sitt preg på dialektene i Maghrib (se Singer 1984:5).

Som nevnt har ingen av talemålene oppnådd kodifisering og aksept som skriftspråk (med unntak av Malta, som for øvrig for lengst har brutt kulturelt med den arabisk-islamske verden). Det er en utbredt oppfatning i folket at dialektene

er ugrammatiske og mindreverdige, og de er alminnelig assosiert med kulturelt forfall og den bedrøvelige oppsplittingen av det arabiske folk. Al-Carabiyya, på den annen side, er symbolet på enhet og samhold araberne og muslimene imellom, og symbolet på den arabisk-islamske storhetstiden, kulturelt og politisk, i middelalderen. Den religiøst inspirerte respekten for al-Carabiyya som Koranens, Åpenbaringens, språkform, i et samfunn av troende muslimer, representerer nok det største hinderet for at en sentral regional dialekt kan vinne fram som nasjonalt skriftspråk i hvert enkelt land. Den moderne arabiske nasjonalismen, med sin betoning av det arabiske fellesskapet, har virket i samme retning.

Det at man har en felles overordnet arabisk språknorm, har sine fordeler. Man unngår den konflikten som f.eks. de afrikanske statene står overfor i sine bestrebelser på språklig "afrikanisering": valg av et nasjonalspråk som skal erstatte de europeiske kolonispråkene, innebærer sterk konflikt mellom rivaliserende språkgrupper og vanskeliggjør kommunikasjonen de afrikanske brødre/søstre imellom⁴. Standard arabisk er nøytral i forhold til de ulike arabiske talemålene og bidrar til å opprettholde et arabisk kulturfellesskap. På den annen side representerer situasjonen med diglossi et betydelig problem for lese- og skriveopplæringen i alle arabiske samfunn - et problem som forsterkes ved en gjennomgående svært tradisjonell pedagogisk praksis. Resultatet er mangelfull kompetanse i den offisielle normen, noe som igjen skaper en dyp kløft mellom den vanlige mann/kvinne og det offentlige apparat og samfunnsliv, og er til alvorlig hinder for demokratisk politisk deltakelse. Oppfordringen om å forlate høyspråket som moderne kommunikasjonsmiddel og heve talemålenes status kommer da også fra sosialt bevisste radikale, som f.eks. den algirske forfatteren Kateb Yacine. Hans synspunkter har vekket voldsomme reaksjoner med bl.a. anklager om "kulturforræderi".

4. Berberisk vs. arabisk

Berberne i Maghrib opplever seg som en truet språklig og kulturell minoritet. Den generelle arabisk-islamske ideologiske stemningen virker sterkt i deres disfavør. Presise taloppgaver over utviklingen er utilgjengelige, da offentlige statistikker i den seneste tida rett og slett omgår enhver referanse til berberisk - " et eklatant eksempel på en administrativ utslettelse av en brysom språklig minoritet" (Chaker 1984 s.9). En amerikansk rapport fra 1984 oppgir at anslagsvis 40% av befolkningen i Marokko, 25% i Algerie og snaue 1% i Tunisia har berberspråk som morsmål, og at så godt som samtlige (hvv. 38, 20 og 1%) behersker arabisk dialekt som annetspråk (McFarren 1984 s.6-7).

Maghrib-området var alminnelig berberspråklig inntil den gradvise arabiseringen som fulgte den islamske ekspansjonen i bølger fra slutten av 600-tallet. Berberspråkene holdt stand mot arabisk i de store fjellområdene, samt i spredte enklaver over hele regionen. De utgjør beslektede, men svært uensartede lokale språk: i Marokko shleuh (i vest og sørvest), tamazight (i sentrale og østlige Atlas-fjellene) og riffi (i nord); i Algerie først og fremst kabylsk (i nordøst), men også chaouia (i Aures-fjellene), mزابittisk (i sentrale områder) og tuareg (i Sahara)⁵.

Den franske kolonimakten søkte å fremme etniske motsetninger mellom berbere og arabere, men lyktes dårlig i dette. Den nasjonale kampen mot fremmedstyret ble overordnet konflikter av sosial og etnisk karakter, og kolonialistene møtte sterk motstand fra geriljaen i de berberiske fjellområdene. Men det var viktige unntak fra det generelle bildet av berberisk-arabisk samhold, som under "berber-krisen" i 1949, da berbere i Algerie gjorde opprør mot nasjonalistbevegelsens parole "islam er vår religion, arabisk vårt språk, Algerie vårt land" (Laanatz 1984 s.209). Etter frigjøringen, med de nasjonale ledernes insistering på de nye statenes eksklusivt arabisk-muslimske karakter, er denne konflikten blitt skjerpert. Berberisk språk og kultur er blitt henvist

til en plass i nasjonens fjerne fortid. Det er gjort til et historisk-mytisk materiale hos "de berberiske forfedre" (Chaker 1984 s.10) - ikke et levende element i dagens samfunn.

En økende kulturell selvbevissthet har sprunget ut av utdannede miljøer i Maghrib, med Kabylia som det militante sentrum, og blant eksilgrupper i Frankrike. Kravet om et minimum av institusjonell anerkjennelse av berbernes språk og kultur har spredd seg til alle betydelige berbertalende områder. En slags pan-berberisk solidaritet har utviklet seg blant den yngre generasjonen (som ikke føler seg forpliktet av den anti-kolonialistiske periodens lojalitetskrav). Mot beskyldninger fra statsmakten om separatisme og nasjonal splittelse, hevder berberbevegelsen at det dreier seg om å oppnå forståelse for det faktiske kulturelle og språklige mangfoldet i Maghrib, derunder "le fait berbère". Språkpolitisk vil man sidestilling av arabisk og berberspråk som talemål og undervisningsspråk; man respekterer klassisk arabisk som de religiøse funksjoners språkform, men vil beholde fransk som motvekt mot en total arabisering av offentlige sektorer.

Myndighetene har slått tilbake mot berberisk selvhevdelse og opprør mot nasjonens arabiske karakter. I Marokko ble tidsskriftet Amazigh - franskspråklig med berberiske tekster, og som utarbeidet forslag til en standardisering av berberisk skrift - stanset ved utgivelsen i 1978. Det fikk senere komme ut med et par nummer, før det ble endelig beslagnag og redaktørene arrestert i 1982 (Laanaza 1984 s.213-14, 218). I Algerie brøt det ut oppstand blant berberne i Kabylia som protest mot at den kjente poeten Mouloud Mammeri ble nektet adgang til universitetet i mars 1980, der han skulle resitere på en konferanse om eldre kabylsk poesi. I de påfølgende urolighetene erklærte president Chadli, mot slagordet "berberisk kultur - algerisk kultur", at spørsmålet om å være araber eller ikke, ikke lenger var aktuelt ("ne se pose plus") i Algerie (ibid. s.214).

5. Arabiseringspolitikken

Arabiseringen var i utgangspunktet et kulturpolitisk anti-kolonialistisk program som tok sikte på å "gjørvinne det språklige og kulturelle terrenget som fransk hadde besatt" (Lakhdar Ghazal sit. i Forkel 1980:98). Av ideologiske hensyn ble det klassiske høyspråket, al-^carabiyya, lagt til grunn som nasjonalspråk. Ett aspekt ved arabiseringen var å ruste opp al-^carabiyya, dvs. utvikle og modernisere det for å gjøre det funksjonsdyktig for moderne bruksområder. Alle arabiske stater står overfor nødvendigheten av å utvikle ny arabisk terminologi for vitenskap og teknikk, for å unngå invasjon av vestlige termer. Denne oppgaven er lagt til offentlige språkråd/akademier i det enkelte land, og søkes samordnet gjennom fellesarabiske komiteer for språkplanlegging - et samarbeid som Maghrib-statene kunne gå inn i. Men til forskjell fra landene lenger øst, der al-^carabiyya hadde fått anledning til å befeste sin status og utvikle seg til et moderne administrasjons- og kulturspråk, måtte Maghrib-landene, der en tilsvarende prosess var blitt avbrutt, sette inn store ressurser for å få arabisk til å fungere som nasjonalspråk, i undervisning, administrasjon og kulturliv.

Arabiseringen av undervisningssektoren sto overfor ressursmessige problemer av to slag: mangel på arabiskspråklig materiale og mangel på lærere som behersket tilstrekkelig al-^carabiyya. Dette stilte politikerne overfor et dilemma: hensynet til den politiske prioriteringen av arabisk på den ene siden, på den andre hensynet til det faglige nivået på undervisningen. I en lederartikkel i det marokkanske nasjonalistpartiets organ al-Istiqlal 16.10.56, heter det: "Selv om vi er begeistret over å se språket vårt endelig få den betydning og posisjon det fortjener, er vi ikke mindre oppatt av at barna våre kommer i skole. Dersom antallet lærere som er istand til å undervise på arabisk er utilstrekkelig, foretrekker vi at barna lærer fransk framfor å la dem bli på gata" (sit. i Altoma 1970:696 n.20).

Marokko kastet seg likevel hodestups ut i et ambisiøst arabi-

seringsprogram for skoleverket - et prosjekt som imidlertid ble en veritabel fiasko, og som måtte vike for en mer langsiktig og forsiktig plan. Det ble satset på utdanning av egne lærerkrefter, mens man i mellomtiden importerte arabisk-kyndige lærere fra Egypt og Syria. En gradvis arabisering av grunnskolen trinn for trinn, av høyere undervisning fag for fag, tok til. En evaluering i 1966 trakk fram en urovekkende faglig nivåsenkning selv med denne forsiktige lingen, og anbefalte en tilbakevending til fransk i visse fag. Sammenfattende kan man si at perioden var karakterisert ved en balansegang mellom pragmatiske og politisk-ideologiske hensyn, eller, sagt på en annen måte, man beveget seg noe slingrende mellom idealer og realiteter, mellom arabisering og en bilingvistisk nødverge-situasjon. I 1980 var man i Marokko kommet fram til full arabisering av de fire første skoletrinn, omlag 50:50 fordeling på arabisk:fransk på de følgende trinn, mens videregående skoler var språklig delt etter disipliner. For høyere utdanning var fransk dominerende (anslagsvis 2/3:1/3), med fransk enerådende i naturvitenskapelige studier og medisin (Grandguillaume 1983:76-77). Et politisk svært følsomt problem ble det imidlertid at mange studenter som av politisk-ideologiske hensyn hadde valgt studier på arabisk, oppdaget at arbeidsmarkedet foretrakk kandidater med den samme utdannelsen på fransk.

Arabiseringen av administrasjonen ble søkt fremmet dels gjennom vedtak, dels gjennom opplæring av personalet i skriftarabisk. Gjennomføringen møtte på stor treghet i systemet, grunnet i svingtende motivasjon blant de ansatte, som igjen dels skyldes makelighetshensyn, dels den utbredte ambivalensen i funksjonærskiktet, som stadig oppfatter fransk som høystatusspråket⁶. Selv rettsvesenet, som ble offisielt arabisert i 1965, fungerer i praksis tospråklig. Såvel presseoppslag som de stadig nye påbud fra myndighetene reflekterer at omkring 1980 dominerte fransk stadig de fleste sektorer (Grandguillaume 1983).

Arabiseringen av undervisning og administrasjon har stort

sett fulgt det samme mønsteret i Algerie og Tunisia som i Marokko. Problemene var likevel størst i Algerie, der mangelen på arabiskkyndige med utdannelse var mest akutt, og samtidig den nasjonalistiske forpliktelsen overfor arabisering var sterkst. Det var også i Algerie at den berberiske opposisjonen var best organisert og motstanden mot arabiseringen mest uttrykt. Også Tunisias ledere forpliktet seg til arabisering av samfunnslivet, men her foregikk selve prosessen, såvel som debatten omkring den, i en langt mindre opphetet atmosfære. For det første var arabiseringen som generell målsetting ikke sterkt omstridt i den homogene arabisk-talende befolkningen. For det andre var den tunisiske eliten relativt pro-vestlig og sekulær i sin alminnelige politisk orientering, slik at en faktisk bilingvisme ikke var like betent som i Marokko og særlig Algerie.

6. Perspektiver

Siden slutten av 1970-åra har arabiseringskampanjene tatt seg opp i alle tre Maghrib-statene⁷. Dels kan vi se dette som en konsekvens av den prosessen som har pågått, og som har ført til en økning av arabisk i det offentlige liv. Dels har oljerikdommene på den arabiske halvøya ført med seg økonomiske motiver for å beherske al-Carabiyya. Betydelige ressurser i form av økonomiske tilførsler og etablering av islamske banker og annen arabisk-islamsk virksomhet har strømmet til Maghrib i denne perioden. Vesentlig er også det ideologiske oppsvinget for islamsk fundamentalisme - som for øvrig ikke bør sees isolert fra det økonomiske oppsvinget til de tradisjonelt fundamentalistiske regimene i de oljerike delene av den arabiske halvøya. Muligheten til økonomisk utvikling innen rammen av arabisk-islamsk autentisitet utgjør en sterkt motiverende faktor. Man aner en alternativ modell til den vestlige utviklingsmodellen, som fransk var nøkkelen til: gapet mellom modernisering og utvikling (på fransk) og egen tradisjon og kultur (på arabisk) kan overvinnes ved å orientere seg mot det islamske fellesskapet.

Men i dette ligger også kimen til sterkere polarisering

innen samfunnene i Maghrib mellom arabiseringstilhengerne og den voksende berberiske opposisjonen⁸, og mellom fundamentalister og sekulært orienterte modernister. Disse ønsker å ivareta Maghrib-samfunnenes mellomstilling mellom den arabiske verden og Europa - ikke minst pga. de demokratiske og sosialt progressive tradisjoner som også er en side ved de europeiske samfunn. Hvilken rolle de store gruppene fremmedarbeidere som nå tvinges til å vende tilbake til Maghrib fra Sør-Europa (først og fremst Frankrike) vil spille i denne konflikten, er et åpent spørsmål. De har gjerne et svært ambivalent forhold til vestlig livsstil og fransk språk som de har levd med i årevis under fremmedarbeiderens kår, og vil i sine heimland kunne bidra enten til å fremme, eller forkaste, franske kulturelle og språklige trekk ved morgendagens maghribinske kulturer.

Noter:

1. Det kan være på sin plass å nevne at analfabetismen var og tildels fortsatt er, meget høy. Absolutt dårligst stilt er Marokko - hvor i 1973 anslagsvis 80% av befolkningen var analfabeter (Grandguillaume 1983:81), og følgende mestret hverken fransk eller skriftarabisk.
2. Se Jørn Holm-Hansen: "Fransk - et ikke-imperialistisk alternativ?" i Perspektiv 2 (1986) (utgitt av SAIH).
3. Standard referanse ang. "diglossi" er Ferguson 1959. Forf. av denne artikkelen har drøftet diglossi-begrepet i "Arabisk diglossi" - en diskusjon av diglossimodellens anvendelse på moderne arabiske språkforhold (mag.gradsavhandling, semittisk institutt 1980).
4. Se f.eks. Willy Fali: "Contribution à l'étude des opinions exprimées par l'élite africaine au sujet des rapports entre les langues nationales et le français" i Manessy et Wald (eds.): Plurilinguisme: Normes, situations, stratégies, Paris 1979.
5. Se Grandguillaume 1983, Laanatz 1984, Applegate 1970 - sistnevnte har en fyldig bibliografi over tidl. studier av berberisk språk, kultur og historie.
6. Gallagher 1968 refererer holdninger blant funksjonærer på 60-tallet. Senere studier bekrefter bildet som fortsatt aktuelt.
7. Etter at denne artikkelen var ferdigskrevet, meldes det at den tunisiske regjeringen har besluttet å styrke fransk-undervisningen i grunnskolen radikalt (Le Monde 10.9.86). Dette kommer i kjølvannet av avsettelsen av

statsminister Mzali i juli i år. Mzali er en av de fremste arkitektene bak arabiseringspolitikken i Tunisia, og arabiseringen blir tillagt skylden for at bare 13% sto til eksamen artium (baccalauréat) i år. Beslutningen faller også sammen med en økonomisk samarbeids-offensiv overfor Frankrike (Grand-Maghreb 51-52 (29.9.86)).

8. Det nye Charte Nationale i Algerie, vedtatt på siste FLN-kongress i des.1985, inneholder ingen referanse til berbernes plass i nasjonen. Men president Chadli har lovet opposisjonen at Algeries nasjonale identitet vil bli behandlet som et tillegg til charteret (Middle East International 266 (10.1.86):12).

Litteratur:

- Altoma, Salih: "Language Education in Arab Countries and the Role of the Academies", Current trends in linguistics 6, Paris/The Hague 1970, s.690-720.
- Applegate, Joseph E.: "The Berber languages", Current trends in linguistics 6, s.586-661.
- Bentahila, Abdelâli: Language attitudes among Arabic-French Bilinguals in Morocco, Clevedon 1983.
- Chaker, Salem: Textes en linguistique berbère, CNRS, Paris 1984.
- Cohet, David: "Variantes, variétés dialectales et contacts linguistique en domaine arabe", Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 68 (1973), s.215-248.
- Ferguson, Charles A.: "Diglossia", Word 15 (1959), s.325-340.
- Forkel, Fritz: Die sprachliche Situation im heutigen Marokko - eine soziolinguistische Untersuchung, Hamburg 1980.
- Gallagher, Charles F.: "North African Problems and Prospects: Language and Identity", i Fishman et.al.(eds.): Language Problems in Developing Nations, N.Y. 1968.

Grandguillaume, Gilbert: Arabisation et politique linguistique au Maghreb, Islam d'hier et d'aujourd'hui, 19, Paris 1983.

Kahle, Sigrid: "Tankar från Maghrib", Ord och Bild 3 (1984) s.50-66.

Laanatza, Marianne: "The Berbers in Morocco and Algeria", i Tagil, Sven (ed.): Regions in Upheaval - Ethnic Conflict and Political Mobilization, Lund Studies in International History 22, Kristianstad 1984.

McFarren, Margaret: Arabization in the Maghreb, Special Report, Center for Applied Linguistics/LARC, Wash.D.C., Dec. 1984.

Singer, Hans-R.: Grammatik des Arabischen von Tunis Berlin 1984.

FONOLOGISKE HIERARKIER OG BARNES SPRÅKTILEGNELSE¹

av

Hanne Gram Simonsen

0. Innledning

Et av målene med fonologisk teori har vært å finne frem til enhetlige forklaringer på fonologiske fenomener som tilsynelatende ikke har noen sammenheng med hverandre. For eksempel har mange trukket frem felles-trekk ved historiske lydendringer i ulike språk, og også pekt på likheter mellom disse og barns fonologiske utvikling. I den forbindelse kommer fonologiske hierarkier inn som et forklaringsprinsipp.

I denne artikkelen vil jeg ta for meg noen typer fonologiske hierarkier, sammenligne dem, og se dem i lys av barns språktilegnelse. Jeg vil forsøke å besvare to spørsmål: 1) Finner vi likhetstrekk mellom barns tilegnelse av fonologi og andre fonologiske prosesser, slik de fremkommer i hierarkiene? 2) Hvis vi finner slike likhetstrekk, hva slags konklusjoner kan vi da trekke om barns språktilegnelse? Er hierarkiene relevante forklaringsmodeller i denne sammenheng?

1. Fonologiske hierarkier

Hva er så et fonologisk hierarki? Utgangspunktet er at fonemer eller grupper av fonemer innen et gitt fonemsystem ikke er likeverdige, men kan graderes etter en skala. Graderingen av fonemene kan gjelde forskjellige egenskaper, f.eks.:

- a) Noen fonemer/fonologiske trekk er lettere å tilegne seg enn andre (dvs. noen læres før andre i språkutviklingen).
- b) Noen fonemer/fonologiske trekk er mer markerte enn andre - eksemplifisert ved at de markerte har mer begrenset distribusjon, evt. også at de er mindre utbredt i verdens språk, enn de umarkerte.
- c) Noen fonemer/fonologiske trekk er sterkere enn andre, f.eks. slik at de er mindre utsatt for bortfall.

¹Takk til deltagerne ved kurset i vitenskapelig forfatterskap, til Bernt Fossetøl som ledet kurset, og til Even Hovdhaugen og Rolf Theil Endresen for nyttige kommentarer underveis.

Hierarkier for lydendring kan ta utgangspunkt i det segmentet som endres, i det segmentet som er resultatet av endringen, eller i omgivelsene for endringen - og graderingen kan bl.a. følge lydenes artikulasjonsmåte, artikulasjonssted eller fonasjon (alene eller i kombinasjon). Kriteriene for gradering kan videre være fonetisk bestemt, eller de kan være rent abstrakte, basert på en strukturell analyse av ett eller flere fonemsystemer.

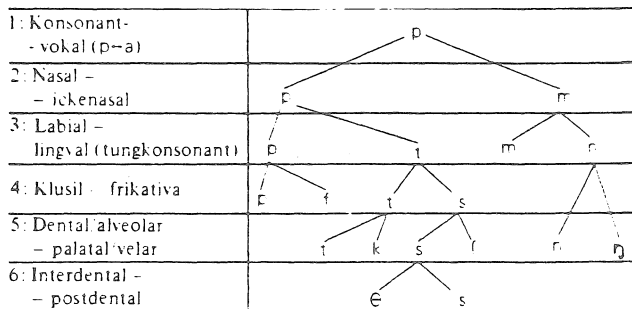
Disse forskjellige måtene å sette opp hierarkier på behøver ikke å stå i motsetning til hverandre. Hierarkitypene a) og b) har begge vært knyttet til barns språkutvikling, og ofte vil de fonemer som barn lærer først, også være de mest umarkerte. Vi skal først ta for oss noen hierarkier av disse to typene: Jakobson (1941), Chomsky & Halle (1968), og Nartey (1979). Deretter skal vi se på noen hierarkier av type c) - som først og fremst har vært satt opp for å forklare synkrone prosesser eller diakron språkendring: Zwicky (1972), Lass (1971, 1984), og Foley (1970, 1973). Av praktiske grunner vil fremstillingen bli begrenset til konsonanthierarkier.

2. Jakobsons teori om fonologiske universalialia

Alle studier av fonologiske hierarkier har egentlig sitt grunnlag i arbeidene til Trubetzkoy og Jakobson. I sitt arbeid om barnespråk, *afasi og allmenne lydlover* (1941) bruker Jakobson prinsippet om fonologiske hierarkier for å forklare en rekke fonologiske fenomener i barns språktilegnelse og afatikeres språktap. De hierarkiene han etablerer, settes også i sammenheng med historiske språkendringer og språklydenes utbredelse i verdens språk. Resultatet av dette er en syntese med universelle, implikasjonelle lydlover.

Et viktig element i Jakobsons teori er prinsippet om maksimal kontrast. De språklydene som skiller seg mest fra hverandre, er de som er mest grunnleggende i et språks fonemsystem - det vil dermed være de som tilegnes først hos barn, som er mest utbredt i verdens språk, og som visse historiske endringer beveger seg mot. Det største skillet går mellom den mest utpregede vokal, /a/, og den mest utpregede konsonant, en ustemt plosiv, ifølge Jakobson /p/. Deretter skiller barnet (når det gjelder konsonanter) mellom nasaler og ikke-nasaler, mellom labialer og dentaler, mellom plosiver og frikativer osv.:

- (1) Oversikt over barns tidlige lydutvikling ifølge Jakobson (fra Linell & Jennische 1980:28)

Hierarkiet er implikasjonelt, slik at distinksjoner lavere i hierarkiet impliserer eller forutsetter distinksjoner høyere i hierarkiet. F.eks. vil her frikativer forutsette plosiver (men ikke omvendt), og velarer forutsette labialer (men ikke omvendt).

For å lette oversikten og sammenligningen med andre hierarkier, vil jeg dele inn Jakobsons hierarki i to, ett etter artikulasjonsmåte og ett etter artikulasjonssted. (Tegnet > betyr "står høyere i hierarkiet enn"):

- (2) Artikulasjonsmåte:

plosiver > nasaler > frikativer > affrikater

- (3) Artikulasjonssted:

labialer > dentaler > velarer/palataler

Visse lydtyper er vanskelige å sette opp i slike éndimensjonale hierarkier. Likvider er f.eks. lavere i hierarkiet enn nasaler, men lar seg vanskelig plassere i forhold til frikativer/affrikater. De er også en komplisert lydtype i forhold til artikulasjonssted (Jakobson 1941/1968:90). Jeg har derfor utelatt dem her.

Ut fra den universalietanken Jakobson presenterer, skal hierarkiene innebære at alle barn følger den samme kronologi i lydutviklingen, og

også at når de forenkler eller erstatter lyder, vil erstatningslydene alltid ligge høyere i hierarkiet. En /t/ vil kunne erstatte en /s/, men ikke omvendt; en /n/ vil kunne erstatte en /ŋ/, men ikke omvendt; osv.

Undersøkelser av barns fonologiske utvikling i forskjellige språk viser at Jakobsons prediksjoner nok kan stemme i sine hovedtendenser, men også har klare mangler (Linell & Jennische 1980:33, Locke 1983:54ff). For det første er det store individuelle forskjeller mellom barn, som ikke kommer frem i modellen. Videre postulerer Jakobson et skarpt skille mellom den prefonemiske og den fonemiske lydutviklingen hos barn, og det er bare for fonemutviklingen han setter opp denne hierarkiske ordningen. Imidlertid viser undersøkelser at et slikt klart skille neppe finnes, og på de tidlige trinnene i den utviklingen han beskriver, er det tvilsomt om man kan snakke om ett fonemsystem hos barnet. Vi finner stor variasjon i systemet hos et barn på et bestemt trinn, bl.a. avhengig av lydens stilling i ordet, antall stavelser, og samforekomst med andre lyder. Dessuten har frikativene /h/ vist seg å være en tidlig lyd hos mange barn, og den kan fungere som erstatningslyd både for andre frikativene (/s/, /ʃ/, /ç/) og for plosiver (/t/, /k/).

Jakobsons teori har vært svært viktig som utgangspunkt for diskusjon om barns fonologiske utvikling - fremdeles siteres han i nesten alle arbeider. Men hypotesen hans er og blir en hypotese, som dessuten er nokså abstrakt og ikke kan fange opp detaljer og variasjon i utviklingen.

3. Hierarkier basert på markerhetsprinsippet

3.1 Chomsky & Halle (1968)

Begrepet markerhet kan ha flere forskjellige tolkninger: det umarkerte medlemmet i en opposisjon kan ses som det mest produktive, det mest nøytrale, det artikulatorisk enkleste, det som inneholder færrest trekk, det som opptrer mest frekvent - for å nevne noen. Mens Prag-fonologenes definisjon av markerhet var språkspesifikk, så generative fonologer som Chomsky og Halle markerhet som et universelt fenomen. Dermed skulle (i tråd med Jakobson) umarkerte lyder være de som tilegnes tidligst hos barn, og de som opptrer mest frekvent i verdens språk - og historisk lydendring vurderes som mer og mindre naturlig ettersom endringen går fra markert til umarkert eller omvendt.

Chomsky & Halle setter ikke selv opp noe egentlig hierarki, men modellen innebærer en hierarkisk rangering: de segmentene som inneholder færrest markerte trekk, blir de mest umarkerte og dermed høyest i hierarkiet.

Chomsky & Halle formulerer et sett markerthetskonvensjoner, det vil si en slags regler som spesifiserer hvilke trekk som er umarkert, også når man ser trekkene i kombinasjon med hverandre. F.eks. er den mest umarkerte konsonant en ustemt, fremre plosiv (/p/ eller /t/), mens den mest umarkerte frikativ er dental (/s/). Også for nasaler er dental det mest umarkerte trekket (/n/). Følgende segmenter blir markert for ett trekk: /k/ (markert for [-fremre]), /s/ (for [+kontinuant]) og /n/ (for [+nasal]). Blant de konsonantene som er markert for to trekk, finner vi de stemte plosivene /b d g/, og ikke-dentale nasaler og frikativer: /m ŋ/, /f ç/. Markert for tre trekk er bl.a. /ʃ/ og /ç/.

For artikulasjonsmåte viser konvensjonene generelt at plosiv er mindre markert enn kontinuant og nasal:

(4) plosiv > nasal/kontinuant

og for artikulasjonssted at labiale og dentale konsonanter er mer umarkert enn palatale og velare (labial og dental rangeres ikke i forhold til hverandre):

(5) labial/dental > palatal/velar

Ut fra markerthetsteori har man forsøkt å predikere erstattingslyder i avvikende fonologisk utvikling, men med vekslende resultater (Mc Reynolds & al 1974). Videre har markerthetsteori vært basis for beskrivelse av konsonantgruppeforenklinger hos barn (Ingram 1976:32f). Man antok at det mest markerte segmentet i gruppen ville utelates, mens det minst markerte segmentet ble stående igjen: f.eks. skulle sekvensen /sk/ reduseres til /k/ (plosiv>frikativ), mens /nt/ skulle reduseres til /t/ (plosiv>nasal). Resultatene synes å vise at det oftest er det umarkerte segmentet som blir stående igjen i slik forenkling, men at vi også finner det motsatte: at det mest markerte segmentet beholdes.

De vekslende resultatene kan forklares på forskjellige måter. En årsak kan være at Chomsky & Halles markerthetsteori (også ifølge dem selv) er uferdig, og ikke først og fremst utarbeidet for dette formål, slik at prediksjonene vi kan trekke ut for barns språkutvikling, blir gale (se Smith 1973:200). På den annen side er markerthet i bunn og grunn et mål for statistiske tendenser, og dermed er det bare slike tendenser teorien kan predikere, og enkeltforekomster blir ikke interessante her. Det et en lyd har større sannsynlighet for å opptre enn en annen, er ingen forklaring, men en beskrivelse (som eventuelt kan danne utgangspunkt for en forklaring).

3.2 Frekvenshierarki: Nartey (1979)

Beslektet med markerthetshierarkiene er såkalte frekvenshierarkier, som er basert på utbredelsen av forskjellige lydtyper i verdens språk. Nartey (1979) satte opp en rekke implikasjonelle universalier for konsonantsystemers struktur, basert på materiale fra mer enn 300 språk.

(6) Artikulasjonssted

Plosiver: dentialveolar>labial>velar>palatal>uvular

Frikativer: dentialveolar(sentral)>labial>palatal>velar>uvular/
faryngal>dentialveolar(lateral)>retrofleks

Nasaler: dentialveolar>labial>velar>palatal>retrofleks>uvular

For artikulasjonsmåte er systemet ikke satt opp så generelt, slik at hierarkiet ikke så lett lar seg skjematistere. Men blant de implikasjoner Nartey trekker, er at plosiver er en forutsetning for både frikativer og affrikater.

Disse hierarkiene er altså basert på rent statistisk frekvens. De er videre fonemisk basert, ikke fonetisk: innenfor de fonemene som er klassifisert, vil vi dermed kunne finne stor allofonisk variasjon.

4. Styrkehierarkier

Vi skal nå gå over til en type hierarkier som har et mindre omfattende (og ikke nødvendigvis universelt) mål. Det er de såkalte styrkehierarkier, som skal forklare variasjoner i prosesser som assimilasjoner og bortfall av forskjellige segmenttyper i forskjellige posisjoner, enten

som synkrone prosesser (Zwicky) eller som historiske lydendringer (Lass, Foley). De to siste skiller seg fra hverandre bl.a. med hensyn til kriteriene de går ut fra: Lass' hierarki er fonetisk, artikulatorisk basert, mens Foleys hierarkier er rent abstrakt, fonologisk basert.

4.1. Zwicky (1972)

Zwicky baserte sitt hierarki på en synkron prosess i engelsk, nemlig bortfall av schwa mellom konsonanter etter trykksterk stavelse. Det viser seg at det er konsonanten etter schwa som bestemmer hvor akseptabelt bortfallet er. Mens schwa i rask tale nesten alltid faller bort foran /r/, /l/ og /n/ (elaborate, chocolate, happening), er bortfallet sjeldnere foran /m/ og /ŋ/ (element, Durringer) og så å si umulig foran frikativer og plosiver (analogy, historical). Det hierarkiet vi har her, kan settes opp slik:

(7) plosiver > frikativer > /ŋ/ > /m/ > /n/ > /l/ > /r/

Hierarkiet kan tolkes som en implikasjonsskala: Hvis en person i rask tale har bortfall foran /m/, kan vi også regne med at han/hun har det foran /l/. Videre er det mulig å lese implikasjonsskalaen baklengs: Hvis vi opererer med en regel for schwabortfall i engelsk, vil den ha flere unntak jo lenger til venstre (=høyere) vi kommer i hierarkiet - det er f.eks. flere unntak foran /m/ enn foran /l/.

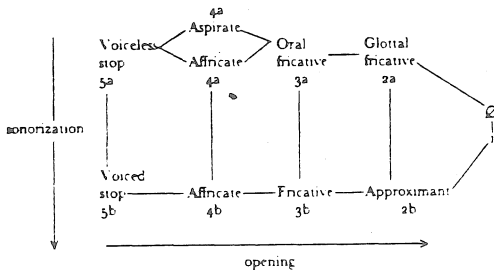
Zwickys hierarki er altså basert på én synkron prosess, men han viser at det også gjelder for andre prosesser i engelsk, og mener at det kan ha universell gyldighet.

4.2 Lass (1971, 1984)

Lass utformet sitt hierarki for å beskrive visse historiske lydendringer. Ifølge ham kan man definere endringene som styrking eller svekkelse etter to akser: etter åpningsgrad (tilsvarende artikulasjonsmåte) og sonoritet (fonasjon eller stemthetsgrad) - og dette gir han en rent artikulatorisk begrunnelse. For åpningsgrad gjelder det at jo større åpning vi har, desto mer luft slippes gjennom talekanalen, og desto svakere blir artikulasjonen. For sonoritet påpeker han at overgangen fra ustemt til stemt svært ofte går forut for en svekkelse i åpningsgraden, og sier at dette er endringer som svært ofte virker sammen.

Han setter derfor opp et hierarki med disse to aksene, der et segment kan forflytte seg fra en akse til en annen. Bevegelse ned og/eller mot høyre er svekkelse, mens opp og/eller mot venstre er styrking:

(8) Styrkehierarki etter Lass (1984:178)

"Styrke" definerer Lass her som "motstand mot svekkelse" (en bedre definisjon ville kanskje være "avstand fra null"). Hierarkiet predikerer både hvilken vei/hvilke måter segmenter kan svekkes på, og at jo høyere et segment er i hierarkiet, desto sterkere er det, hvis det står i en posisjon som er utsatt for svekkelse. (Viase posisjoner er mer utsatt for svekkelse enn andre - f.eks. er intervokaliske posisjoner mer utsatt enn posisjoner ved siden av en konsonant. Dette har igjen sammenheng med styrkehierarkiet, og det at vi regner svekkelsesprosesser som en slags assimilasjoner: en vokal er både åpen og stemt.)

Når det gjelder artikulasjonssted, sier Lass at han vanskelig kan sette opp noe universelt hierarki her. Selv om enkeltspråk frikativiserer plosiver i forskjellig grad avhengig av artikulasjonssted, så vil det artikulasjonssted som frikativiseres mest, variere fra språk til språk.

4.3 Foley

De siste styrkehierarkiene vi skal se på, er Foleys, også de basert på observasjoner av historiske lydendringer. Foley har to hierarkier, ett fra 1970 og ett fra 1973, og de ser til dels helt forskjellige ut. Sentralt i begge er imidlertid at fonologisk styrke ikke er fonetisk, men fonologisk basert. Fonologi er primært et system av relasjoner mellom elementer, sier Foley, og hans styrkehierarkier settes opp på basis av slike abstrakte relasjoner, og ikke ut fra fonetiske likheter og forskjeller.

I Foley (1970:90) finner vi følgende hierarki:

(9)	4	↑	k ⁺	t ⁺	p ⁺	(+ står for geminater/aspirerte plosiver/ affrikater)
	3		k	t	p	
	2		g	d	b	
	1			ð	β	
			1	2	3	

Her er to akser slått sammen: den loddrette for artikulasmåte, og den vannrette for artikulasjonssted. Det høyeste tallet står for den høyeste styrken. Foley begrunner dette hierarkiet med data fra lydendringer i germanske og romanske språk.

Hierarkiene i Foley (1973) ser annerledes ut. For artikulasmåte ser det slik ut (1973:52):

(10) vokal > halvokal > likvid > nasal > frikativ > plosiv

Legg merke til at her er vokalene sterkest, mens plosivene er svakest! Hierarkiet er bare eksemplifisert med ett sett assimilasjoner, nemlig indoeuropeisk *ln* > *ll* i engelsk og latin. Eksemplet skulle vise at *l* er sterkere enn *n*, og at assimilasjonen er assimilasjon av fonologisk, ikke fonetisk styrke: siden både *l* og *n* er dentaler, kan en fonetisk begrunnelse ikke forklare at det sterkeste elementet *l* assimilerer det svakere *n* til seg, sier Foley.

For artikulasjonssted ser hierarkiet hans slik ut (1973:55):

(11) dentaler > labialer > velarer > glottaler

4.4 Styrkehierarkier og språktilegnelse

I motsetning til de hierarkiene vi har sett på tidligere, har styrkehierarkiene så vidt jeg vet ikke vært anvendt som forklaringsprinsipp i forbindelse med barns språktilegnelse. Vi må derfor først spørre oss selv om hvilken relevans hierarkiene kunne tenkes å ha for beskrivelser av barns fonologiske utvikling.

Ut fra tanken om at det er en parallellisme mellom historisk utvikling og barns språkutvikling - i begge tilfeller dreier det seg om fonologisk endring - skulle det være mulig at det er de samme prosesser som virker. For eksempel kunne man ut fra hierarkiene forutsi prinsipper for konsonantgruppeforenkling, hva slags (assimilasjons)endringer vi kan vente, eventuelt hvilke konsonanter som forventes å falle bort.

Tilegnelsesrekkefølgen kan vi derimot vanskeligere forutsi ut fra styrkehierarkiene. Lass' styrkebegrep er artikulatorisk fundert, men det innebærer ikke at artikulatorisk sterke elementer skulle være artikulatorisk enkle (og dermed tilegnes først). Noen klar likhet mellom artikulatorisk og perseptuell styrke kan vi heller ikke postulere, i hvert fall ikke direkte (kanskje vil de faktisk være omvendt proporsjonale!). Foleys styrkebegrep skal eksplisitt være fonologisk og ikke fonetisk, men hva fonologisk styrke innebærer i relasjon til tilegnelsesrekkefølge, er igjen uklart. (Et annet problem er at Foleys to hierarkier faktisk ser så forskjellige ut: det som er sterkest i 1970-hierarkiet, er svakest i 1973-hierarkiet!)

5. Sammenligning av hierarkiene

5.1. Oversikt

Jeg vil nå forsøke å lage en oversikt over hierarkiene og sammenligne dem for å finne likhetstrekk og eventuelle forskjeller. Som Zwicky sier (1972:277): "A discussion of the hierarchies is significant only insofar as the same or similar orderings (or their inverses) reappear at many points in the grammars of many languages."

(12) Artikulasjonsmåte-hierarkier

Jakobson: plosiv>nasal>frikativ>affrikat>likvid

Ch.& H.: plosiv> nasal/frikativ

Nartey: plosiv>frikativ

Zwicky: plosiv>frikativ>nasal>likvid

Lass: plosiv>affrikat>frikativ>approksimant

Foley a: affrikat/geminat/asp.plosiv > ustemt plosiv > stemt plosiv
> frikativ

Foley b: likvid>nasal>frikativ>plosiv

(13) Artikulasjonssted-hierarkier

Jakobson: labial>dental>velar/palatal

Ch & H.: labial/dental>velar/palatal

Nartey: plosiver:dental>labial>velar>palatal>uvular

frikativer:dental(sentral) >labial>palatal>velar>uvular>
dental(lateral)>retrofleks

nasaler: dental>labial>velar>palatal>retrofleks> uvular

Foley a: labial>dental>velar

Foley b: dental>labial>velar>glottal

Vi ser av (12) at når det gjelder artikulasjonsmåte, er det (bortsett fra Foley b, som har direkte motsatt ordning) store likheter mellom hierarkiene. Alle har plosiver før frikativer og nasaler, og likvidene står lavest der de er med. Hierarkiene skiller seg på to punkt: 1) forholdet nasal/frikativ: Jakobson setter nasal øverst, Ch.& H. setter dem likt, mens Zwicky setter frikativ øverst.(Hverken Nartey eller Lass har nasaler med.) 2) affrikatene: Jakobson setter disse etter frikativene, mens Lass setter dem før frikativene, og Foley setter dem på linje med aspirerte/geminerte plosiver, øverst i hierarkiet.

Når det gjelder artikulasjonssted, ser vi av (13) at likhetene igjen er store. Forskjellene går på forholdet mellom labial og dental og hvilket av disse artikulasjonsstedene som skal stå øverst i hierarkiet.

5.2 Barnespråksundersøkelser

Hvordan ser så resultater fra barnespråksundersøkelser ut i forhold til disse hierarkiene? I Locke(1983) finner vi samlet en god del undersøkelser av fonologisk utvikling hos barn med forskjellige språk. Han understreker at det finnes altfor få longitudinelle data om lydutvikling i tverrspråklig perspektiv. Dermed vil det bare være tendenser vi kan uttale oss om her, og vi skal være forsiktige med å trekke bastante konklusjoner.

5.2.1 Artikulasjonsmåte

Hvis vi først tar for oss artikulasjonsmåte og ser på tilegnelsesrekkefølgen der, finner vi at plosiver og nasaler generelt tilegnes før frikativer, og at likvidene (særlig /r/) tilegnes sent. For affrikatene er bildet mindre klart: i visse språk tilegnes palatale affrikater før

frikativene, mens i andre vil affrikater mestres senere enn frikativer. Et minste felles multiplum for tendensene kan gi et hierarki som dette:

(14) plosiv/nasal > frikativ > likvid

Dette skjuler riktignok både visse forskjeller mellom språk og forskjeller mellom artikulasjonssteder.

Også når det gjelder erstatningslyder (hvilke lyder barn erstatter vanskelige lyder med), finner vi det samme mønsteret: f.eks. erstattes frikativer ofte av tilsvarende plosiver.

I språk som har konsonantgrupper, vil barn gjerne forenkle disse på tidlige trinn, etter et CVCV-stavelelsesmønster. Her bekreftes igjen deler av hierarkiet: Ser vi på fremlydsgrupper, består den vanligste typen av en plosiv/frikativ/nasal + en likvid/halvvokal. I forenklingen vil da vanligvis plosiven/frikativen/nasalen (som står på første plass) beholdes. I kombinasjoner av frikativ + nasal/plosiv beholdes stort sett plosiven/nasalen, men her er segmentets plass også av betydning: vanligvis er det her segmentet på annen plass som beholdes.

Tendensene i konsonantgruppeforenkling bekrefter altså hierarkiet, men en annen faktor kommer inn: segmentets plass i gruppen. Dessuten er det vanskelig å få kontrollert alle kombinasjoner av segmenter fordi språkene selv er så selektive i hvilke segmentkombinasjoner de tillater. Slik understøttes tendensene i barns forenklinger av språkstrukturen.

Hvis vi nå sammenligner "barnespråkhierarkiet" i (14) med hierarkiene i (12), ser vi at det stemmer ganske godt overens med Jakobsons og de markerthetsbaserte hierarkier, men derimot ikke så godt med styrkehierarkiene. Dette var for så vidt hva vi kunne vente mht. tilegnelsesrekkefølge, men i forhold til konsonantgruppeforenkling kunne vi ventet større likhet. Vi ser imidlertid at de styrkehierarkier som har med nasaler, setter dem opp som svakere enn frikativene - det stemmer altså ikke med rangeringen i barns språk generelt, hvis vi regner de segmentene som beholdes i en konsonantgruppeforenkling, som sterkast.

5.2.2 Artikulasjonssted

Hva så med artikulasjonssted? I tilegnelsen ser fremre (labiale og dentale) lyder ut til å komme før bakre (palatale og velare) lyder, og de fremre lydene brukes også ofte som erstatningslyder - men da slik at dentaler er mer fremtredende enn labialer. Prosessen "fronting", som er en utbredt prosess i barns språk, gjelder i mindre grad fra dental til labial enn fra velar til dental. Også konsonantassimilasjoner viser tendens til assimilasjon mot fremre lyder, særlig ved regressiv fjern-assimilasjon er dette utbredt (som når *gutt* blir uttalt /dʊt/).

Generelt kan vi for artikulasjonssted sette opp følgende hierarki:

(15) labial/dental > palatal/velar

Dette hierarkiet skjuler en forskjell etter stilling i ordet: vi finner mer "fronting" (altså erstatning av bakre lyder med mer fremre lyder) i initiale konsonanter enn i finale, og motsatt mer "backing" finalt enn initialt i ordet (men "backing" er mye sjeldnere enn "fronting").

Når vi sammenligner barnespråks-hierarkiet i (15) med hierarkiene i (13), finner vi igjen at de ser generelt like ut. Det som skilte hierarkiene i (13), var forholdet mellom labial og dental: i barnespråks-hierarkiet er disse sidestilt - hovedskillet går mellom fremre og bakre artikulasjonssted.

6. Konklusjon

Kan vi så si at vi finner likheter mellom de fonologiske hierarkiene og barns tilegnelse av fonologi? Som vi har sett, finnes det store likhetstrekk, men de er nokså generelle. Under likheten skjuler det seg ganske stor variasjon - mellom språk, mellom barn, og mellom lydenes plassering i ordene, initialt, medialt eller finalt. Typisk for barns tilegnelse av fonologiske systemer er den store subfonemiske variasjonen, slik at det f.eks. er vanskelig å sette opp klare kriterier for når et barn virkelig har tilegnet seg et fonem: det kan mestre lyden i visse ord, men ikke i andre, eventuelt i visse stillinger i ordet, men ikke i andre. Dermed vil generelle, universelle hierarkier for tilegnelsesrekkefølge ha begrenset prediksjonsverdi.

Også ved andre fonologiske prosesser, som dem vi finner ved konsonant-gruppeforenkling, er hierarkiene like, men bare på en nokså generell måte.

Kan så de fonologiske hierarkiene brukes til å forklare de likhetene som finnes? For å besvare dette, må vi gå tilbake til grunnlaget for de forskjellige hierarkiene. Som jeg var inne på tidligere, er hierarkiene av type a) og b) - Jakobsons og de markerthetsbaserte hierarkiene - basert på frekvens, dvs. på statistiske tendenser for forekomst. Men også hierarkiene av type c) - styrkehierarkiene - baserer seg på observasjoner av forekomst, på de endringer vi oftest finner i historisk utvikling av språk, eller i synkrone prosesser. Og slik statistisk frekvens er ikke egentlig noen forklaring, men en beskrivelse av tendenser, og kan dermed i beste fall bare si oss noe om sannsynligheten for at en endring eller utvikling vil finne sted. Det at en utvikling er naturlig eller sannsynlig, betyr ikke at den er nødvendig!

Hierarkiene kan altså ikke være forklaringsprinsipper. Men som beskrivelse av sannsynlige prosesser kan de gi økt innsikt, og de må vurderes etter hvor nyttige de er for formålet: å beskrive barns fonologiske utvikling.

Til dette formålet ser det ut til at likhetene - mellom hierarkiene og mellom disse og de observasjoner vi har av barns fonologiske utvikling - blir for generelle. På mange punkt finner vi manglende overlapping, f.eks. slik at prosesser som er utbredt i barns språk, er mye mindre frekvente både i historisk utvikling og i voksnes språk, eller rett og slett ikke finnes der. Og, som nevnt tidligere, flere av hierarkiene er motivert for andre prosesser enn dem vi finner hos barn: Lass' artikulatoriske styrke tilsvarer hverken artikulatorisk enkelhet eller perseptuell styrke.

På den annen side: Likhetene finnes, og vi kan velge å fremheve dem fremfor forskjellene, slik som f.eks. Locke(1983) gjør. Han setter ikke opp hierarkier, men påpeker likhetene mellom tendenser og prosesser i barns lydutvikling på den ene siden, og historiske lydendringsprosesser og fonostatistiske trekk ved språk på den andre. Barns tendenser for-

sterkes, eller "belønnes", av de språk de skal lære, sier han og hevder at dette ikke kan være tilfeldig, men må tilskrives underliggende universelle fonetiske tendenser.

Litteraturliste

- Chomsky, N. & M. Halle 1968: The sound pattern of English. New York: Harper
- Drachman, G. 1977: On the notion "Phonological hierarchy". I Dressler, W. og Pfeiffer, O. (eds) 1977: Phonologica 1976. Internationale Phonologie-Tagung 3, Wien 1976. Innsbruck
- Foley, J. 1970: Phonological distinctive features. Folia Linguistica 4:87-92
- Foley, J. 1973: Assimilation of phonological strength in Germanic. I Andersson, S. & P. Kiparsky (eds): A Festschrift for Morris Halle. New York: Holt, Rinehart & Winston
- Ingram, D. 1976: Phonological Disability in children. London: Edward Arnold
- Jakobson, R. 1941 (engelsk oversettelse 1968): Child language, aphasia and phonological universals. The Hague: Mouton
- Lass, R. 1971: Boundaries as obstruents: Old English voicing assimilation and universal strength hierarchies. Journal of Linguistics 1971-VII:15-30
- Lass, R. 1984: Phonology. Cambridge: Cambridge U.P.
- Linell, P. & M. Jennische 1980: Barns uttalsutveckling. Lund: Liber
- Locke, J. L. 1983: Phonological acquisition and change. New York: Academic press
- McReynolds, Engmann & Dimmitt 1974: Markedness theory and articulation errors. J. Speech. Hear. Disord. 39:93-103
- Nartey, J. L. A. 1979: A study in phonemic universals - especially concerning fricatives and stops. UCLA WPP 46
- Smith, N. 1973: The acquisition of phonology: a case study Cambridge: Cambridge U.P.
- Zwicky, A. 1972: Note on a phonological hierarchy in English i Stockwell & Macaulay (eds): Linguistic change and generative theory: 275-301. London: Indiana U.P.

KRASHENS MONITORMODELL
NOEN ANTAKELSER OM FREMMEDSPRÅKSTILEGNEELSE

av

Bergljot B. Brynildsen

Det er ikke lett å beskrive hva som foregår i hjernen uten å bli angrepet for å være spekulativ. De kognitive prosesser er vanskelig tilgjengelige, og selv med vår moderne teknologi er vi fortsatt nokså hjelpeløse når det gjelder å teste hypoteser om kognitive prosesser. Mye av det som for eksempel blir postulert om språktilegnelse, kan ikke kalles vitenskapelig, da kravet til vitenskap er at hypotesene skal være testbare og/eller falsifiserbare. Likevel, atskillige vitenskapelige resultater har sitt utspring i spekulasjoner.

En teori om fremmedspråkstilegnelse som har vekket mye harme blant fremmedspråksforskere og pedagoger, blant annet fordi den på fundamentale områder ikke er testbar, er Stephen D. Krashens monitormodell. Jeg vil her først gi en kort innledende framstilling av denne modellen slik den står i dag, dernest referere kritikken, og til slutt komme med mine egne vurderinger, hvor jeg håper å sette Krashens modell i et mer positivt lys.

I KRASHENS MONITORMODELL

Krashen setter opp fem hypoteser om hvordan man kan utvikle kommunikativ kompetanse i et fremmedspråk når man lærer det som voksen, dvs. etter puberteten (Krashen/Terrell 1983).

1) Hypotesen om tilegnelse vs. læring

Krashen skiller mellom to måter å få fremmedspråklig kompetanse på, nemlig ved tilegnelse (acquisition) og ved læring (learning). Tilegnelse av fremmedspråket er en ubevisst prosess, tilsvarende den barn går gjennom når de lærer å snakke. Denne prosess finner også sted når man "plukker opp" et fremmedspråk ved direkte kontakt med det fremmedspråklige miljøet.

Læring på den annen side vil si å utvikle fremmespråklig kompetanse gjennom en bevisst prosess som innebærer forståelse og pugging av de regler som gjelder for språket. Språklæring, slik Krashen ser det, ligger på metaplanet: man lærer om språket, og læringen er formell (klasseroms-læring), eksplisitt og bevisst.

2) Hypotesen om naturlig rekkefølge

Krashen hevder at man tilegner seg grammatiske strukturer i en forutsigbar rekkefølge. Det legges vekt på at dette gjelder tilegnelsen, ikke nødvendigvis læringen. Man kan lære regler i en annen rekkefølge enn man tilegner seg dem, men det viser seg likevel at man i spontan tale i stor grad gjør feil i bruken av de reglene som er lært før man er "moden" for å tilegne seg dem.

3) Monitorhypotesen

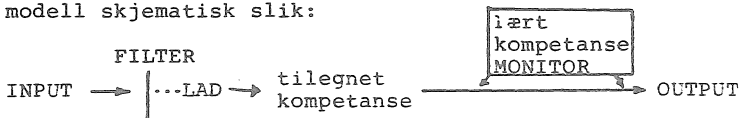
Monitorhypotesen er relatert til læringshypotesen. Krashen mener å ha empirisk støtte for at læring (ikke tilegnelse) har svært begrenset verdi/nytte. Når vi produserer ytringer i fremmedspråket, starter vi med spontan produksjon (som er basert på tilegnet materiale), og det innlærte materialet er aktuelt bare når det tilegnete materialet er mangelfullt. Den prosessen som foregår når man således "henter fram" regler og appliserer dem for å sette språk på en tanke, kalles monitorbruk. Monitoren er da en slags redaksjonssentral eller kontrollmekanisme på bevissthetsplan, som man kan benytte når det er "huller" i det tilegnete materialet. Forutsetningen er at man har tid til å bruke monitoren (vanlig konversasjon er for rask til at slik monitorbruk er særlig egnet, og kommunikasjonen kan raskt bryte sammen hvis man hele tiden er avhengig av den). Dessuten er den nyttig bare hvis den talende er opptatt av å snakke korrekt, eller er fokusert på form. En tredje forutsetning er selvsagt at den talende kan regelen.

4) Inputhypotesen

For å tilegne seg et fremmespråk er det nødvendig at man forstår det som blir sagt på fremmedspråket. Skal man kunne utvikle sin språklige kompetanse, må "input" ligge akkurat ett nivå over det stadiet en selv befinner seg på. Inputhypotesen sier at eleven kan gå fra ett stadium (i) til neste (i+1) når han forstår (i+1). Forståelsen av (i+1) sikres ved at den forekommer i en sammenheng som gjør betydningen klar. På samme måte som en voksen automatisk modifiserer sin tale til barn for at de skal forstå dem, er det naturlig å modifisere sin tale overfor den som tilegner seg et fremmedspråk, slik at man blir forstått. Det er ikke dermed sagt at man må vite eksakt hva innholdet av (i) er hos den enkelte, ei heller nøyaktig hva det neste nivå er, men ved grovt tillempet tale, hvor hovedpoenget er å bli forstått, kan den talende være sikker på at eleven selv automatisk og ubevisst plukker ut (i+1), det vil si den strukturen eleven er moden for å tilegne seg.

5) Filterhypotesen

Ens holdninger og følelser overfor det å tilstrebe kompetanse i fremmedspråket fungerer ofte som filtre eller sperrer i tilegnelsen, men trenger ikke bety noe for læringen. Suksess i fremmedspråkstilegnelse forutsetter en viss type motivasjon. Den beste motivasjon synes å være ønsket om å bli så lik en innfødt språkbruker som mulig ("integrative motivation"). Dessuten vil den som har et positivt selvbylde, ha færre sperrer mot å tilegne seg språket enn den som vurderer sin egen rolle negativt. Angst og tretthet er eksempler på følelser som virker som sterke filtre for optimal tilegnelse av et fremmedspråk. For å summere kan vi sette opp Krashens modell skjematisk slik:

LAD= Language Acquisition Device. Denne er en språktil-egnelsesmekanisme, som er en forutsetning for språktil-egnelser generelt. Begrepet er hentet fra Noam Chomsky (1965). Dulay/Burt/Krashen (1982) beskriver denne mekanismen noe mer utførlig enn Krashen har gjort i sine tidligere publikasjoner, men bruker betegnelsen "organizer". Den anses som utilgjengelig for analyse, men postuleres som eksisterende og unik for menneskeheten. Krashens bruk av LAD-begrepet er sterkt kritisert av bl.a. Suzanne Flynn (1985). Denne diskusjonen vil ikke bli tatt opp her.

II KRITIKK AV MONITORMODELLEN

Krashens monitormodell har hatt stor betydning i senere fremmedspråkspedagogisk forskning. Begreper som tilegnelse og monitor vinner stadig større plass i dagens faglitteratur, hele tiden med referanse til Krashen og hans tilhengere. Begrepene som sådan er ikke nye. Skillet mellom eksplisitt og implisitt kunnskap er for eksempel velkjent fra filosofien og som sådan et ukontroversielt skille, men det er Krashen som har æren av å ha satt dem inn i en samlet modell for fremmedspråkstilegnelse.

I det følgende skal vi se at monitormodellen nok er for enkel. Den har da også blitt nokså inngående kritisert fra flere hold. Jeg vil her ta for meg kritikken fra fremmedspråkspedagogisk forskning.

Krashens modell er blitt angrepet på to måter. Den ene typen kritikk er den som har direkte relevans for språkundervisningen. Av plasshensyn vil jeg i denne artikkelen se bort fra denne kritikken. Den andre typen kritikk er den som er mer direkte rettet mot de mentale prosesser som er i virksomhet i fremmedspråkstilegnelse og fremmedspråkproduksjon. Denne kritikken deler jeg opp etter hvilke av de fem hypotesene som blir kritisert.

Kritikken av hypotesen om tilegnelse vs. læring og av monitorhypotesen

Svært mye av kritikken mot Krashens modell går på distinksjonen tilegnelse/læring. Det er tre måter å forholde seg til dette skillet på:

- a) Skillet må bort og erstattes med et annet fordi det ikke er godt nok definert i forhold til vår kunnskap om kognitive læringsprosesser.
- b) Skillet er vitenskapelig uinteressant fordi det ikke er falsifiserbart.
- c) Skillet er interessant, men læringen må inn som et utgangspunkt for tilegnelse.

Tilegnelse/læringshypotesen relaterer seg til input, mens monitorhypotesen i hovedsak relaterer seg til produksjonen. Krashens poeng er at læring ikke har noen verdi for tilegnelsen, men den kan ha en viss verdi for produksjonen, via monitoren, men da bare for de som er gode monitorbrukere. Her mener Krashen at det er individuelle forskjeller (Krashen 1983:45). Læring er således input for monitor, som kan brukes av noen, men har begrenset verdi i muntlig produksjon. Monitorbruken er mer verdifull i skriftlig produksjon fordi man har tiden som trengs, og man har en tendens da til å være mer opptatt av form. Denne hypotesen er basert på en rekke studier av morfologien i fremmedspråksproduksjonen (skriftlig og muntlig) (Krashen 1982). Selv om elevene har lært de morfologiske reglene (f.eks. -s i 3. persons entall av engelske verb), kan de ikke bruke dem konsekvent riktig i spontan tale. James (1981) mener at når det er en viss diskrepans mellom spontan og kontrollert produksjon (=Krashens bevisførsel for monitorhypotesen og hypotesen om tilegnelse vs. læring), så er det et resultat av en viss avstand mellom den kognitive assimilasjon av lingvistisk kunnskap (tilegnelse og læring) på den ene siden, og manglende evne til å produsere riktig form fordi den ikke er fullt ut automatisert på den andre siden. Læring er altså mer enn det Krashen vil ha det til, det er en måte å tilegne seg språket på, gjennom assimilasjon og automatisering av den lingvistiske kunnskap.

Når kunnskapen ikke er automatisert, vil den resultere i feilproduksjon eller forsinket produksjon. James støtter seg på Mc Laughlin (1978) og Schiffrin/Schneider (1977) ved å ville fjerne skillet mellom tilegnelse og læring, og i stedet bruke et mer nyttig skille: mellom kontrollerte og automatiserte prosesser i produksjonen. James' kritikk er interessant fordi den antyder noe mer om de kognitive prosesser som settes i verk i forbindelse med språktilegnelse og språklæring. Det er imidlertid to uheldige sider ved hennes kritikk:

a) Den skiller ikke klart nok mellom tilegnelse/læring på den ene side og produksjon på den annen. Krashens hypotese om tilegnelse og læring omhandler to måter å få input på, mens kontrollerte og automatiserte prosesser (slik James beskriver dem) går på hvilke prosesser som kreves for at man skal bruke det tilegnete, event. det innlærte materialet.

b) Kritikken tar ikke opp det punktet som synes mer vesentlig: er de kognitive prosesser i en tilegnelsessituasjon forskjellige fra de kognitive prosesser i en lærings-situasjon? Krashens språkmodell tilsier at det er en forskjell, selv om den sier lite om hva forskjellen består i. Således er begrepene ikke godt nok definerte, som James påpeker, men de har konsekvenser for den språkkompetanse man oppnår via den ene eller den andre metoden. Jeg vil diskutere disse problemene noe videre i mine egne vurderinger. Andre kritikere ser ikke skillet tilegnelse/læring i seg selv som noe kontroversielt. Det som setter todelingen i et mer suspekt lys, er imidlertid de spørsmålene P. Corder stiller:

"Whether it (acquisition) is the sole initiator of communicative acts in a second language can be questioned, and it is not at all clear how this claim can be empirically investigated.

.....

.....Since we cannot unequivocally identify the knowledge source involved in any utterance, his (Krashen's) stand could appear unjustifiably strong. This is the sticking point for many who otherwise accept his views."

(Corder 1984:58)

Om læringen har noen fremmede innvirkning på fremmed-språkskompetansen, eller om kompetansen kun egentlig oppnås ved tilegnelse, kan ikke undersøkes empirisk, og Krashens hypotese om tilegnelse vs. læring er derfor ikke en interessant hypotese i vitenskapelig forstand. Vi står her overfor et vanskelig problem.

Språklig data kan ikke teste, ei heller falsifisere, våre hypoteser om de kognitive prosesser i fremmedspråklæringen/-tilegnelsen. Når Krashen bruker morfologiske undersøkelser som bevisførsel for sine hypoteser, så kunne disse undersøkelserne like gjerne vært brukt for å "bevise" f.eks. James' teorier om kontrollerte vs. automatiserte prosesser. Det vi kan holde fast er at det fins to måter å få inn språklig data på, og disse tilsvarer Krashens tilegnelse og læring. Når Krashen blir kritisert for å legge alt for liten vekt på læringens verdi for fremmedspråkstilegnelsen, er denne kritikken i hovedsak basert på introspektive undersøkelser. Hvis introspeksjon kan aksepteres som vitenskapelig metode (se Glahn 1980), har vi en mulighet for å si noe om læringens innvirkning på fremmedspråkstilegnelsen. Gregg (1984) mener bl.a. at tilegnelsen også skjer via læring, og gir eksempel på hvordan han selv har gått fram for å lære seg japansk: lese regelen, få en venn til å gi et par eksempler, øve seg på å bruke den til den er internalisert og automatisert (jf James over) og dermed en del av hans kompetanse i japansk.

Troen på at læring har verdi for fremmedspråkstilegnelsen, ligger også bak f.eks. Færch/Haastrup/Phillipsons språktil-egnelses modell (F/H/P 1984:200f). F/H/P mener at på samme måte som implisitt kunnskap (tilegnet materiale) kan bevisst-gjøres til eksplisitt kunnskap, kan eksplisitt kunnskap automatiseres til implisitt kunnskap. Monitorinnholdet har således verdi på den måten at det er input for automatiseringen av språklige strukturer. Problemet med introspektive undersøkelser er imidlertid at hvis man selv har fått anledning til å praktisere språket, dvs. være i direkte kontakt med det fremmedspråklige miljøet underveis, kan man ikke være sikker på hvilken metode som har forårsaket tilegnelsen.

Man kan således bare teste lærings/tilegnelseshypotesen ved introspeksjon når man er sikker på at vedkommende ikke har fått anledning til å praktisere språket. Og her har vel mange samme opplevelse som meg selv, at man kan bruke sin kunnskap om fremmedspråket for å gjøre input forståelig. Dette er også Greggs syn (Gregg 1984:82). Denne måten å bruke monitorinnholdet er en side Krashen ikke snakker om, siden han forbeholder monitorinnholdet å være aktuelt bare for språk-produksjonen, og ikke for forståelsen. En slik måte å forstå input på er tidkrevende, den egner seg best når det ikke kreves at man selv produserer språk (f.eks. når man ser på TV eller hører radio, eller hører andre samtale). Men metoden er nyttig i tilegnelsesprosessen fordi den er med på å gjøre den språklige påvirkningen forståelig, som igjen er utgangspunktet for tilegnelse. Krashens hypotese om monitorbruk sier ikke noe om "reception of utterances". Monitor begrenser seg til morfologi og syntaks, men vi synes å ha evnen til å bruke den for å "redigere" alle sider ved språket: uttale, vokabular og ikke minst i pragmatikken.

Kritikken av inpuhypotesen

Inpuhypotesen er basert på at førstespråkstilegnelse og andrespråkstilegnelse foregår på samme måte. Dette kan man selvsagt stille spørsmål ved, og jeg vil komme tilbake til dette i mine egne vurderinger. Den av kritikerne som har angrepet inpuhypotesen sterkest, er Gregg, som sier at hypotesen ikke er interessant fordi den ikke sier noe om hvordan overgangen fra forståelig input til tilegnelse foregår:

"Simply to state that understanding helps acquisition is to make an uncontroversial observation, but one without any empirical content" (Gregg 1984:88/89).

Jeg støtter fullt ut Greggs kritikk her. Et argument for denne kritikken er at studier av foreldres og andres tillempede tale til barn ikke er entydige i konklusjonen. Det synes som om barn lærer å snakke omtrent på samme tid uansett hva de får av språklig input. Videre forskning om hvilke type språklig input som er mest effektiv for tilegnelse, er derfor ønskelig, både for morsmålstilegnelse og fremmedspråkstilegnelse.

Kritikken av filterhypotesen

Filterhypotesen er basert på Dulay/Burts studier (1977), og er i sin generelle form ukontroversiell. På samme måte som psykologiske filtre er med på å hemme læring generelt, hemmer de også fremmedspråkstilegnelsen. Det er derfor om å gjøre for pedagogene å skape en situasjon hvor eleven føler seg vel og er motivert for oppgaven.

Gregg (1984) tar imidlertid opp et interessant punkt når han i nokså sarkastiske ordelag betviler at psykologiske filtre hemmer f.eks. tilegnelsen av 3. persons entalls -s i presens av engelske verb. Eksemplet tar han fra Krashen selv (Krashen and Pon 1975), hvor en kinesisk kvinne "P" med nesten fullgod kompetanse i engelsk ikke brukte dette morfemet riktig i spontan tale. Han sier:

"Evidently we are to believe that P's non-acquisition of certain rules,...is owing to the Affective filter! What could this mean? What is P's problem? Low motivation? Anxiety? Lack of Self Confidence? These seem odd characteristics to predicate of a person who took a BA in linguistics at an American University even though she started learning English only at the age of 20. Perhaps she has an unconscious dislike of certain morphemes?..."

(Gregg s.93)

At følelsesbaserte hemninger har innvirkning på voksnes tilegnelse av et fremmedspråk, er ukontroversielt. Men dette er ikke tilstrekkelig grunnlag for å postulere et affektivt filter, mener Gregg. Det synes med andre ord uklart hvordan filteret skal forklare de enkelte språklige feil i spontan produksjon.

III EGNE VURDERINGER

Etter en så fundamental kritikk av Krashens modell kan man spørre seg hvorfor man i det hele tatt vil befatte seg med en slik språkmodell. Hva står vi egentlig igjen med? Krashen et al. har gitt oss en del interessante begreper å gå ut fra i fremmedspråkspedagogikken, men har ikke gitt

noen vitenskapelig teori om hvordan fremmedspråket faktisk tilegnes. Han mener at fremmedspråkstilegnelsen er analog med morsmålstilegnelse, men selv det har vi svært mangelfulle kunnskaper om. Svakheten i forskningen omkring tilegnelse av fremmedspråk er den samme som i barnespråkstudier: de har en tendens til å rette seg mot målet: Hva har de lært? i stedet for mot prosessen: Hvordan har de lært det? (Bickerton 1981). Krashens modell og kritikken av den har likevel vekket en del tanker om fremmedspråkstilegnelse hos meg, og jeg tillater meg her å filosofere litt rundt dem. Jeg vil her begrense meg til diskusjonen rundt begrepene tilegnelse og læring.

Tilegnelsen/læringen

Som det går fram av diskusjonen ovenfor (s.106f), vil de fleste kritikerne ha det til at bevisst læring av språklige strukturer også har verdi for tilegnelsen. James og F/H/P setter opp hypotesen om automatisering av eksplisitt kunnskap. Selv om jeg er enig i F/H/P's hypotese generelt, er det grunnleggende i denne sammenheng å skille mellom forskjellige type kunnskap. Kunnskap kan graderes etter i hvilken grad den er knyttet til språklig form. Noe kunnskap kan tilegnes uten språk i det hele tatt (f.eks. å skru sammen en motor). Annen kunnskap er helt og holdent knyttet til språket. Språk er en nødvendig kombinasjon av form og innhold (mening, kunnskap). Når barn tilegner seg sitt morsmål, kan det hevdes at de lærer to ting på en gang, mening og form. Språket blir direkte knyttet til meningen (bildet, situasjonen). (En slik teori om morsmålstilegnelsen er formulert av Vygotsky (Leegaard 1984)). En mer presis, og mer interessant formulering er å si at språklig form ikke bare er knyttet til et innhold, men til en kontekstuell bundet mening. Fremmedspråkstilegnelsen kan da ses på som samme prosess som morsmålstilegnelsen i den grad man i fremmedspråkstilegnelsen knytter form og kontekstuell bundet mening sammen.

La oss se litt på hvilken effekt læring av et fremmedspråk vil ha ut fra et slikt syn på språk. Hvis man blir presentert en regel om fremmedspråket på morsmålet, hva er det da man tilegner seg? Jo, innholdet av regelen! Eller om man lærer et

paradigme på fremmedspråket, så er det paradigmet som sådan som ved internalisering og automatisering tilegnes, og dette er ikke knyttet til noen mening annet enn evt. innholdet i paradigmet. Hvis vi tillater oss å tolke Krashen i en litt vid forstand, kan vi si at det han har satt spørsmålsteget ved, ikke er om språkkunnskap kan internaliseres og automatiseres, men om denne kunnskapen, grammatikkregelen eller paradigmet, overføres slik at den/det automatisk (uten monitor) appliseres i prosessen med å knytte sammen innhold og form i en kontekst (= formulere en tanke på et gitt språk).

Om man ser språk og tanke så nært knyttet til hverandre, kan man se læring av fremmedspråket som nyttig for tilegnelsen bare i den grad fremmedspråket og morsmålet kategoriserer og "bruker" verden på samme måte. Når vi nå vet at språkene ikke gjør det, vil tilegnelsen av et fremmedspråk via læring nødvendigvis bli "kunstig", og vi kan ikke få et morsmålsforhold til språket. I den grad vi internaliserer og automatiserer strukturer som ikke er direkte knyttet til meningen i en gitt situasjon, vil vi få en metaholdning til fremmedspråket som gjør at vi ikke kan ta avgjørelser om riktighet ut fra intuisjon slik vi kunne gjort det om vi hadde "plukket det opp" direkte.

Når kritikerne ikke vil gå med på Krashens todeling tilegnelse/læring, henger det tydeligvis sammen med at de har forskjellig syn på i hvilken grad tanken, og således også språket, er kontekststuet bundet. Hvis vi kan sette et reelt skille mellom en del av språket som er bundet til konteksten og en del som er uavhengig av den (jf Chomsky om kontekst-fri og kontekst-avhengig grammatikk (1965), kan vi tenke oss at den kontekst-frie delen kan tilegnes via læring (om enn i en bestemt rekkefølge, se s.103). Men dette vet vi ikke nok om. En annen side ved tilegnelsen er virkningen av de affektive filtrene, og min intuisjon går på følgende: Noen sider ved språket er opplagt mer "følsomme" enn andre, og disse er også vanskeligere å tilegne seg så lenge de divergerer fra morsmålet. Jeg er enig med Gregg (se s.110) at det er relativt lite "følelser" forbundet med fonologi, bøyningsmorfologi og syntaks, men langt mer følelser forbundet med suprasegmental, semantiske og pragmatiske faktorer.

I nevrologistiske studier av intonasjon, for eksempel, synes det nyttig å gjøre et skille mellom den strukturelle intonasjonen (del av den språklige strukturen per se) og den følelsesmessige intonasjonen (van Lancker 1980), og det antydes at disse to sidene ved intonasjonen er lagret på forskjellige steder i hjernen. Rent antakelsesvis kan man tenke seg at det samme skillet er nyttig når det gjelder semantikk og pragmatikk. Og kanskje er det slik at vi som voksne har affektive filtre som hemmer oss i å tilegne oss disse mer følelsesmessige sidene ved språket, og at det er en av årsakene til at vi ikke oppnår et morsmålsforhold til språket, til tross for en eventuell tilegnelse. Et slikt skille mellom en strukturell og en "følelsesmessig" side av hvert av de språklige nivåer, har hittil ikke vært gjort (men se et interessant skille i pragmatikken hos f.eks. Jenny Thomas 1983), men man kan tenke seg at den følelsesmessige siden bare er mulig å tilegne seg ved å knytte språket til tanken, handlingen eller for den saks skyld: følelsen. Vi kan altså tenke oss, om enn svært spekulativt, at hver hjernehalvdel "lagrer" en strukturell og en følelsesmessig side ved språket. Således hevder Galloway og Krashen (1980), på basis av en samling nevrofysiologiske undersøkelser hos afasirammede enspråklige og bilingvale personer, at høyre hjernehalvdel (den som tradisjonelt hevdes å ha en gestalt-funksjon, i motsetning til venstre hjernehalvdel, som hevdes å ha analytisk funksjon) synes å være mer involvert ved tilegnelse enn ved læring. Vi har, som tidligere nevnt, alt for lite materiale om de kognitive prosesser i forbindelse med tilegnelse og læring, men slike nevrofysiologiske undersøkelser kan kanskje hjelpe oss mot et svar både når det gjelder tilegnelse/læring og kontekstfri/kontekstavhengig grammatikk.

Konklusjon

Jeg har forsøkt å gi et innblikk i Krashens modell for hvordan man oppnår kompetanse i et fremmedspråk, og diskutert problemene omkring denne modellen. Videre har jeg vurdert hvilke konsekvenser læringsmetoden og tilegnelsesmetoden kan ha for kompetansen. Det er foreslått at tilegnelsesmetoden er nødvendig for å oppnå et morsmålsforhold til et gitt språk, selv om læring også vurderes som en nyttig metode for tilegnelsen, om

enn mest som et utgangspunkt for å forstå fremmedspråklig input. Jeg har holdt meg til en nokså generell diskusjon om tilegnelse og læring til tross for at Krashen i hovedsak baserer sine teorier på spesifikke morfologiske undersøkelser. Dette har jeg gjort helt bevisst fordi det synes nødvendig å komme til en erkjennelse om i hvilken grad tilegnelsen av språkets strukturer er kontekstuelet bundet, før man kan tillate seg å bruke morfologiske performansefeil som grunnlag for skiftet mellom tilegnelse og læring. Videre nevrologvistisk og språkpsykologisk forskning vil kanskje også kunne si oss mer om samspillet mellom hjernehalvdelen i tilegnelsen av språk.

Referanse

- Bickerton, D. 1981 Forord til Huebner, T., A longitudinal Analysis fo the Acquisition of English, xxi-xxix
- Chomsky, N. 1965 Aspects of the Theory of Syntax MIT Press Mass.
- Corder, P. 1984 "Stephen Krashen: Second Language Acquisition and Second Language Learning; and Principles and Practice in Second Language Acquisition." Review, i Applied Linguistics, 5(1): 51-53
- Dulay, H, Burt, M., Finocchiaro, M., (red) 1977 Viewpoints on English as a Second Language N.Y. Regents, 95-126
- Dulay, H, Burt, M. Krashen S. D. 1982: Language Two N.Y. Oxford
- Flynn, Suzanne 1985 "Principled Theories in L2 Acquisition" i Studies in Second Language Acquisition, 7(1):99-107
- Færch, C., Haastrup, K. og Phillipsson, R., 1984: Learner Language and Language Learner, Gyldendal, København
- Galloway, L. og Krashen, S. 1980: "Cerebralogranization in bilingualism and second language" i Research in Second Language Acquisition, S. Krashen og R. Scarcella (red) 74-81
- Glahn, E. 1980 Introspeccion as a method of elicitation in interlanguage Studies, i Interlanguage Studies Bulletin, 5:1.
- Gregg, K. R. 1984 "Krashen's monitor and Occam's razor", i Applied Linguistics 5(2):79-101
- James, J. 1981 "Learner Variation: The Monitor Model and Language Learning Strategies". Interlanguage Studies Bulletin, 5(2):99-111
- Krashen, S. D. 1982 Principles and Practice in Second Language Acquisition, N.Y. Pergamon

- Krashen, S. D. og Terrell, T. 1982 The Natural Approach. Pergamon/Alemany
- Krashen, S. D. og Pon, P. 1975 "An error analysis of an advanced ESL learner", Working Papers in Bilingualism,
- Leegaard, O. F. 1984 Sproget, bevidstheden og hjernen, 7:125-9 Universitetsforlaget, Oslo
- Mc Laughlin, B. 1978 "The monitor model: Some methodological issues." Language Learning, 28:309-32
- Schiffrin R. M. og Schneider, W. 1977 "Controlled and Automatic Human Information Processing" II "Perceptual Learning. Automatic attending and a General Theory" Psychology Reveiw, 82(2): 127-90
- van Lancher, D. 1980 "Cerebral Lateralization of pitch cues in the linguistic signal" i Papers in linguistics : International Journal of Human Communication, 13(2):201-277

FUNKSJONELL ANALFABETISME I NORGE

av Ruth Vatvedt Fjeld

Hvis en person skal fungere normalt i vårt industrialiserte samfunn, er det nødvendig å kunne lese og skrive. Lese- og skriveferdighet er også en forutsetning for at et moderne demokrati skal fungere.

I det siste er det slått stort opp i den politiske debatten at mange nordmenn er funksjonelle analfabeter. Noe av bakgrunnen for oppslagene var at det i 70-åra ble gjort en del undersøkelser av voksnes lese- og skriveferdigheter i Sverige. Disse undersøkelsene viste at det stod dårlig til hos mange.

I kjølvannet av de svenske rapportene kom i Norge "Stovnerrapporten" - en beskrivelse av hvordan det var å leve i en større drabantby i 70-åras Norge. Her ble det blant annet påpekt at ca 40 prosent av elevene ved en skole hadde prestasjoner i norsk som ikke tilfredsstilte skolens krav.

Næringslivet oppdaget at det var vanskelig å få kvalifisert arbeidskraft - i denne sammenhengen vil det si at de lese- og skriveferdighetene de arbeidssøkende hadde, ikke tilfredsstilte arbeidsgivernes krav.

Dette førte til at debatten om nivåsenking i skolen blusset opp igjen. Det er mange som mener at det har vært nivåsenking i skolen siden de sjøl gikk der. De fikk med disse rapportene nye argumenter for sitt syn.

Det er altså flere forskjellige interesser og holdninger som ligger bak den økte oppmerksomheten om folks lese- og skriveferdigheter. Men det er ennå ikke gjort noen omfattende undersøkelser av voksne nordmenns ferdigheter i å lese og skrive. Det har heller ikke vært gjort særlig alvorlige forsøk på å avklare de begrepene som er

brukt i debatten. Jeg vil i denne artikkelen se nærmere på hvordan begrepene lese- og skrivevansker, analfabetisme og funksjonell analfabetisme er definert eller forstått, og refererer resultatene fra en undersøkelse jeg sjøl har gjort av lese- og skriveferdigheter hos en gruppe voksne nordmenn (Fjeld 1984).

Analfabetisme

"Analfabet" betyr for folk flest "ikke lese- og skrivekyndig person". I dagligtalen er denne definisjonen brukbar, men som fagterm blir den for vag, da den ikke sier noe om hvor godt en må kunne lese og skrive for ikke å bli regnet som analfabet. Det er langt mellom det å kunne alfabetet og det å beherske skriftspråket fullt ut. I eldre statistikker, f. eks. i statistikkene over innvandrere til Nord-Amerika i forrige århundre, var det å kunne skrive navnet sitt et tilstrekkelig kriterium på å være skrivefør (Vannebo 1984:149).

Unesco satte i en folketelling fra 1958 som krav at en skulle kunne lese og skrive en kort og enkel redegjørelse for sitt daglige liv dersom en ikke skulle bli regnet med blant verdens analfabeter (Unesco-rapport 1970). For å komme dit, mener Unesco at en trenger minst fire års skolegang.

Den svenske forskeren Hans U. Grundin, som har arbeidd mye med å kartlegge svenskens lese- og skriveferdigheter, definerer en analfabet slik:

en person som saknar elementära färdigheter i läsning, skrivning och matematik motsvarande medelnivån i dessa avseenden för elever i vanlig klass som har gått ut årskurs 3 i grundskolan. Med elementär läsfärdighet avses förmågan till avläsning och ordagrann förståelse av mycket enkla texter på modersmålet.

Både Grundin og Unesco krever evne til forståelse når de definerer det å være litterat¹.

Funksjonell analfabetisme

Behovet for lese- og skriveferdigheter er avhengig av hva slags samfunn en lever i, og hvilken sosial status en har i dette samfunnet. Unescos definisjon av analfabetisme er beregnet på hele verden, og er målt som en uavhengig, fast variabel, dvs en viss teknisk ferdighet i forhold til skriftspråket. I vår kultur er Unescos krav for lavt. Termen "funksjonell analfabetisme" skal dekke det relative forholdet mellom ferdighet og behov. Unesco brukte termen første gang i 1962 nettopp for å kunne redegjøre for sammenhengen mellom lese- og skriveferdighet og samfunn. Funksjonelt litterate personer skal ifølge definisjonen ha lese- og skriveferdigheter som gjør at de kan fungere effektivt i samfunnet og ha mulighet til å utvikle både seg sjøl og det samfunnet de lever i. Man ser det altså som viktig både for den enkelte og for samfunnet som helhet at samfunnsmedlemmene har de nødvendige lese- og skriveferdigheter. Hunter & Harman (1979) har gjort en undersøkelse av funksjonell analfabetisme hos voksne i USA. De definerer funksjonell alfabetisme slik:

The possession of skills perceived as necessary by particular persons and groups to fulfil their own selfdetermined objectives as family and community members, citizens, consumers, job-holders and members of social, religious or other associations of their choosing. This includes the ability to obtain information they want and to use for their own and others' well-being:
the ability to read and write adequately to satisfy the requirements they set for themselves as being important for their own lives: the ability to deal positively with demands made on them by

society; and the ability to solve the problems they face in their daily lives.

(Hunter & Harman 1979)

Dette samspillet mellom individ og samfunn blir ofte glemt i debatten om funksjonell analfabetisme.

Lese- og skrivevansker/dysleksi/"ordblindhet"

Begrepet funksjonell analfabetisme er samfunnsrelatert, dvs at det sier noe om forholdet mellom individene og det samfunnet de lever i. Begrepene lese- og skrivevansker og dysleksi eller "ordblindhet"² er individrelaterte, dvs at de defineres ut fra den enkeltes funksjonsnivå. En regner med at en person har symptomer på slike problemer dersom det er tydelige forskjeller mellom generelt ferdighetsnivå og lese- og skriveferdigheter.

Pedagoger og psykologer har lenge drevet omfattende forskning på dette området. Det som slår en som skal prøve å orientere seg om det, er den store uenigheten om hva dysleksi³ er, hvor mange som eventuelt har slike symptomer, og hva de kommer av. Jeg kan ikke komme nærmere inn på dette her, men vil peke på at det i den allmenne debatten ofte skjer en sammenblanding av begrepene funksjonell analfabetisme og dysleksi. Denne sammenblanding fører til slike misforståelser som at vi har opptil 450 000 personer med dysleksi her i landet, dvs ca 15 prosent av befolkningen.

15 prosent-andelen stammer antakelig fra Grundins undersøkelse (Grundin 1974 og 1977) av svenske skolebarn og voksne. Han fant da at ca 15 prosent av de voksne forsøkspersonene ved en test for 6. klasse i grunnskolen kom under et akseptabelt nivå (dvs forventet gjennomsnittsnivå for en 6.-klassing).

Det Grundin ikke gjør, er å drøfte nærmere den metoden han bruker, men slutter uten videre at disse 15 prosent må kunne anses som funksjonelle analfabeter.

Måling av lese- og skriveferdigheter

Det er vanskelig å måle lese- og skriveferdigheter hos voksne. For det første kan tilfeldigheter spille inn hos enkeltindividene. Dagsform, angst i pressa situasjoner, manglende motivering o l er det umulig å måle eller ta hensyn til i en vurdering. Dette er også kjente problemer fra vurdering og karaktersetting i skolen. Dessuten er voksne sjelden samlet til grupper der det er naturlig å foreta en vurdering av deres ferdigheter, slik som skoleelever er det i et skolesystem. All testing innebærer at en må få samlet forsøkspersoner spesielt for formålet. Det kan være vanskelig i seg sjøl, da de fleste som har lese- og skrivevansker, prøver å skjule sine problemer ved at de unngår alle kompromitterende situasjoner.

Forskjellige undersøkelser antyder at vi har mellom 5 og 15 prosent funksjonelle analfabeter i Norge. Antar vi at det er ca 10 prosent som har slike problemer, må vi teste 1000 forsøkspersoner for å finne 100. Selv det er sannsynligvis for få dersom en vil se nærmere på bakgrunnsvariabler hos denne gruppen for å utforske fenomenet grundigere. Det er altså et stort og kostbart apparat som må i sving hvis fenomenet skal undersøkes skikkelig.

I min egen undersøkelse forsøkte jeg derfor å finne fram til grupper som på en eller annen måte var svake i samfunnsmessig sammenheng. Jeg ønsket å finne ut om jeg blant dem fant mange med lese- og skriveproblemer.

Egen undersøkelse

Jeg forsøkte å konstruere en test som i stor grad likner på Grundins. De oppgavene det var lett å oversette, overtok jeg direkte.

For å finne ut om mine forsøkspersoner tilfredsstilte skolens krav til gjennomsnittsprestasjon i 6. klasse, benyttet jeg Handals lesetest. Den er beregnet på 7. klasse, men er normert etter gjennomsnittsnivå i 6. klasse. I tillegg valgte jeg en del av Grunnskolerådets kartleggingsprøve i studieteknikk for 7. klasse. Den er også normert etter gjennomsnittsnivå i 6. klasse. Dessuten konstruerte jeg to luketester. Det vil si at jeg tok to tekstutsnitt - ett fra en lettlesroman for voksne og ett fra en brosjyre fra Rikstrygdeverket (RTV) - der jeg fjernet hvert 5. ord. Forsøkspersonene skulle så fylle ut lukene ved å utnytte kontekstuelle og strukturelle opplysninger fra den teksten som stod igjen. Slike tester skal gi et mål på forståelse. Testen inneholdt også en oppgave med ren avskrift av en enkel tekst, samt en flervalgsoppgave som målte forståelse av en avisleder og en brosjyre fra Rikstrygdeverket. Endelig ble forsøkspersonene bedt om å skrive hele alfabetet i riktig rekkefølge.

Forsøkspersonene var 60 voksne (11 kvinner og 49 menn) som deltok i vokse~~n~~opplæring på grunnskolenivå. Alderen varierte fra 14 til 48 år, gjennomsnittsalderen var ca 30 år. Gjennomsnittlig utdanning var 8,9 år.

Som kontrollgruppe hadde jeg 5 sosionomer og 1 lektor. I kraft av sin stilling kan de neppe karakteriseres som funksjonelle analfabeter. Kontrollgruppa er svært liten, så en sammenlikning mellom forsøksgruppa og kontrollgruppa er lite pålitelig, men jeg mener en slik sammenlikning likevel gir en viss antydning om at en slik kartleggingsmetode som den Grundin bruker, er usikker.

På de oppgavene som skulle måle leseferdigheter, fikk jeg følgende resultater:

	Prosent besvarelser	
	Forsøks- gruppa	Kontroll- gruppa
Handals lesetest, under 6.-klassenivå	34%	0%
Grunnskolerådets kartleggings- prøve, under 6.-klassenivå	60%	17%
Luketest fra lettlesroman, frustrasjonsnivå	38%	0%
instruksjonsnivå	55%	50%
uavhengig nivå	7%	50%
Luketest fra RTV-brosjyre, frustrasjonsnivå	77%	0%
instruksjonsnivå	23%	50%
uavhengig nivå	0%	50%
Avisleder, feilsvar	28%	17%
Brosjyre fra RTV, feilsvar	37%	17%

Frustrasjonsnivå på luketestene vil si at rettsvarprosenten er så lav at en ikke kan regne med at forsøkspersonen har utbytte av å lese en slik tekst. Instruksjonsnivå betyr at forsøkspersonen kan lese teksten med mye besvær, men helst bør få noe hjelp. Uavhengig nivå vil si at det går greit å lese teksten. (Jf Bormouth 1968 for en nærmere redegjørelse for vurderingsmåten.)

Av bakgrunnsvariablene var det antall utdanningsår og kjønn som gav de største utslagene. Prestasjonene bedret seg tydelig med høyere utdanning på de fleste oppgavene, og kvinnene klarte nesten alle oppgavene bedre enn mennene. De forsøkspersonene som oppgav at de hadde hatt lese- og skrivevansker på skolen (13 fp), gjorde det også markert dårligere enn de øvrige. For eksempel kom alle 13 på frustrasjonsnivå på luketesten fra RTV-brosjyren. Tekstutdraget heter "Hvem har rett til attføring?" og står i en informasjonsbrosjyre for folk flest. Alle forsøkspersonene befant seg i den situasjonen at informasjonene her burde være av interesse for dem.

På de oppgavene som skulle måle skriveferdigheter, fikk jeg følgende resultater:

	Prosent besvarelser	
	forsøks- gruppa	kontroll- gruppa
Blankettutfylling:		
feilsvar, adresselapp for pakke	27%	-
feilsvar, postanvisning	52%	-
Avskriftoppgave, under 6.-klasse- nivå	71%	0%

Kontrollgruppa gjorde ikke blankettutfyllingsoppgavene.

Som kriterium for feil på blankettutfyllingsoppgavene vurderte jeg hva som kunne antas å komme fram i posten, dvs et funksjonelt kriterium. Ved vurdering av avskrifttesten ble det tatt hensyn til tempo og korrekthet. Resultatet er jamført med Grundins kriterier for 6.-klassenivå (minst 16 korrekt skrevne ord pr minutt). Også her var det godt samsvar mellom resultater og utdanning. Særlig tydelig var samsvaret mellom kjønn og prestasjonsnivå. Kvinnene hadde langt bedre skriveferdigheter enn mennene. Materialet viser et visst samsvar mellom kjønn og utdanning, slik at kvinnene gjennomgående har flere års utdanning enn mennene. Men flere utenlandske undersøkelser viser også at det er samsvar mellom kjønn og ferdigheter i lesing og skriving. Gruppa med lese- og skrivevansker merket seg ikke særlig negativt ut her.

43 prosent av forsøkspersonene kan hele alfabetet korrekt. Igjen viser det seg at utdanning, kjønn og lese- og skrivevansker er utslagsgivende bakgrunnsvariabler. Bare 18 prosent av dem med 0-7 års utdanning kan hele alfabetet, og bare 15 prosent av dem med lese- og skrivevansker, mens 91 prosent av kvinnene kan hele alfabetet.

En undersøkelse av funksjonell lese- og skriveferdighet belyser ikke forsøkspersonenes intelligensnivå eller sosiale status, slik det gjerne blir oppfattet i debatten. Det en slik undersøkelse kan si noe om, er forholdet mellom samfunnets krav til skriftlige kommunikasjonsferdigheter og de faktiske ferdighetene folk har. Er det ikke samsvar her, må noe gjøres. En kan tenke seg to reaksjonsmåter:

- 1) økt og bedret undervisning særlig rettet mot grupper som befinner seg under ønsket ferdighetsnivå
- 2) senking av kravene til ferdighetsnivå ved f eks forenkling av rutiner og regler i samfunnet. Lesbarhetsforskning og bestrebelser på å skrive enkelt og forståelig blir et viktig ledd i slikt arbeid.

Jeg analyserte også de tekstene som er brukt i testen, i forhold til lesbarhet og forståelighet. Tekstenes liks⁴ var svært forskjellig, på utdraget fra lettlesromanen var den 22 og på teksten fra RTV var den 51. Ifølge liksskalaen regnes liks 50 som vanskelig og liks 20 som lett. Det stemmer bra med resultatene på luketestene.

En nærmere analyse av ordforrådet viste at RTV-teksten hadde lav andel personord (pers.pron. eller ord som viser tilbake på en person), men høy andel av uklare eller vage ord. Jeg fulgte her en analyse lansert av Hiller (referert i B. Rosenshine 1968). Hiller måler vaghet ved hjelp av "indeterminate qualifiers" (f eks ganske, en stor del) og ord som klassifiseres som "probability" (f eks kanskje, noen ganger). Hiller fant at slike ord klart økte en teksts vanskegrad, sjøl om de fleste av disse ordene var korte. Tolkningen av slike vage ord er avhengig av skjønn hos leseren. På lettlesteksten var det høy andel personord og lav andel vage ord.

Av syntaktiske trekk undersøkte jeg

nominalisering
 lengden av ledd i fundamentet
 venstretunge perioder
 venstretunge nominalhypotagmer
 kjernetetthet (avstand mellom subjekt og verbal
 og mellom verbal og verbalutfylling)
 passiv
 grad av underordning.

Alle analysemåtene bortsett fra andel venstretunge setninger viste at det var stor forskjell på de to tekstene. RTV-teksten hadde høyest frekvens av de trekkene som virker uheldig inn på lesbarheten, men lettlesteksten hadde den laveste frekvensen. RTV-teksten lå nær ordvalg og syntaks i vanskelige sakprosaetekster, mens lettlesteksten lå nærmere dagligdagse uttryksmåter.

Handals lesetest består av 12 små lesestykker med varierende vanskegrad. Til hver tekst er det et sett med flervalgsspørsmål der forsøkspersonene skal krysse av for det rette alternativet. Liks varierte fra 56 på den vanskeligste til 31 på den letteste teksten. Liks samvarierte bra med de øvrige lesbarhetsfaktorene.

Det jeg fant det interessant å studere ved Handals lesetest, var i hvilken grad det var samsvar mellom rett alternativ i spørsmålet og innholdet i teksten. Jeg benyttet derfor en tekstlingvistisk metode for å se om det alternativet som ble satt opp som korrekt, virkelig dekket best det teksten handlet om. I analysen bygger jeg på Fossestøl (1983) og Fløttum (1981). Det jeg ville undersøke, var om tekstene hadde god kohesjon, lange referentrekker eller mange løse tråder, med andre ord om det var god sammenheng i tekstene, om de holdt seg til ett og samme emne som ble fulgt opp i teksten, eller om teksten spredte seg over flere sprikende emner.

Flervalgsspørsmålene var som regel formulert slik: "Dette stykket handler om ..." eller "Som overskrift på dette stykket passer ...". Jeg vurderte så om det rette alternativet samsvarte med resultatene fra min analyse, og i hvilken grad rettsvarprosentene på testen ble lavere der samsvaret var dårlig, eventuelt høyere der samsvaret var godt.

Analysen bekreftet min hypotese, det vil si at det var de oppgavene der det faktisk var dårlig samsvar mellom innhold i leseteksten og rett svaralternativ, som gav de dårlige resultatene. Tekstenes andre lesbarhetsfaktorer viste naturlig nok mindre samsvar med testresultatene.

Leseoppgaver med flervalgsspørsmål er en svært vanlig metode for kartlegging av leseferdighet. Men det virker som om en i utarbeidelsen og ved vurderingen legger liten vekt på tekstuelle og andre språklige forhold. Handals egen vurdering av tekstenes vanskegrad (Handal 1964) samsvarer dårlig med mine analyser og med mine resultater.

Konklusjon

Mine resultater viser at svært mange av forsøkspersonene har lese- og skriveferdigheter som kvalifiserer til betegnelsen funksjonell analfabet, slik det er definert av Grundin (forventet gjennomsnittsnivå i 6. klasse).

Analyse av tekstene viste klart samsvar mellom tekstenes form og forsøkspersonenes leseforståelse. Er tekstene skrevet på en måte som ligger nær dagligdags uttrykksmåte m o t ordvalg, syntaks, stil og tone, blir de lettere tilgjengelige for svake lesere.

Testbatteriet er belastet med flere svakheter som gjør resultatene lite pålitelige. Det er rimelig å anta at det samme er tilfelle med liknende tester. Å si at vi har 15 prosent funksjonelle analfabeter i Norge er foreløpig en løs påstand. Unesco og de amerikanske forskerne definerer funksjonell analfabeterisme med utgangspunkt i dagliglivets krav til ferdigheter. Grundin definerer med utgangspunkt i skolens krav og måler med et testbatteri som stort sett er utarbeidet for undervinsingsformål.

Det vi kan si med sikkerhet, er at mange nordmenn har dårlige lese- og skriveferdigheter. Når vi også vet at enkelt og muntlig språk øker lesbarheten for denne gruppen betraktelig, bør alle som skriver for allmennheten ha det som et mål å uttrykke seg på en slik måte. Særlig er det nødvendig at offentlig informasjon blir publisert i en form som er forståelig for folk flest.

Undersøkelsen viser også godt samsvar mellom utdanning og testresultater. Derfor burde det være en viktig målsetting for skoleverket at alle voksne som ønsker det, får utdanning som tilsvarer ni års skolegang. Det kan ikke bortforklares at det er vanskelig å fungere i dagens samfunn hvis en ikke kan sende penger i posten eller må lete på måfå i telefonkatalogen.

Fotnoter:

- 1 I norsk mangler vi en hevdvunnen term for det motsatte av analfabet. Logisk sett skulle vi kunne bruke alfabet (jfr alfabetisering om det å lære analfabeter å lese og skrive). Termen er ikke i bruk, kanskje fordi vi har substantivet et alfabet. Jeg velger derfor det engelske en litterat om en person som er lese- og skrivekyndig.
- 2 Det er stor terminologisk forvirring på dette fagområdet. Ordblindhet ble mye brukt før, og brukes fortsatt blant lekfolk, men fagfolk ønsker å komme bort fra denne termen da den bl a gir assosiasjoner til et klart definert fysisk handikapp.

- 3 Jeg velger å bruke termen dysleksi videre i artikkelen om det som også kalles spesifikke lese- og skrivevansker eller ordblindhet.
- 4 Liks (lesbarhetsindeks) er en måte å måle teksters vanskegrad på. Metoden ble utarbeidet av svensken H.C.Björnsson (1968) og tar hensyn til gjennomsnittlig periodelengde og prosentandel lange ord (dvs ord med mer enn seks bokstaver).

Litteratur:

- Bormouth, J.R. 1968. The Cloze Readability Procedure. I: Elementary English, 45: 429-36
- Fjeld, R.V: Skriftspråklig funksjonshemming. Hovedoppgave INSL 1984
- Fløttum, K. 1981. Vanskelighetsgrad ved norske lesestykker for utlendinger. Analyse II. Inst for anv. språkvitenskap, Trondheim .
- Fossestøl, B. 1983. Bindingsverket i tekster. Oslo
- Grundin, H.U. 1975. Läs- och skrivförmågans utveckling genom skolåren. (LÄSK)Skolöverstyrelsen. SÖ-rapport 20
- 1977. Läs- och skrivfärdigheter hos vuxna. (VUXENLASK). Skolöverstyrelsen. SÖ-rapport 29.
- Handal, G. 1964. Konstruksjon og standardisering av stillelesingsprøve for 7. klasse. Upublisert magistergradsavhandling. Oslo.
- Hunter, C. & Harman, D. 1979. Adult illiteracy in The United States. A Report to the Ford Foundation. New York
- Rosenshine, B. 1968. New Correlation of Readability and Listenability. I: Allen Figurel, red: Reading and Realism. International Reading Association. 1969. Newark.
- STOVNERRAPPORTEN - Stovnerboere spør stovnerboere. Upublisert.
- Unesco-rapport. International Institute for Adult Literacy Methods. 1970. Literacy Discussions. Theran
- Vannebo, K.I. 1984. En nasjon av skriveføre. Oslo

AVVIK I SETNINGER MED NEGASJON HOS EN PASIENT MED
SPIELMEYER-VOGTS SYKDOM.

Av Arnhild Mæhle Chaffey

INNLEDNING

I denne artikkelen vil jeg undersøke en del avvik i produksjon av setninger med negasjon. Disse avvikene registrerte jeg hos min datter Christine i løpet av høsten 1985. Hennes språk er i ferd med å bli gradvis dårligere på grunn av en hjerneskade som jeg vil beskrive nærmere nedenfor.

Jeg har i utgangspunktet delt avvikene inn i tre typer som jeg først vil kommentere hver for seg og deretter til en viss grad sammenlikne for om mulig å finne ut om de har noe til felles. Christines språkproduksjon har hittil vært kjennetegnet av normal syntaks. Er det noen spesiell grunn til at avvik forekommer akkurat i negasjonssetninger? Jeg vil se nærmere på undersøkelser av barnespråk og pidginspråk for å finne ut om de kan bidra til svaret. Mer generelt kan det stilles et spørsmål som har med relativ lingvistisk kompleksitet å gjøre: Hvilke syntaktiske trekk er mest sårbare i språk som er i ferd med å bli redusert? Roger W. Andersen har i en artikkel (1982) satt opp en del hypoteser om språklig tilbakegang, og jeg vil se på Christines feilytelser i lys av de hypotesene som spesielt angår syntaks.

BAKGRUNN

Først noen ord om Christine. Hun er nå 18 år, bor hjemme, og har dagtilbud på en spesialskole for barn og ungdom med forskjellige handikap. Hun lider av en sjelden, fremmadskridende stoffskiftesykdom, Spielmeier-Vogts sykdom, som angriper sentralnervesystemet og fører til gradvis svekkelse av motorikk, synssans og intellekt; særlig er korttidsminnespennet utsatt. Sykdommen manifesterer seg ikke før i 5-7-årsalderen, og språklige avvik begynner å gjøre seg gjeldende først noe senere, i 9-12-årsalderen. I Christines tilfelle var det første tegn på språkforstyrrelser anomi - vanskeligheter med å finne

ord, spesielt substantiver. Hos andre kan det være stamming og/eller dysartri, dvs. utydelig tale på grunn av sviktende motorikk i artikulasjonsorganene. Christine har begynt å stamme først i de siste par år. Andre tegn på sviktende språk som vi har kunnet observere, er perseverasjon (patologisk gjentakelse av allerede avgitt respons), ekkolali (gjentakelse av ord eller setninger andre har sagt), og muligens noen morfologiske avvik i verbalbøyningen.

Syntaksen har i det store og hele vært bevart intakt inntil disse feilytelsene i setninger med negasjon begynte å vise seg i 18-årsalderen. Det må presiseres at ennå er disse avvikende konstruksjonene ikke vanlige hos Christine - men de viser en økende tendens, spesielt konstruksjoner av type I (se nedenfor). Fordi sykdommen og da særlig de språklige avvik gjør seg gjeldende på et så vidt sent tidspunkt (9-12-årsalderen), vil språket, ifølge de fleste barnespråksforskere, kunne ansees for å være på det nærmeste ferdig utviklet. Imidlertid verken ønsker eller kan jeg forklare feilene på et medisinsk/nevrologisk grunnlag, men jeg vil fra et lingvistisk utgangspunkt forsøke å forstå hvorfor setninger med negasjon er spesielt utsatt.

DATA

Før setningene presenteres, må jeg understreke at de ikke på noen måte er utvalgt. De er ytringer jeg skrev ned etter hvert som de fremkom i en periode høsten 1985. Noen av ytringene kom med bare et par sekunders intervaller, men de fleste med lengre, opptil et par uker. Derfor er det også registrert setninger som kanskje kan synes å passe mindre godt inn i et eventuelt mønster. Det må likevel sies at særlig innen gruppe I har jeg registrert flere setninger enn dem som er tatt med her.

Følgende setninger utgjør data:

Type I

- (1) Katter også tåler hun ikke.
- (2) Hun også tuller ikke.
- (3) Hun også kunne ikke bruke det.

- (4) Hun også likte ikke tannlegen.
 (5) Jeg tror ikke han likte egg før også, ikke i England heller.

Type II

- (6) Alle sanger synger du ikke. (=ingen)
 (7) Alle dyr med pels tåler hun ikke. (=ingen)
 (8) Alltid vil jeg ikke at du skal dra. (=aldri)
 (9) Du lever aldri du heller. (=ikke alltid; evig)

Type III

- (10) Ingen sanger synger du ikke.
 (11) Ingen hund som er voksen drikker ikke melk.
 (12) Var det ingen som likte det? (=...som ikke likte det).

KOMMENTARER

Type I

I disse setningene er Christines hensikt utvilksomt å produsere setninger med ikke - heller, men det blir i stedet til ikke - også. Dette vet vi fordi hun i en del tilfeller rettet på seg selv eller fortsatte med en korrekt setning som i (5).

Negasjonssetninger med heller er derivert fra det positive også:

- (13) Katter tåler hun også.

eventuelt

- (14) Katter også tåler hun.

Når heller innføres i forbindelse med negasjon, er det ordstillingsmessig fast knyttet til ikke hvis det står før ikke:

- (15) Katter tåler hun heller ikke.

eller

- (16) Heller ikke katter tåler hun.

ikke

- (17) *Katter heller tåler hun ikke.

Her er det altså nødvendig med flere operasjoner:

1) Innføring av IKKE; 2) også → heller og 3) evt. flytting av adverbialet heller til en plass like foran eller et sted etter ikke.

Også kan imidlertid ikke stå rett foran ikke, det må vel ansees for å være enda mindre akseptabelt enn Christines setninger:

(18) *Katter tåler hun også ikke.

Noen vil kanskje innvende at setninger av type I er akseptable. Dette er bare tilfelle hvis vi setter dem inn i en annen kontekst, som f.eks.:

(19) Hun tåler hunder, men hun tåler ikke katter også.

(20) Han liker egg nå, men jeg tror ikke han likte egg før også.

Dette medfører en betydningsendring, noe som ikke er aktuelt i den konteksten der de siterte setningene (type I) fremkom. Vi kan legge merke til at setninger av samme type som (18) ikke er blitt benyttet av Christine. Hennes plassering av også er altså faktisk korrekt, og meningen vel egentlig ikke til å misforstå ut fra konteksten. Men av de tre ovennevnte operasjoner som er nødvendige for å endre også til ikke - heller har hun nøydt seg med den første: innsetting av IKKE.

Dette kan faktisk forekomme i spontantale blant folk ellers også, men i mye mindre grad enn hos Christine.

Type II

(6) Alle sanger synger du ikke. (=ingen)

(7) Alle dyr med pels tåler hun ikke. (=ingen)

(8) Alltid vil jeg ikke at du skal dra. (=aldri)

(9) Du lever aldri du heller. (=ikke alltid; evig)

Her finner vi enten over- eller underleksikalisering av elementene ikke + alle/alltid. I disse setningene er trolig Christines produksjon mye mindre akseptabel enn i setningene av type I. Det må presiseres at hun ikke brukte kontrastivt trykk i noen av disse setningene. Hadde hun gjort det, ville de blitt akseptable, men med en annen betydning:

(6') 'Alle sanger synger du ikke.

(6'') Alle 'sanger synger du ikke.

Alle og alltid kan negeres på to måter med to forskjellige betydninger:

~ alle < A ikke alle
B ingen

~ alltid < A ikke alltid
B aldri

I Christines tilfelle var det helt klart ut fra den språklige og situasjonsmessige kontekst at hun mente alternativ B i setningene (6), (7) og (8), selv om hun produserte noe som kunne misforstås som A (men bare i skriftlig form der setningenes prosodiske struktur ikke kommer frem).

Derivasjon av f.eks. (6) innebærer følgende operasjoner:

Du synger alle sanger

Neg. innsetting: A Du synger IKKE (alle sanger). Eller

B Du IKKE (synger alle sanger).

I Christines tilfelle er B aktuell. Da følger disse operasjonene:

Leksikalisering

(innebærer stryk-

ning av ikke): Du synger ingen sanger.

Topikalisering: Ingen sanger synger du.

Christine har unnlatt å leksikalisere, men har utført de andre operasjonene. Kanskje betyr det at topikalisering skjer før leksikalisering? I disse setningene skal hun holde styr på to kompliserte forhold på en gang, kvantifikasjon og negasjon, samtidig med at hun skal topikalisere. Det blir for vanskelig, og hun forsøker å løse flokene ved å ta for seg et problem ad gangen; først kvantifikasjon (uten leksikalisering): Alle dyr/alle sanger/alltid, og deretter negasjon. Igjen kan vi legge merke til at de logiske relasjonene innen setningen og ordstillingen i og for seg er korrekte, det er de overflatesyntaktiske justeringer hun ikke har mestret.

I setning (9)

Du lever aldri du heller.

var hensikten å si: "Du lever ikke alltid (dvs. evig) du heller". I denne setningen ser vi korrekt bruk av negasjon + heller, mens negasjon + alltid faktisk er leksikalisert til aldri hvor dette ikke er på sin plass. Det ser ut til at problemene med leksikalisering faktisk kan føre til både over- og underleksikalisering. Her forekommer ikke i forbindelse både med også og alltid. Ikke - også → ikke - heller går greit, mens ikke - alltid → aldri forekommer umotivert (men kanskje under påvirkning av den korrekte operasjonen?).

Type III

(10) Ingen sanger synger du ikke:

(11) Ingen hund som er voksen drikker ikke melk.

(12) Var det ingen som likte det?

Over- eller undermarkering av negasjon, spesielt det første, er en ikke uvanlig foreteelse blant yngre barn. Den er et forlenget tilbakelagt stadium hos Christine, men er altså nå dukket opp igjen. Tendensen til overmarkering er muligens økende, ikke minst på engelsk, som hun snakker med sin far, f.eks.:

(21) You can't handle no dog.

(22) I don't like none of them.

I noen dialekter er dette vanlig, men ikke blant de engelsktalende personer Christine vanligvis hører. Når det gjelder (12), må det med en gang sies at dette er det eneste eksemplet på undermarkering av negasjon jeg har registrert. Konteksten var som følger: Vi hadde hatt gjester om kvelden mens Christine sov. Gjestene hadde fått ost, bl.a. med pepper, noe som Christine synes smaker sterkt. Dagen etter forekom følgende dialog:

Christine: Likte de pepperost?

Mor: Ja, visst.

C. (forundret): Var det ingen som likte det?

Mor: Mener du, var det ingen som ikke likte det?

C. (utålmodig): Ja.

Denne undermarkeringen vil muligens forbli en enkeltstående foreteelse, men det er verdt å merke seg at setningen, foruten å inneholde negativ kvantifikator + ikke, også er en spørresetning; den må altså sies å være forholdsvis kompleks,

FELLESTREKK

Setningene av type III har ellers klar sammenheng med type II; noe som (6) og (10) viser. Dialogen var nemlig som følger:

- C. (ergerlig over at mor ikke kan teksten på en sang hun vil høre: Alle sanger synger du ikke.
 C. (tenker): Nei. Ingen sanger synger du ikke.
 Mor: Du mener at jeg ikke kan noen sanger?
 C.: Ja. Du kan ingen.

Etter å ha produsert en setning hvor kvantifikator og negator ikke er leksikalisert (6), foretar hun altså leksikaliseringen i neste trinn (10), men greier ikke samtidig å stryke ikke.

Type I og II kan også sees i sammenheng, f.eks. ble (1) ytret umiddelbart etter (7). Det disse to, samt de fleste av de andre setningene har til felles foruten negasjon, er ordstillingen. Setningsleddet som inneholder feilen, står på en fremskutt plass, og er i flere tilfeller flyttet frem fra objektplass:

- (1) Katter også tåler hun ikke.
 (6) Alle sanger synger du ikke.

Når Christine på denne måten fokuserer på ett enkelt ledd, som inneholder f.eks. adverbial eller kvantifikator, kan det virke som om det blir for vanskelig å hankses med en operasjon til samtidig. Negasjonen må vente til den kan opptre på sin faste plass etter verbet.

OM LINGVISTISK KOMPLEKSITET

Christine har altså etter å ha hatt korrekt syntaks i flere år begynt å gjøre feil i setninger med negasjon. Ikke i passivkonstruksjoner, relativsetninger eller spørresetninger, som alle vel må regnes for å være relativt vanskelige, men

i negasjonssetninger. Kan det bety at denne type konstruksjon er enda vanskeligere? I språktilegnelsen hos barn kommer behovet for og evnen til å uttrykke begrepet "ikke" svært tidlig, mens det korrekte leksikalske og syntaktiske uttrykket kommer mye senere. Nøyaktig hvor sent de mer kompliserte negativstrukturer viser seg, ser det ikke ut til at noen har undersøkt; de kommer muligens senere enn f.eks. passiv, som igjen kommer etter enkel negasjon (Aitchison 1983). Når det gjelder passiv, tror jeg imidlertid at jeg har dekning (bl.a. i båndopptak) for å si at Christine ikke vanligvis benytter seg av denne konstruksjonen, bortsett fra i enkelte faste forbindelser (slik som bli født, bli døpt, som hun for øvrig har hatt en tendens til å forveksle). Jeg tror nok at hennes syntaks i det store og hele må kunne karakteriseres som forholdsvis enkel. Det å nekte er imidlertid en språkhandling man ikke kommer utenom, uansett hvor enkelt språk man har.

I følge Wason og Johnson-Laird (1972) er negasjonssetninger psykologisk sett vanskeligere enn bekreftende setninger, dvs. deres forsøkspersoner br brukte lengre tid på å oppfatte negerende enn bekreftende setninger.

Roger Brown (1972) hevder at før barn har lært de mer kompliserte formene for negativkonstruksjoner, bruker de "barnslige" eller uferdige former som er semantisk ekvivalente med de "voksne" formene, f.eks.:

I didn't see something.

It don't have some tapioca in it.

(Brown 1972:203)

Barna i Browns undersøkelse taklet altså negasjon og ubestemt pronomen separat; først senere kunne de mestre endringen some(thing) -> any(thing) i negasjonssetninger.

La oss se på en annen form for forenklet språk, nemlig pidginspråk. Mange forfattere har pekt på at forenklet eller redusert språk hos individer og i språksamfunn har klare fellestrekk (Freed 1982, Trudgill 1975). Trudgill hevder at det kan være universelle prinsipper som gjelder for forenkling i språk, f.eks. pidginspråk. I følge Kay og Sankoff (1974) inneholder pidginspråk betydelig færre transformasjoner enn naturlige språk, eller som de sier: pidginspråk har grunnere dyp-

struktur. Hvor naturlige språk har en rekke forskjellige morfosyntaktiske muligheter for å uttrykke f.eks. negasjon, spørsmål, passiv og forskjellige typer relativsetninger, har pidginspråk vanligvis bare én enkel negativform, én måte å uttrykke spørsmål på og mangler svært ofte fullstendig relativkonstruksjoner eller passiv. Dette stemmer godt med det inntrykket jeg har av den tendens som har vist seg i Christines språk: Det er ikke mulig å unngå å bruke negasjon og spørsmål, mens f.eks. passiv og relativkonstruksjoner kan unngås og blir også unngått. Om det konseptuelle innholdet kan uttrykkes like adekvat på andre måter, er et spørsmål som jeg ikke vil komme inn på her.

FEILYTELSENE SETT I LYS AV ANDERSENS HYPOTESER OM SPRÅKFORVITRING

Dette fører oss over til et mer generelt spørsmål: Hva er mest sårbart i språket, mest utsatt for feilytelser eller utradering? Roger Andersen har i en artikkel, "Determining the Linguistic Attributes of Language Attrition" (1982) satt opp en del hypoteser som prøver å forutsi nettopp hva som lettest forsvinner i språk som av en eller annen grunn er utsatt for utarming eller fortrenging. Han tar for seg både fonologi, morfologi, syntaks og andre aspekter, men hypotesene som angår syntaks, er de som er relevante her.

For Andersens forkortelser LA og LC har jeg brukt LF og LK. Med en LF mener jeg en person hvis språk er utsatt for forvitring ("attrition"). Med en LK mener jeg en lingvistisk kompetent person, som taler et gitt språk flytende og med full lingvistisk kompetanse.

Hypotese 1 (Andersens 5a):

En LF bruker færre syntaktiske transformasjoner og andre konstruksjoner enn en LK med samme språk.

Der hvor en LF og en LK begge benytter seg av en syntaktisk transformasjon i sin språkbruk (forutsatt at det er en obligatorisk transformasjon), vil anvendelsen av denne transformasjonen være variabel for en LF og kategorisk for en LK¹⁾.

Hypotese 2 (5b):

En LF bevarer og har et overforbruk av syntaktiske konstruksjoner som

¹⁾En transformasjon er variabel for en LF hvis han av og til (mer eller mindre hyppig) lar være å anvende den. Setningen blir da uakseptabel for en LK, som alltid anvender de obligatoriske transformasjonene i sin språkbruk; dvs. de er kategoriske for vedkommende.

klarest gjenspeiler de underliggende semantiske og syntaktiske relasjoner.

Hypotese 3 (5c):

Der hvor det er mer enn én mulig overflatestruktur for en gitt underliggende relasjon (f.eks. negasjon), vil en LF gjerne slå sammen de forskjellige overflatestrukturene til én. (Dette vil gi seg utslag i færre typer overflatestrukturer hos en LF enn hos en LK).

Hypotese 4 (5d):

Der hvor utelatelse av en transformasjon (eller en gitt type syntaktisk konstruksjon) ville resultert i tap av informasjon, vil en LF (1) ha en tendens til å bevare transformasjonen i sin språkbruk eller (2) utelate transformasjonen, men kompensere for utelatelsen på en alternativ måte.

La oss se på Christines setninger i lys av disse hypotesene. Hypotese 1 forutsier at en person som mister språket, vil bruke færre syntaktiske konstruksjoner enn en som ikke gjør det. I alle tre ytringstypene hos Christine er hovedtendensen at det mangler transformasjoner; også \Rightarrow heller, alle - ikke \Rightarrow ingen, alltid - ikke \Rightarrow aldri og stryking av ikke er ikke foretatt (III). (Men det hører jo også med til bildet at det motsatte er skjedd, nemlig overforbruk av transformasjoner (setn. 9 og 12).) Hypotesen sier dessuten at der hvor LF og LK begge bruker en syntaktisk transformasjon (obligatorisk), er den variabel for LF, men kategorisk for LK. I Christines tilfelle gjelder det for alle setningene innen alle gruppene at hun tidvis anvender reglene korrekt, men av og til (hyppigst for gruppe I) ikke greier det.

Hypotese 2 forutsier at en LF vil bevare og ha et overforbruk av konstruksjoner som i størst mulig grad gjenspeiler de underliggende syntaktiske og semantiske relasjoner. Både type I og II er klare eksempler på dette forhold. Her er de logiske relasjonene fra den bekreftende setning beholdt så å si ordrett, mens negasjonen kommer i tillegg.

Hypotese 3 postulerer færre overflatestrukturer hos en LF enn hos en LK. Dette kommer av at der hvor det eksisterer mer enn én overflatestruktur for en underliggende relasjon, vil en LF gjerne slå dem sammen til en type. Setningsstrukturen i de aller fleste av de siterte setningene viser stor grad av parallellitet, både innen hver enkelt type og typene i mellom. Hovedtypen er en setning med initial fokusering på

adverbial eller kvantifikator med netator plassert langt bak i setningen. Dette følger mønstret for den vanligste type negasjonssetning; negator er ikke, og ikke står på sin normale plass som er rett etter det finitte verbet, eventuelt med et trykklett pronomen i mellom.

Hypotese 4 ser ikke ut til å kunne anvendes på de siterte setningene.

OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

I utgangspunktet ønsket jeg å finne ut om ytringene i materialet har felles trekk, om setninger med negasjon er spesielt vanskelige å produsere, og om avvikene ellers kan si noe om hvilke områder av syntaksen som er mest utsatt for feilytelser og utdrering (dette siste med utgangspunkt i Andersens hypoteser om språklig forvitring).

1. Det setningene har til felles, foruten at de er negasjonssetninger, er at de inneholder flere komplekse trekk som gjør dem vanskelige å produsere. I tillegg har mange av dem en viss parallellitet i oppbygningen; dette kan sees på som en strategi Christine benytter seg av for å mestre de forskjellige logiske relasjonene, og prinsippet i strategien synes å gå ut på å takle en ting ad gangen.
2. Setninger med negasjon må ansees for å være relativt vanskelige. Foruten at de psykologisk sett er vanskeligere å oppfatte enn bekræftende setninger, kommer de forholdsvis sent i språkutviklingen hos barn og uttrykkes på enklest mulig måte i et forenklet språk som f.eks. pidginspråk. Dessuten er det klart at de vanskelig kan unngås, i motsetning til f.eks. passivkonstruksjoner, hvis innhold vanligvis kan uttrykkes på annen måte.
3. De registrerte avvik ser ut til å bekrefte riktigheten av tre av Andersens fire hypoteser. Den fjerde var ikke aktuell for disse tilfellene.

Alt dette synes å peke i retning av en grammatikk med færre syntetiske og flere analytiske konstruksjoner. Uten å ville generalisere for langt utover det begrensede materialet tilsier, tror jeg det kan være grunnlag for å hevde at den overgangen til en mer analytisk type syntaks som finner sted hvor språkaavviket er patologisk betinget, er et generelt trekk ved all språklig forvitring.

LITTERATUR

- Aitichison, J. 1983. The Articulate Mammal. London: Hutchinson
- Andersen, Roger W. 1982. Determining the Linguistic Attributes of Language Attrition. I: Lambert, R.D. og Freed, B.F. (utg.): The Loss of Language Skills. Rowley, Massachusetts: Newbury House, 83-119.
- Brown, Roger 1972. Psycholinguistics. N.Y.: The Free Press.
- Freed, Barbara F. 1982. Language Loss: Current Thoughts and Future Directions. I: Lambert, R.D. og Freed, B.F. (utg.): The Loss of Language Skills. Rowley, Massachusetts: Newbury House, 1-5.
- Kay, P. og Sankoff, G 1974. A Language Universals Approach to Pidgins and Creoles. I: De Camp, D. og Hancock, I. (utg.): Pidgins and Creoles: Current Trends and Prospects. Washington D.C.: Georgetown U.P., 61-72.
- Lesser, Ruth 1978. Linguistic Investigations of Aphasia. Studies in Language Disability and Remediation 4. London: Edw. Arnold.
- Lie, Svein 1979. "Bare" er ikke bare - og ikke "også" heller. Norskrift 25: 24-46.
- Trudgill, Peter 1975. Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin.
- Wason, P.C. og Johnson-Laird, P.N. 1972. Psychology of Reasoning. Structure and Content. London: P.T. Batsford.

NÅR MAN MANGLER FØRSTEHÅNDSKJENNSKAP....

En studie i modalitet.

Av Kirsti Mac Donald

Har I hørt det, har I hørt det! der er en høne, som har plukket alle fjerene af sig for hanens skyld! Hun fryser ihjel om hun ikke er det, uuh!

- Hvor? Hvor? kurrede duerne. - I genboens gård! Jeg har så godt som selv set det! Det er næsten en upassende historie at fortelle, men det er ganske vist!

- Tror, tror hvert evige ord! sagde duerne og kurrede ned til deres hønsegård: Der er en høne, ja, der er somme der siger at det er to, som har plukket alle fjerene af sig for ikke at se ud som andre, og således vække hanens opmærksomhed. Det er et voveligt spil, man kan forkjøle sig og dø af feber, og de er døde begge to!

(Fra: H.C. Andersen: Det er ganske vist.)

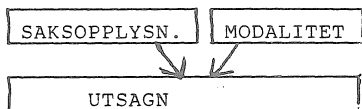
INNLEDNING

Modalitet har ikke noen fremtredende plass i norske grammatikker. Grammatiske fremstillinger er gjerne bygd opp omkring formelle kategorier, og verbalkategorien MODUS er lite sentral i norsk syntaks. De uttrykksmåtene vi i stedet bruker for å uttrykke modalitet, går på tvers av vanlige ordklasseinndelinger, og de er lite systematisert. Dette gjør at det er vanskelig for utlendinger å få tak på det norske systemet for modalitet, og det er vanskelig å gi retningslinjer som hjelper dem til å forstå og kunne bruke aktuelle former for å uttrykke visse betydningskategorier.

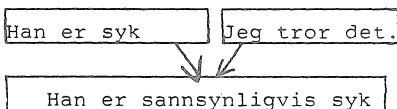
Nå er ikke modalitet noe helt klart avgrenset begrep, men for mitt formål er definisjonen hos Abelin (Abelin et al. 1981) anvendelig: Modalitet er "talarens (subjektiva) uttryck för sin inställning till utsagan och till mottagaren." (s. 7)

Emnet som jeg skal ta opp i denne artikkelen, ligger innenfor den første delen av definisjonen; Taleren uttaler seg om et saksforhold, samtidig som han gir uttrykk for sin egen innstilling til dette. Utsagnet fra taleren inneholder dermed to former for informasjon: en saksopplysning og et signal om hvordan taleren forholder seg til den.

Dette kan illustreres slik:

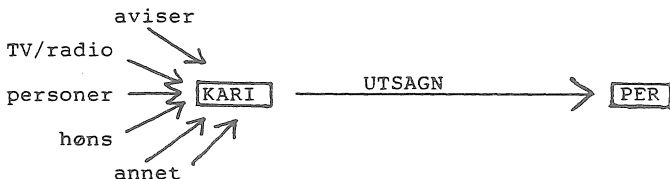
Eks:

Det er mange måter en taler kan forholde seg til sine uttalelser på. Her skal jeg ta for meg det forholdet at taleren mangler førstehåndskjennskap til det han skal tale om. Noen fullstendig kartlegging av alle uttrykksmuligheter og alle mulige nyanseforskjeller pretenderer jeg ikke å gi. Målet for artikkelen er å komme fram til en oversikt som inneholder de vanligste uttrykksmåtene vi kan anvende, når vi vil uttale oss med et visst forbehold, fordi vi ikke sitter inne med førstehåndssopplysninger om det saksforholdet vi uttaler oss om.

Situasjonen er altså at en person har informasjon om et saksforhold som han ikke selv har kontrollert. Informasjonen kan komme fra en annen person eller f.eks. fra massemedia. Det kan også være at man mottar andre typer inntrykk som man tolker på bestemte måter. Dersom man ser lys og hører musikk fra et hus, kan man trekke den slutning at det er noen hjemme, før man selv har sett noen.

Den slutningen man trekker og den informasjonen man mottar fra andre, kan man så i neste omgang bringe videre til en ny person. Vi kan illustrere forholdet slik:

Som vi så i sitatet om fjæren som ble til fem høns, er det mange måter å formidle informasjon på, og disse kan i og for seg fungere utmerket i sin sammenheng. Men selv om man har de

beste hensikter og bare ønsker å gi korrekt informasjon, er det ikke noe krav på norsk (som f.eks. på tyrkisk) at man skal markere at man kommer med annenhåndsinformasjon.

Dersom noen forteller Kari at Ola er syk, og hun regner med at den som forteller det, er pålitelig, kan hun selv gi samme opplysningen videre som et faktum. Dersom hun ser Olas bil utenfor leiligheten hans, og hun vet at han svært nødig beveger seg til fots, kan hun si til Per: Ola er hjemme. Men hvis Kari ikke stoler helt på at kilden eller kjeden av kilder fram til henne er helt etterrettelig, eller hvis hun ikke er absolutt sikker på om hun kan trekke noen slutning av det hun observerer, kan hun velge å uttrykke seg med et visst forbehold når det gjelder det faktiske innholdet av informasjonen. I så fall kan hun si til Per: Ola er visst syk. Ola er nok hjemme.

Når man skal gi uttrykk for subjektive holdninger til det man sier, vil fakter og ansiktsuttrykk være viktige uttrykksmidler, likedan trykk og tonefall. Det siste vil jeg komme litt inn på, men jeg vil legge mest vekt på behandlingen av de rent språklige uttrykksmåtene vi har, særlig modalverb og modaladverb.

I det følgende er det noen adverb som er skilt ut som en gruppe for seg og kalt modalpartikler. Betegnelsen partikkel har fått en viss hevd i det siste (se f.eks. Aijmer, 1979 og Heggelund, 1981). Karakteristisk for de adverbene som kalles partikler, er at de er ubetonte ledd i midtfeltet. De kan ikke stå i forfeltet eller alene som svar på spørsmål (uten å forandre betydning):

Er Ola syk? *Vel, *nok.

Det kan de mer selvstendige adverbene:

Er Ola syk? Antakelig, sannsynligvis.

En avgjørende forskjell på de to typene adverb er også at modalpartiklene kan modifisere setninger som allerede inneholder et av de andre adverbialene, mens disse utelukker hverandre:

Ola er vel sannsynligvis syk.

*Ola er antakelig sannsynligvis syk.

I det følgende skal vi se på noen uttryksmåter Kari kan bruke når hun i tillegg til den saklige opplysningen vil formidle til Per at: 1) det hun sier, er referat av informasjon som hun ikke selv har kontrollert (MARKERT ANNENHÅNDSINFORMASJON), og 2) det hun sier, er egne vurderinger av forhold som hun ikke selv har kontrollert (EGNE SLUTNINGER).

MARKERT ANNENHÅNDSINFORMASJON

Når Kari ønsker å fortelle til Per at de opplysningene hun gir, er mottatt fra annet hold, har hun flere muligheter:

1. Setninger

Hun kan fortelle det likefram i setninger som:

Jeg har hørt at...
Arbeiderbladet skriver at
Folk sier at ...
Det sies/hevdes/meldes at ...
osv.

Av disse kan den upersonlige passiven være vanskelig for utlendinger, men uttrykkene er for så vidt klare og entydige.

2. Modalverb

Verbet skulle kan brukes til å uttrykke "formodning, mulighet" som det heter i Bokmålsordboka - eller "forlydende" som det heter i eldre grammatikker:

Frimerkesamling skal være verdens mest utbredte hobby.
Marcos skal være villig til å forlate landet.
Han skal være svært velstående.
Han skal ha kjøpt eiendommer gjennom stråmenn..
Ved denne anledningen skal han ha overlevert viktige papirer.
14-åringen skal ha kjøpt hasjen på Markens.

Infinitiven være og perfektum infinitiv med ha er absolutt de vanligste hovedverbene.

Denne uttryksmåten er vanskelig for utlendinger. De har lett for å oppfatte skal+infinitiv som uttrykk for framtid, og i noen tilfeller kan en setning være tvetydig. En setning som Hun skal bo i Spania kan isolert sett tolkes på to måter:

1. Hun har planlagt å bo i Spania.
2. Det fortelles at hun bor i Spania.

Tolkning 2, som er den aktuelle her, dreier seg om nåtid. Man beskriver situasjonen slik den etter noens sigende er i øyeblikket.

Men selv om muligheten for tvetydighet er til stede, er den mye mindre enn man skulle tro, selv i isolerte setninger. Det skyldes at de mest frekvente hovedverbene relativt sjelden danner futurum ved hjelp av skal. En innfødt vil derfor ikke kunne oppfatte setninger som de følgende som uttrykk for framtid:

Han skal være rasende.
Hun skal ha mange penger.

Her vil vi skifte hovedverb hvis vi snakker om framtid:

Han blir/kommer til å bli rasende.
Hun kommer til å få/ vil få mange penger. (se Mac Donald, 1983)

3. Modaladverbialer.

Vi har også adverb og adverbiale uttrykk som kan formidle omtrent det samme modale innholdet:

I følge Arbeiderbladet er underskuddet rekordstort.
Marcos eier etter sigende store eiendommer i USA.
Han har angivelig brukt amerikanske u-hjelpsmidler.

Disse kan plasseres relativt fritt i en normalsetning.

4. Modalpartikler

Visst og visstnok kan også gi den informasjon at Kari har sine opplysninger fra et eller annet hold:

Han heter W.H. og lever visstnok fremdeles i Tyskland.
Det er en fyr som visstnok bor alene ute i ørkenen.
Hun har visst frasagt seg gjenvalg.
Det gikk visst bra med henne til eksamen.

Disse adverbene er vanskelige å bruke og å oppfatte riktig for utlendinger. Dels er det slik at disse ordene vil måtte oversettes forskjellig i forskjellige setninger. Dels mangler relevante oversettelser i små og mellomstore ordbøker. Som eksempel kan jeg nevne at man i norsk-engelske ordbøker av den typen utlendinger ofte bruker, bare finner adjektivet viss som oppslagsord: viss - certain, sure.

Denne oversettelsen gir en feilaktig oppfatning av setningene over, og vil kunne oppfattes som en forsterkning av sikkerheten.

Adverbet finnes også i den betydningen: Visst klarer du det. Men i dette tilfellet uttales adverbet med trykk og har en annen betydning enn de trykklette adverbene i midtfeltet. Det er heller ikke så vanlig å finne adverbet visst brukt på denne måten.

Enda mer påfallende er oversettelsen av visstnok: visstnok - no doubt. Det har ikke lyktes meg å finne et eneste eksempel på denne bruken i materialet.

Partiklene visst og visstnok har ikke som funksjon å gi noen bestemt grad av sikkerhet. Betydningen av disse partiklene er omtrent: så vidt jeg har hørt og markerer nettopp at man bygger på kilder og ikke selv har førstehåndskjennskap til det faktiske innholdet i utsagnet.

Annenhåndsreferat og egne meninger

De nevnte uttrykkene informerer så tydelig om at det man sier er et referat, at man selv kan gå imot saksopplysningen:

Ifølge VG har han trukket seg, men jeg tror ikke noe på det.
 Han skal være synsk, men det er sikkert bare tull.
 Han lider angivelig av et mageonde, men det er vel heller alderen.
 Hun ønsker visst å trekke seg, men jeg er ikke så sikker på det.

Kombinasjoner

Ord og uttrykk innenfor de fire gruppene kombineres gjerne:

Han skal etter sigende flere ganger ha møtt X i Wien.
 Det skal vistnok ha vært interne stridigheter.
 Det sies at han skal ha godtatt forslaget.
 Ifølge VG skal han visst ha ønsket et annet departement.

Man uttrykker seg svært forsiktig og moderert når man bruker mer enn to modale elementer i samme setning slik som i den siste setningen over. Men det kan være vanskelig å se noen forskjell mellom:

Det sies at han har godtatt forslaget.
 Han skal ha godtatt forslaget.
 Det sies at han skal ha godtatt forslaget.

Funksjoner

De uttrykksmåtene som er behandlet, brukes som nevnt når man ikke føler seg helt sikker på de kildene man har, og vil unngå å gi feil opplysninger selv.

I tillegg kommer andre situasjoner der slike uttrykk er naturlige, selv om man i og for seg er sikker på at den saklige informasjonen er helt korrekt. Karakteristisk for konstruksjonene er jo at man opplyser at man har andre kilder for det man forteller. På den måten kan man ikke bli holdt ansvarlig for det saklige innholdet.

Dersom Kari er journalist, vil hun ofte måtte bruke slike uttrykksmåter. Det er viktig å bringe nyhetene raskt, og det vil ikke alltid være mulig å sjekke opplysningene man har fått. Da er slike uttrykk gode å ty til.

Likedan er det mye Kari ikke kan omtale som fakta under rettsaker. Før dommen er falt, har hun ikke lov til å skrive:

Han solgte 10 gram heroin i Tromsø, men må si f.eks. : Ifølge tiltalen skal han ha solgt 10 gram heroin i Tromsø.

Men uttrykksmåtene kan også brukes i en annen type journalistikk; nettopp ved at man henviser til andre kilder, kan man spre sladder som:

Bobbysocks skal ha tapt store penger.
 NN skal være observert på flere av byens utesteder.
 Ved den anledning var det angivelig flere som så at ...
 Ifølge venner av familien skal dette ha pågått en tid.

Og det er vel et faktum at den modale delen av utsagnet lettest blir glemt, slik at man får samme effekt som i H.C. Andersens eventyr.

EGNE SLUTNINGER

Kari kan også ta opp den informasjonen hun får og de inntrykk hun mottar, til egen vurdering. Ut fra informasjonens og kildens art kan hun bestemme seg for om hun vil modifisere sitt eget utsagn på noen måte før hun kommer med det. Hun kan velge å gi eksplisitt uttrykk for at det hun sier, bygger på egne vurderinger av saksforholdet og kilden, og hun kan uttrykke at hun anser det saklige innholdet i utsagnet som mer eller mindre sannsynlig.

Til å formidle disse holdningene til Per har hun samme typer språklige uttrykk som da hun markerte at hun ga annenhåndsopplysninger: leksikalske uttrykk, modale verb og modale adverb.

1. Setninger

Det kan ikke være tvil om at...
 Jeg er sikker på at ...
 Alt tyder på at ...
 Jeg regner med/antar at...
 Det er mulig at ...
 Jeg lurer på om ...
 osv.

2. Modalverb

Måtte bruker Kari for å formidle at hennes eget utsagn bygger på logiske slutninger. Ut fra den tilgjengelige informasjonen har hun funnet ut at noe må forholde seg på en bestemt måte. Det kan skyldes at informasjonen overbeviser henne i og for seg, men det kan like gjerne være at hun ikke kan finne noen annen forklaring. Eks:

Denne vinen må være fra Italia. (f.eks. ut fra smaken)
 Nistekurven må være full av godsaker. (kjenner tygden)
 Han må være amerikaner. (pga. aksenten)
 Hun må ha reist allerede. (huset er tomt)
 Dette må bero på en misforståelse. (eneste rimelige forklaring)
 Det må være noe mystisk med denne styrken deres. (")
 Han må ha spist noe han ikke har tålt. (")

Også her er det vere og perfektum infinitiv som dominerer som hovedverb:

I setninger som dem over fremsetter ikke Kari noen påstand om saksopplysningen i utsagnet, og hun kan ikke beskyldes for å lyve. Men selv om de foreliggende fakta har overbevist henne, kan hun godt ta feil. Det kan være en helt annen forklaring på det hun har observert.

På den ene siden kan man dermed si at et utsagn av denne typen med må kan være mindre overbevisende enn en umodifisert påstand, fordi den er markert som en subjektiv slutning.

På den annen side forteller hun også at hun bygger på logiske og pragmatiske slutninger, og det kan virke overbevisende.

Ved å legge sterkt trykk på hjelpeverbet kan Kari få fram en enda sterkere overbevisning:

Han må være syk.
 Det må være sant.

Men paradoksalt nok kan sterkt trykk svekke styrken i overbevisningen, og setningen kan fremstå nærmest som et intenst ønske hos Kari. Dersom man tolker setningene slik, kan de negeres:

Han må ikke være syk. Det må ikke være sant.

Men det er ikke mulig å negere setninger som inneholder den aktuelle modaliteten at Kari har trukket en slutning. Dersom hun trekker den slutning at noe ikke forholder seg på en bestemt måte, bruker hun kan (se under).

Kunne brukes når Kari ser det som en mulighet at noe forholder seg på en bestemt måte:

Drapsmannen kan være en sinnsforvirret person.
Gjerningsmannen kan ha tilhørt en ekstrem politisk gruppe.
Liberia kan være villig til å ta imot Baby Doc.
Han kan ha misforstått det hele.
Lockouten kan ha ført til svekkelse av N.A.F.
Hva kan ha hendt med dem?

Det dreier seg altså ikke om subjektets evne eller mulighet til å gjøre eller være noe, men om talerens syn på påstanden. Kari mener at det er mulig at drapsmannen er en sinnsforvirret person osv. Hun synes ikke hun har grunnlag for å trekke noen sikker slutning og bruker derfor ikke må. En setning med kan holder åpent for både positive og negative muligheter. Derfor er negative setninger også mulige:

Det lette slaget kan ikke ha forårsaket så mye skade.
Han kan ikke ha misforstått så totalt.

Vi ser at disse setningene tilsvare de positive med må. Kari har trukket en slutning ut fra det hun har fått vite eller fordi hun ikke klarer å finne noen annen forklaring.

Dersom Kari legger ekstra vekt på kan i en positiv setning, virker det som om hennes overbevisning heller i negativ retning, og at hun ikke regner saksopplysningen som så veldig sannsynlig:

Han kan tilhøre en utenlandsk terroristgruppe.
Oljeprisene kan stige igjen, men vi må ta våre forholdsregler.

Bruk av preteritum (uten at syntaktiske forhold krever det) uttrykker en svakere overbevisning hos Kari:

Det kunne skyldes manglende oversikt.

Utsagnet fremstår som mer hypotetisk, som en forsiktig antydning av en mulighet.

3. Modaladverbialer

Det finnes også adverb og adverbiale uttrykk med funksjonen å gi uttrykk for talerens subjektive overbevisning. Noen adverbialer viser at taleren slutter seg til saken:

Han er bortreist så vidt jeg kan skjønne.
 Etter alt å dømme er dette en misforståelse.
 Oppgaven var åpenbart for vanskelig.
 Han er tydeligvis hjemme.

Utsagnet kan også graderes etter hvor sannsynlig Kari gir uttrykk for at hun synes saksopplysningen i setningen er:

	sikkert	
	sannsynligvis	
	antakelig	
Han er	kanskje	hjemme
	kanskje ikke	
	neppe	
	antakelig ikke	
	osv.	

Det finnes flere enn de oppsatte adverbene som kan plasseres på skalaen; noen antakelig på samme nivå som dem som allerede står der: formodentlig, trolig, muligens, knapt osv.

Av disse er det to som byr på litt spesielle vansker for utlendinger.

Bruk av kanskje kan føre til en uvanlig ordstilling. Kanskje kan plasseres på samme steder som andre adverb, og det kan forårsake inversjon som andre:

Kanskje har han ikke forstått ordentlig.

Men fordi ordet kan sees som en forkortet setning (Det kan skje at ..), er det også mulig å la det følges av en bisetning:

Kanskje han ikke har forstått ordentlig.

Derimot kan vi ikke godta mannlende inversjon i en hovedsetning.

* Kanskje han har ikke forstått ordentlig.

Sikkert som adverb mangler ofte eget oppslag i ord-bøkene. Bokmålsordboka har det ikke og har ingen forklaring som dekker den aktuelle bruken. I mindre norsk-engelske ord-bøker finnes bare adjektivet med oversettelsen certain, sure. Men graden av overbevisning som dette ordet formidler fra Karis side, kan variere en god del. En setning som: Han har sikkert glemt alt sammen, kan fortelle at Kari anser det som nokså sannsynlig at han har glemt det. Men det kan også uttryk-ke at hun prøver å finne en forklaring, og bruk av sikkert kan inneholde elementer av beroligelse og trøst. Dermed kan setningen lett oppfattes slik at Kari ikke synes forklaringen er så veldig sannsynlig. Sterkt trykk på sikkert fremhever at utsagnet er et forsøk på overtalelse, mer enn Karis egen overbevisning. Dette at betydningen av setninger med sikkert kan variere en god del etter tonefall og kontekst, har sikkert felles med modalpartiklene. Og på samme måte som partiklene kan ikke sikkert stå i forfeltet.

4. Modalpartikler

Jeg vil ta for meg tre partikler i denne forbindelse; vel, nok og da. Ifølge ordbøkene svarer disse ordene på engelsk til hhv.: well, enough og then, men den betydningen gjelder bare de betonte adverbene. Som trykklette midtfeltsledd har ordene en annen betydning - eller kanskje snarere en annen funksjon i setningen. Oversettelsen vil kunne variere fra setning til setning.

Nok

Det beror nok på en misforståelse.
 Han tilhører nok en ekstrem gruppe.
 Han har nok misforstått det hele.
 Det er nok ingen som liker dette.

Nok uttrykker at Kari synes det er ganske sannsynlig at pro-posisjonen er riktig. Hvis vi bytter ut nok med antakelig eller sannsynligvis, er setningene noenlunde synonyme. Men helt identiske er de ikke. For min språkfølelse gir nok et klarere uttrykk for at antakelsen er subjektiv.

Nok kan modifisere setninger som allerede inneholder sannsynligvis eller antakelig.

Det beror nok antakelig på en misforståelse.

Dessuten kan nok modifisere utsagn som antakelig og sannsynligvis ikke kan:

Han kan nok neppe ha forstått det.
Hun er nok muligens lei av det.

Vel

Det beror vel på en misforståelse.
Det er vel så.
Hun kommer vel snart.

Også ved å bruke vel kan Kari uttrykke at hun anser det faktiske innholdet i utsagnet som relativt sannsynlig. Men ofte er ikke taleren det minste i tvil om at det faktiske forholder seg som han sier. Bruk av vel i slike tilfeller kan uttrykke en slags høflighet eller forsiktighet ved at taleren virker mindre påstående:

Nå uttalte jeg meg vel ikke akkurat slik.
Det foreligger vel en liten misforståelse her.

Tonefallet er viktig for å tolke setninger med vel. Sammen med tonefall kan vel markere forskjellige følelser i tillegg til grad av sannsynlighet, f.eks. resignasjon:

Det er vel riktig.
Han har vel glemt det hele.
Det er vel den styrkedrikken deres.

Setninger med vel har gjerne et preg av forslag fra Karis side. Ofte skrives setningene med spørsmålstegn, til tross for at de har en fortellende setnings ordstilling. Setninger med vel kan også skrives med utropstegn og inneholde en sterk appell. Funksjonen til slike spørrende og appellerende setninger kan være at Kari ber om bekreftelse (eller benektelse) fra Per, fordi hun selv ikke er sikker og regner med at han har bedre informasjon. Men spørsmålet eller appellen kan også være av mer retorisk art og uttrykke håp om, eller frykt for, at de faktiske forhold vil vise at Kari har rett i sin antakelse:

Det er vel sant?
Han har vel ikke spist noe av denne soppen?
Dette er vel utgangen?
Han tenker vel aldri på kapitulasjon!
Filmen er vel ikke slutt alt!

Da

Dette adverbet skiller seg fra nok og vel ved at det ikke kan plasseres på en sannsynlighetsskala. Når jeg likevel tar det med her, er det fordi det i materialet opptrer forholdsvis ofte sammen med de andre uttrykkene for grader av sannsynlighet, særlig må. Ordet finnes ofte i setninger med spørrende tonefall og en spørrende/appellerende modalitet:

Du kan da ikke mene det!
 Det må da være en utgang et sted!
 Onkel Skrue må da være et sted?
 Dette må da bero på en misforståelse?

Slike setninger følges ofte av spørsmålsteget eller utropsteget, men har ikke spørrende setningsstruktur.

Mens vel er mer åpent i sitt spørsmål, inneholder da en sterk appell om bekreftelse. Siden da tilfører et spørrende element, kan denne uttrykksmåten svekke inntrykket av overbevisning hos Kari i forhold til i setninger uten da. Da kan også modifisere setninger som inneholder vel : Det må da vel kunne gå.

Visst

Visst kan også brukes sammen med må og uttrykker i det tilfellet omtrent så vidt jeg kan skjønne.

Kombinasjoner

Uttrykkene kan kombineres:

Han må tydeligvis ha misforstått.
 Dette må da være utgangen?
 Han kan vel neppe ha reist alene.
 Det er ikke tvil om at han må ha gjort det.
 Det er usannsynlig at han kan ha gjort det.
 Han må visst ha misforstått.

Men her er det mange forbehold. Må som uttrykk for en positiv overbevisning kan nok graderes, men ikke med negative adverb:

* Han må neppe ha gjort det.

Visst inneholder den referatbetydningen som jeg har omtalt tidligere. Derfor går dette adverbet bra sammen med må, men ikke med kan i denne betydningen. Kan går ikke sammen med adverb som uttrykker sterk overbevisning:

*Han kan nødvendigvis ha glemt det.

Partiklene, som har minst klart avgrenset betydning, har størst bruksområde og kan brukes til å modifisere utsagn av ulik sikkerhet:

Hun kommer nok sikkert tilbake.
 Hun kommer nok antakelig tilbake.
 Hun kommer nok neppe tilbake.

Ved negative slutninger er det ikke mulig å kombinere negative uttrykk fra de forskjellige gruppene. Vi kan ikke ha dobbelt eller tredobbelt nektelse.

På neste side har jeg laget en tentativ oversikt over de uttrykksmåtene som er behandlet foran. Oversikten viser hvilke andre uttrykk modalverbene kan kombineres med når de brukes i den betydningen som gjelder i disse tilfellene. Når modalverbene har andre betydninger, kan de også knytte til seg andre adverb enn de som er satt opp i oversikten her, f.eks:

Hun må neppe slutte skolen før hun er ferdig.
 De kan sikkert snakke engelsk eller fransk.

Litteratur:

Abelin, Åsa et al.	(1981)	Om modalitet i talspråk.
Språkdata. Göteborg.
Aijmer, Karin	(1979)	Några talaktsfunksjoner hos adverb.
Svenskans beskrivning 11.
Bokmålsboka	(1986)	
Engh, Jan	(1975)	MÅ og KAN med objektiv lesning.
Lisensiatavh. Oslo.
Engh, Jan	(1977)	Om en innholdsvariant av <u>skal</u> .
Norskraft nr. 13.
Heggelund, Kjell Tørris	(1981)	Setningsadverbial i norsk.
Mac Donald, Kirsti	(1983)	Uttrykk for framtid i norsk.
Norskraft nr. 39.
Ostmann, Jan-Ola	(1979)	Om svenskans talarattitydsadverbial.
Svenskans beskrivning 11.
Ostmann, Jan-Ola	(1982)	Pragmatic particles in an applied
perspective. Neuphilologische Mitteil-
ungen. Helsinki.

OVERSIKT OVER NOEN VANLIGE UTTRYKSMÅTER VED ANNENHÅNDSINFORMASJON

	SETNINGER	MODALVERB	MODALADVERBIALER	MODALPARTIKLER
MARKERT- ANNENHÅNDS- INFORMASJON	Jeg har hørt at.. Det sies at.. Det hevdes at ..	skal	ifølge X etter sigende angivelig	visstnok visst
	Jeg er sikker på at.. Jeg er overbevist om at.. Det er ikke tvil om at.. Alt tyder på at ...	må	nødvendigvis åpenbart tydeligvis etter alt å dømme sikkert	nok
EGNE SLUTNINGER	Det er mulig at ... Jeg regner med at.. Jeg antar/tror at ... Det er ikke umulig at ..	kan	sannsynligvis antakelig formodentlig kanskje	vel
	Det er utelukket at... Det er ikke mulig at		neppe knap	da

Relativsetninger i moderne irsk

Utkast til beskrivelse

av Jan Erik Rekdal

1. Noe av det vanskeligste for den som skal lære seg irsk, er relativsetningene. Det er vanskelig å skaffe seg en god og sammenfattende oversikt over dem, og de er vanskelige å beherske muntlig. Grammatikkene har en tendens til å forenkle problemet. De gir ofte utilstrekkelig med informasjon og ser ut til å ta mye for gitt. De fyldigste fremstillingene er skrevet på irsk og begrenser seg til dem som allerede kan språket. Noen lærebøker henvender seg til et så bredt publikum at fremstillingen blir svært lite filologisk.

Hensikten med denne artikkelen er å nærme meg en beskrivelse av disse setningene gjennom å diskutere dem ved hjelp av noen lingvistiske definisjonskriterier.

2. Når vi nærmer oss relativsetningene i irsk uten kjennskap til språket, bør det innledningsvis redegjøres for et par grammatiske særtrekk som vi straks blir konfrontert med i disse setningene.

Det første av disse er det vi vanligvis kaller mutasjoner - morfofonemiske vekslinger av konsonanter i fremlyd - som kalles henholdsvis lenisjon og nasalering. I skriftspråket gjengis disse mutasjonene slik:

grunnrekke: p	t	c (grafem for k)	b	d	g	m	f	s
lenisjon: ph	th	ch	bh	dh	gh	mh	fh	sh
nasalering: bp	dt	gc	mb	nd	ng	m	bhf	s

De er betinget av morfologiske eller syntaktiske forhold. Mutasjonene i irsk har en sentral funksjon for relativsetningene.

Det andre trekket er knyttet til de uregelmessige verbene. De har egne konjunkte former (d.v.s. formene som er konjugert av verbalpartikler og konjunksjoner).¹

3. Grammatikker og lærebøker deler vanligvis relativsetningene inn i to kategorier som kalles "direkte" og "indirekte". Denne inndelingen synes fortsatt å være et nyttig utgangspunkt når man vil forsøke å skaffe seg en oversikt over relativsetningene:

DIREKTE:

an cailín [a bhuaileann an buachaill]

BA² jente Rel. slår BA gutt

1. "jenta [som gutten slår]"

2. "jenta [som slår gutten]"

(Normal leddstilling uten relativ for betydning 1.: buaileann an buachaill an cailín ("gutten slår jenta")

2.: buaileann an cailín an buachaill ("jenta slår gutten"))

INDIREKTE:

an cailín [a mbuaileann an buachaill í]

BA jente Rel. slår BA gutt henne

Bare betydning 1. (jf. ovenfor): "jenta [som gutten slår]"

Eksemplet som er brukt her, viser den mulighet man har på irsk, til å relativisere objektet uten tvetydighet.

La oss se på de samme eksemplene i perfektum:

1 -----

Verbet bheith (å være) viser dette tydelig; her i presens:

		an	bhfuil	mé	("er jeg?")
		nach	"	"	("er jeg ikke?"/
					"at jeg ikke er")
tá mé		go	"	"	("at jeg er")
er jeg			níl	(< ní fhuil)	("jeg er ikke")
("jeg er")					

BA - står for bestemt artikkel. Ubestemt fins ikke i irsk.

DIREKTE:

an cailín [a bhuail an buachaill]

1. "jenta [som gutten slo]"
2. "jenta [som slo gutten]"

INDIREKTE:

an cailín [ar bhuail an buachaill í]

"jenta [som gutten slo]"

Forskjellen mellom direkte og indirekte relativsetninger er etter det vanlige system i perfektum Ø mot r mellom den relative partikkelen a og verbet (les: regelmessig verb). Ellers beror forskjellen på den type mutasjon som påføres verbalet - lenisjon mot nasalering.

(For uregelmessige verb er denne forskjellen også tilstede i perfektum).

Eksempel på forskjellene etter det vanlige system:

Dir.	Indir.	
a <u>bhuaileann</u>	a <u>mbuaileann</u>	Andre tempora
a-Ø <u>bhuail</u>	a-r <u>bhuail</u>	Perf.

4. I eksemplene for de to typene relativsetninger ser vi at det foreligger en forskjell utover den mellom mutasjonene: det personlige pronomen 3.sg. fem. (í). Denne type pronomen som blir kalt resumptivt pronomen, står på plassen til et relativisert ledd og er koreferent med dette. På irsk er dette pronomen enten et personlig pronomen (objektsform), possessivt pronomen eller et personlig pronomen suffigert til preposisjon (prep. suffigerer pronomen: til = do, til meg = dom, til deg = duit, etc.).

Når har vi så direkte og indirekte relativsetninger?

Den indirekte typen blir brukt i:

1. Setninger der objektet er relativisert.
2. Setninger der genitivsleddet er relativisert.
- 3.a. Setninger der preposisjonsobjektet er relativisert.
- 3.b. Setninger der det relativiserte preposisjonsobjektet angir tid, sted eller måte.
4. Den eldre typen med foranstilt preposisjonsledd, d.v.s. setninger der preposisjonen er plassert foran relativpartikkelen

Eksempel:

1. Har vi sett eksempel på ovenfor.
 2. an fear [a mbuaileann a mhac an cailín]
BA mann Rel. slår poss.pron. sønn BA jente
"mannen hvis sønn slår jenta"
 - 3.a. an bhean [a-r thug siad an t-iasc di]
BA kvinne Rel. ga de BA fisk til henne
"kvinnen som de ga fisken til"
- (Her er det res. pron. det suffigerte pron. i 3.sg.fem. i di samsvarende med antesedenten i kjønn og tall).
- 3.b. \ Eksempler vil bli gitt senere fordi disse mangler
 4. / res. pron.

Den direkte typen blir brukt i:

1. Setninger der subjektet er relativisert
2. Setninger der objektet er relativisert

Eksempel på både 1. og 2. finner vi i det eksemplet for den direkte typen som er gitt ovenfor.

Følgende skjema kan gi en oppsummering av bruken av res. pron.:

	rel.	mut.	indirekt	res. pron.
subj.	a	L	-	-
obj.	a	L	-	-
obj.	a/ar	N/L	+	+
gen.	a/ar	N/L	+	+
prep.	a/ar	N/L	+	+

I irsk ser vi at distribusjonen av resumptivt pronomen følger et tilgjengelighetshierarki. Det er forskjellig fra språk til språk for hvor langt ned i dette hierarkiet nominalledd er tilgjengelig for relativisering, passivisering, etc. Jo lenger ned vi kommer i dette hierarkiet i irsk, jo mer sannsynlig er det at res. pron. forekommer.

Relativisert ledd	Resumptivt pron.
S	Ø
O	Ø / +
Oblique ²	+

(² et oblikt nominalledd er en NP som ikke fungerer som subjekt eller objekt)

5.1. Hvorfor operere med et oblikt nominalledd som et kriterium for indirekte relativsetninger, når tabellen ovenfor synes å indikere at disse setningene er markert ved et res. pron.? Årsaken er de tilfelle der res. pron. mangler, som i eks. 3.b. og 4 ovenfor (jr. 4.):

- a) når preposisjonsleddet (PP) er foranstilt
 b) når PP er sløyfet og antesedenten er et ord som angir sted, tid eller måte (áit, lá, caoi).
 Eksempler på dette ser vi her:

a)

1.an áit [in-a mbuaileann sé]...
 BA sted i-rel. slår han
 "stedet der han slår" ("stedet hvori han slår")

2.an bhean [d-á-r thug siad an t-iasc]
 BA kvinne til-Rel. ga de BA fisk
 "kvinnen de ga fisken til" ("kvinnen til hvem..")

b)

1..an lá [a ndeachaigh muid]...
 BA dag Rel. gikk vi
 "dagen vi gikk/dro"

2..an áit [a raibh sí (ann)]..
 BA sted Rel. var hun (der)
 "stedet der hun var"

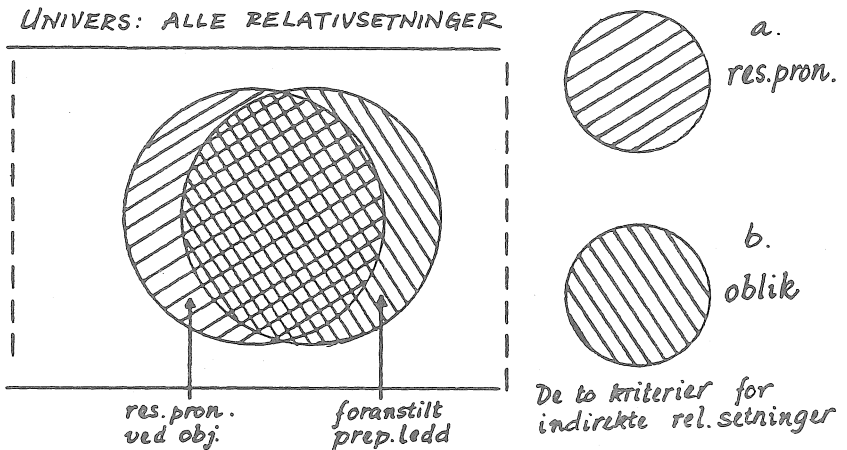
3.an caoi [a bhfuil sé]..
 BA måte Rel. er han
 "måten han er på"

I denne typen av indirekte setninger er det ikke påkrevet med noe res. pron. (Tidsuttrykk kan dessuten også etterfølges av direkte relativsetninger).

I de setninger der antesedenten angir tid, sted og måte er preposisjonsleddet fakultativt (i noen tilfelle neppe tillatt), jf. b) 2. ovenfor. Om disse setningene kunne vi hevde at preposisjonen med sitt suffigerte pronomer kan utelates når betydningen er forutsigelig - når den fremgår av konteksten.

5.2. Ved å understreke tilstedeværelsen av resumptivt pronomer vil det bli lettere å identifisere den indirekte relativsetningen fordi dette pronomer tilkjenner en syntaktisk forskjell mellom de to typer setninger. I tillegg til dette er det også nødvendig å påpeke at indirekte relativsetninger karakteriseres av relativisering av et oblikt setningsledd. Følgelig har vi to kriterier som markerer den indirekte typen: resumptivt pronomer og/eller relativisering av oblikt. Det er jo ikke slik at de alltid opptrer samtidig. Som det fremgår av tabellen under pkt. 4, følger bruken av res. pron. et tilgjengelighetshierarki: a) objekt, b) oblikt. Ved tilstedeværelsen av res. pron. er indirekte relativsetning påkrevet. Og vi kan videre si at dette hierarki blir opprettholdt selv når res. pron. mangler fordi relativisering av oblikt alltid krever den indirekte typen.

Hele komplekset kan fremstilles grafisk slik:

6. Til slutt bør vi også nevne de såkalt "hodeløse" relativsetninger, som faktisk bryter med de reglene vi har formulert:

.d'ith mé [a bhfuair mé]
 PP-spiste jeg det-Rel. fikk jeg
 "jeg spiste det jeg fikk"

Den relative partikkel kan i denne type setninger foranstilles av pronomer som *sin* ("det") og *gach* ("enhver", "alt") og av preposisjonene *de* ("av") og *do* ("til"):

Sin a bhfuil agam
 Det[er] det-Rel.er hos-meg
 "Det er alt jeg har"

Disse tilhører obligatorisk den indirekte typen, enda det dreier seg om relativisering av subjekt eller objekt.

7. Når og hvorfor skulle den relative partikkelen defineres som konjunksjon eller pronomer?

Bortsett fra den "hodeløse" typen er i følge min analyse den rel. partikkelen ett og samme ord hele veien synkront sett. Diakront har vi med to ord å gjøre: a^{L3} som kommer fra *do*-formen brukt i 'Early Modern Irish' og a^N (i perfektum har denne partikkelen formen ar^L som lenerer fremlydskonsonanten i følgende verb, mens den nasalerende *a* blir stående ved uregelmessige verb). Den nasalerende *a* [] ligner til forveksling bestemt artikkel neutrum akkusativ i Gammelirsk som fungerte som relativt pronomer både suffigert til preposisjon og når den stod alene i setninger tilsvarende dagens "hodeløse" (jf. Thurneysen par.473). Men lydmessig har vår relativpartikkel mer sannsynlig utviklet seg fra preposisjonen i^N ("i") som også hadde relativ betydning ("i som") uten at best. art. neutr. var suffigert.

 3

L og N betegner henholdsvis lenisjon og nasalering av etterfølgende verb.

Denne a^N er representert med konjunksjonen go^N i sørirske dialekter bortsett fra de tilfelle der relativpartikkelen kommer rett etter preposisjon i den "eldre" typen og i de såkalt "hodeløse" setningene:

..an bhean [a bhfuil hata uirthi]..

BA kvinne Rel.er hatt på-henne

"kvinnen som det er en hatt på = kvinnen som bærer hatt"

Sørirsk:

..an bhean [go bhfuil hata uirthi]

BA kvinne at er hatt på-henne

mens go ikke kan erstatte a^N når vi har konstruksjonene:

..an bhean ar-a bhfuil hata (# ..an bhean ar-go bhfuil hata)

BA kvinne på-Rel.er hatt

..d'ith mé a bhfuair mé (# d'ith mé go bhfuair mé)

De negative formene av begge relativpartiklene tilsvarer de negative formene av konjunksjonen go^N: nach^N (sørirsk: na) - perfektum: nár (mens nach^N blir stående også her ved de fleste uregelmessige verb).

8. The Christian Brothers definerer relativpartikkelen som konjunksjon (ir. cónasc) bortsett fra de tilfelle der den kommer rett etter en preposisjon i et foranstilt preposisjonsledd og når den opptrer i de hodeløse setninger med betydningen "det/de som". I disse to tilfellene defineres den som relativt pronomen (ir. mír choibhneasta).

Det som synes å svekke deres beskrivelse mest, er at den er basert på engelsk grammatikk. Dette blir klart når de uttaler seg slik: "instead of a relative pronoun, the relative particle is used" (New Irish Grammar s.143) som om den skulle være en sekundær til det relative pronomen. Når de kaller a^N relativt pronomen etter preposisjon er det trolig basert på den engelske grammatikkens sondering mellom to whom / that...to.

Om den eldre typen med foranstilt preposisjonsledd sier Nancy Stenson følgende i sin irske syntaks: "In their analysis, then, the preposition does in fact have an object

in a) [an bord ar a bhfuil an leabhar]⁴, namely a. This explanation seems to me to beg the question, but I have no better proposal. At any rate, the marginal nature of this type of sentence may be due to awkward position of the preposition". (s.34) Til påstanden om at denne type setnings "marginal nature" bør det sies at selv om den er sjelden brukt i irsk talespråk, neppe i det hele tatt i dialektene, er den fremdeles ganske hyppig brukt i skriftspråket og har der en langt fra 'marginal' funksjon (jf. f.eks. Breandán Ó hEithir som har irsk som morsmål og hans petit'er i The Irish Times)

Det er en alternativ analyse av denne setningen som gjør det mulig å hevde at den relative partikkelen kan defineres som en konjunksjon også her. Det ville være å anta et relativt pronomen mellom det foranstilte preposisjonsledd og den relative partikkelen uten at pronomenet blir realisert på overflaten slik det blir når det er suffigert til preposisjon og preposisjonsleddet er beholdt i relativsetningen:

an bord ar [_] a bhfuil an leabhar

// an bord a bhfuil an leabhar air

på-det(=bordet)

9. Johan van der Auwera har behandlet den hundre år lange disputten omkring relativt pronomen versus partikkel og hvorvidt det relative "that" i engelsk kan defineres som relativt pronomen eller ikke. Han konkluderer med å si:

"For many linguists, especially users and writers of pedagogical grammars, it is obvious that R-that is a relative pronoun. Yet there are other linguists, especially

4

an bord ar [a bhfuil an leabhar]

BA bord på Rel.er Ba bok

"bordet 'hvorpå' boken er"

transformationalists, who have stated that it is obvious that R-that is not a relative pronoun. In this paper, I have made an in-between claim: R-that is a highly pronominal relativizer [i.e. that it conveys 'relativeness' (p.175)] and the reason why it is not fully pronominal has to do with its non-pronominal origin." (s.175)

Uten å akseptere Auveras konklusjon i alle detaljer finner jeg dens flertydighet fruktbar for en diskusjon av moderne irsk. Ikke desto mindre er det avgjørende fra irsk synspunkt å kommentere hans argument for betegnelsen "highly pronominal relativizer". Han viser hvordan det relative "that" kan fungere som en "relativizer" både når et subjekt og når et objekt er relativisert fordi relativ-"that" kan substituere både "who" og "whom". Dette argumentet kan ikke anvendes på irsk ettersom skillet går et annet sted. I følge grammatikkene blir altså a^L og a^N definert som konjunksjon bortsett fra når a^N opptrer i foranstilt preposisjonsledd eller i "hodeløse" setninger (som jo kan ha pronomen som hode). I disse to tilfellene er a^N ikke ombyttelig med go^N . Jeg foreslår derfor at enten man definerer de relative ordene tradisjonelt som The Christian Brothers eller samtlige som konjunksjoner, skulle vi låne Auveras term (uten adverbet "highly") og kalle disse ordene pronomielle relativer ("pronominal relativizers") for å indikere at de i visse stillinger kan bli plassert rett etter preposisjon tilsvarende de engelske relative pronomen.

I dagens talespråk ser det ut til at kriteriet på indirekte relativsetninger i økende grad er tilstedeværelsen av resumptivt pronomen. Stadig oftere blir vi i talespråket konfrontert med direkte relativsetninger der det 'klassiske' system har indirekte. Denne tendensen er langt fra begrenset til yngre talere så langt mine egne observasjoner rekker. Micheál Ó Siadhail viser at denne tendensens styrke varierer i henhold til talernes alder (jf. Ó Siadhail 1979. 146). Hans materiale viser dessuten at det er nettopp den indirekte typen der det resumptive pronomen er utelatt, som

blir erstattet av direkte relativsetninger; mens erstatning av de med possessiv eller suffigert pronomer er begrenset til yngre talere. Erstatningen av typen der det resumptive pronomer er utelatt, er trolig delvis forklart ved dens formelle likhet med direkte relativsetninger der intet resumptivt pronomer forekommer.

Det gjenstår ennå endel for å ha nådd frem til en beskrivelse der alle typer relativsetninger faller på plass. Dette forslaget har ikke gitt de "hodeløse" setningene en integrert plass i beskrivelsen og har heller ikke vurdert hvilke konsekvenser det får om man regner med relativformene av verbet som er så utbredt i dialektene for de presentisk tider⁵.

Det forenkler ikke tilegnelsen av skriftspråkets 'klassiske' system når den yngre innfødte taler studenten blir konfrontert med, er i ferd med å erstatte de indirekte reativsetningene med direkte. Noen betrakter denne tendensen til erstatning som forfall og systemets sammenbrudd - som symptom på språkdød. Andre derimot er mer tilbøyelig til å se denne radikale forandringen i systemet av relativsetninger som et tegn på liv og utvikling.

Bibliografi

Dillon, Myles. 1966. Teach Yourself Irish London.

Na Bráthre Críostáil. 1960. Grámar Gaeilge. Baile Átha Cliath.

5

Disse formene er i dialektene langt på vei et kriterium på direkte relativsetninger. Jeg vil trekke det inn ved en senere anledning. Men i denne artikkelen var utgangspunktet de lærebøker og grammatikker ikke-irskspråklige studenter blir presentert. Og her regner man ikke med at disse formene utgjør et konsistent system.

--. 1964. Nuachúrsa Gaeilge . Baile Átha Cliath.

The Christian Brothers. New Irish Grammar. Dublin.

Keenan and Gary. 1977. "On collapsing grammatical relations in universal grammar" s.83-84 i Syntax and semantics 8. New York

Ó Huallacháin and Ó Murchú. 1976. Irish Grammar. Coleraine.

Ó Siadhail, Mícheál. 1979. Roinnt athrúintí suntasacha i gcanúint Chonallach. ÉRIU XXX. Dublin.

Ó Siadhail, Mícheál. 1980. Learning Irish. Dublin.

Sommerfelt, Alf. 1965. "Sentence patterns in the dialect of Torr". Lochlann III. Oslo.

Stenson, Nancy. 1981. Studies in Irish syntax. Tübingen.

Thurneysen, Rudolf. 1970. (1946 eng.utg.). A grammar of Old Irish. Dublin

Van der Auwera, Johan. 1985. Relative that - a centennial dispute. Journal of Linguistics 21

AV ELLER FRA ELLER HVA?

av Alma Næss

Innledning

Å velge riktig preposisjon er alltid vanskelig på et fremmed språk, der man mangler denne innebygde språklige intuisjonen (kompetanse) til en native speaker.

Særlig problematisk blir det når én preposisjon i et språk ved oversettelse til norsk dekkes av ulike uttryksmåter, bl a flere preposisjoner.

Et slikt tilfelle er det nederlandske "van", som på norsk noen ganger må oversettes med "av", noen ganger med "fra", "til" eller en genitiv, samtidig som det ikke er likegyldig hvilken uttryksmåte man anvender. Det sier seg selv at riktig valg kan være litt av et sjansespill. Men må det være slik?

I denne artikkelen vil jeg prøve å finne fram til mulige retningslinjer som man kan holde seg til.

1. "Av" eller "fra" i stedet for genitiv

I likhet med norsk erstattes også på nederlandsk genitivkonstruksjoner ofte av preposisjonsuttrykk. Jeg følger Berulfsens inndeling av genitiv, slik den står beskrevet i Norsk Grammatikk, Ordklassene (Berulfsen 1967:46ff), og de alternative preposisjonsuttrykk (Berulfsen 1967:170ff), der jeg konsentrerer meg om "av" og "fra".

Berulfsen deler genitivene inn etter betydningen, og han regner med ni typer: possessiv genitiv, subjektiv genitiv, objektiv genitiv, partitiv genitiv, potenserende genitiv, artsgenitiv, stoffgenitiv, deskriptiv genitiv, definerende genitiv.

Jeg viser for øvrig til Kirsti Mac Donalds artikkel om genitiv

i tidsskriftet NOA nr 1 1985, og forutsetter heretter inndelingen kjent.

1.1. "Av" og "fra" i stedet for possessiv genitiv:

Begrepet "possessiv genitiv" omfatter, foruten rene eiendomsforhold, også tilhørighets- og samhørighetsforhold. Her kan både "av" og "fra" brukes. "Av" i

enden av bordet, roten av treet, dronningen av England, men også "fra" i

telegrammet fra Roosevelt.

I uttrykk som betegner slektskaps-, tjeneste- og vennskapsforhold brukes "av":

mor av Torbjørg, dotter av Knut, bror te mannen av Anne.

I alle ovenstående eksempler brukes "van" på nederlandsk. Men når skal jeg bruke "av" eller "fra", eller heller "til"?

Ved forespørsel i Norsk språkråd ble "til" foretrukket under slektskapsforhold: mor til Torbjørg, dotter til Knut fordi det gir et ledigere norsk, mens det absolutt måtte hete "mannen til Anne".

Berulfsen gir ingen eksempler på "tjenesteforhold" eller "vennskapsforhold", og jeg har forsøkt å formulere noe selv.

grevens kammertjener (?) og min søsters venninne (?)

Her bør vel "til" foretrekkes.

Ved eksemplet "telegrammet fra Roosevelt" bemerker Berulfsen at det står nærmere den subjektive genitiv (Berulfsen 1967:170).

1.2 "Av" og "fra" i stedet for subjektiv genitiv:

Selv om denne typen genitiv i stor grad har beholdt sin plass, særlig ved egennavn, kan den ofte erstattes av både "av" og "fra". Eksemplene som gis er:

hylene av ulveflokken, gaven fra Hauff,
men også "til" i
oppfinnelsen til Marconi, påfunnene til guttene.

For det nederlandske "van" har jeg igjen valget mellom tre preposisjoner, samtidig som mine informanter foretrekker "hylene fra ulveflokken" (6 gikk inn for dette, mens 2 under tvil godtok "av"). I tillegg til dette har vi i norsk eksempler på subjektiv genitiv som ikke kan/erstattes av et preposisjonsuttrykk. Jeg tenker her på slike uttrykk som

livets gang, vindens hyl, stormens herjinger.

Oversatt til nederlandsk ville det hete med en annen genitiv:

de gang des levens,
noe som føles litt arkaisk for en nederlender,

mens man i de to neste eksemplene helst bruker "van" i
gieren
het huilen/van de wind

og "door" i

de verwoestingen door de storm,

og i hvert fall ikke foranstilt genitiv i noen av de tre siste eksemplene.

1.3 "Av" og "fra" i stedet for objektiv genitiv:

Denne typen genitiv har nesten alltid veket plassen for preposisjonen "av", særlig når det styrende substantiv er et

verbalsubstantiv på -else, -(n)ing, -sjon, -st; samt nomina agentis på -er:

kjøp av redskap, oppfinnelsen av kruttet, oppdagelsen av Amerika, avslutningen av konsenten, reparasjonen av uret, ved mottakinga av brevet, hogsten av tømmeret, styret av kommunen, utgiveren av verket.

Det heter videre

konfirmasjonen til Else,

men

konfirmeringen av Else.

Begge svarer til "van" på nederlandsk. For kommentar se side 181.

1.4 "Av" i stedet for partitiv genitiv:

Denne genitiven er nå helt erstattet av preposisjonen "av" etter substantiver og pronomener, og "av" eller "blant" etter adjektiver i komparativ og superlativ:

halvparten av gjestene, ingen av barna, de flinkeste av/blant elevene.

Som styrende ord for en partitiv genitiv regner Berulfsen bare som betegner med slike mengde, mål, antall.

Som Kirsti Mac Donald foreslår, er det rimelig å utvide denne typen genitiv med konstruksjoner som

semesterets begynnelse, kursets slutt, byens utkant, havets bunn, alle verdens kanter, fjellets fot, landets utkantstrøk.

Som hun sier: "Disse kan jo også sies å uttrykke en del av en helhet, " (Mac Donald 1985:3).

1.5 "Av" i stedet for den potenserende genitiv:

"Av" brukes ved siden av "blant" og "over:

boka av (blant, over) alle bøker, den gladeste av (blant de glade.

Ved slike bibelske uttrykk som bøkenes bok eller kongenes konge bruker man på nederlandsk en annen type genitiv:

het boek der boeken, de koning der koningen,
mens man ellers bruker "van".

1.6 "Av" i stedet for artsgenitiv:

En skokk av (med) unger.

"En levning har vi når en nøytrums adjektiv eller pronomen blir forbundet med et substantiv i maskulinum, femininum og flertall:
mye ull, lite sol, noe penger.

På nederlandsk brukes vanligvis hosstilling:

een groep kinderen,

Også på nederlandsk bruker vi

veel wol, weinig zon, wat geld.

I stedet for en skokk av (med) unger kan det på norsk gjerne eller heller hete

en skokk unger eller en ungeskokk.

Det siste er umulig på nederlandsk.

På norsk kan det gjerne hete

en flokk med geiter, en flokk geiter, en geiteflokk,
men kan det også hete
?? en flokk av geiter.

På nederlandsk er bare "hosstilling"

een kudde geiten
mulig.

1.7 "Av" i stedet for stoffgenitiv:

Her brukes enten "av"

kjole av fløyel, duk av lin, duk av damask,
men like gjerne eller helst (?) en sammensetning
fløyelskjole, linduk, damaskduk.

På nederlandsk brukes enten "van"

jurk van fluweel, een tafelkleed van linnen, een tafel-
kleed van damast,
eller helst et adjektiv
een fluvelen jurk, een linnen tafelkleed, een damasten
tafelkleed,
mens et sammensatt uttrykk ikke er mulig.

1.8 "Av" i stedet for deskriptiv genitiv:

Mens "på" brukes ved "vissae mengdesangivelser", heter det alltid
"av" der de beskrevne egenskaper ikke gjelder antall, omfang
eller utstrekning:

en mann av ære, av første rang, en likning av annen grad.

Her brukes "van" på nederlandsk.

1.9 "Av" i stedet for definerende genitiv:

Eksempler som gis:

tittel av direktør, en idiot av en leder, en kjempe av en gutt.

Her brukes "van".

2. "Av" i stedet for dativ:

2.1 "Av" i stedet for henseendens dativ:

Den gamle henseendens dativ er utgått til fordel for preposisjon, oftest "av" eller "på":

stor av vekst, vakker av utseende.

Oversatt til nederlandsk, blir det

groot van stuk, mooi van gezicht.

2.2 "Av" i stedet for årsaksdativ:

I stedet for den gamle årsaksdativ; svelta hungri, brukes konstruksjon med "av":

dø av sult

Her brukes "van" på nederlandsk.

3. "Av" og "fra" som opprinnelig konstruksjon:

Allerede i norrøn tid fantes disse preposisjonene. Riktignok med den forskjell at av (á) stammer fra indoeuropeisk tid, mens fra

(frá) opprinnelig var et adjektiv, men som ble brukt som preposisjon også allerede i norrøn tid (Beito 1970:320). Det er vel i denne betydning at det i Bokmålsordboka står om "av" at det "står til betegnelse for utgangspunktet for bevegelse el. for det som noe blir skilt fra:(bort)fra, (ut)av" (1986:30). Det samme gjelder for "fra", der det heter at "fra" brukes "ved utgangspunkt for bevegelse" (Bokmålsordboka 1986:172).

Uttrykket . . . "utgangspunkt for bevegelse" både ved "av" og "fra" skaper en viss usikkerhet ved valg av preposisjon.

Ser jeg på eksemplene, både de med "av" og de med "fra", svarer de til "van".-med unntak av uttrykket gå til og fra (af en aan lopen).

Ut fra eksempelsamlingen med "fra" kan det kanskje hevdes at "fra" i større grad enn "av" betegner en målrettet bevegelse bort fra noe og til noe annet. Det er jo typisk at alle eksemplene, bortsett fra et, inneholder et "til".

Også i andre sammenhenger brukes "fra" gjerne sammen med "til", nemlig ved måling for strekning, ved utgangspunktet for tid og ved utvikling.

Derfor må

ik kom van kantoor

oversettes med

jeg kommer fra kontoret (underforstått "til noe").

mens

ik ben van het paard gevallen,

oversettes med

jeg har falt av hesten

4. Forslag til retningslinjer ved valg av preposisjon:Vedr. 1.1

Når det gjelder begrepet "tilhørighet", bør det presiseres, slik Kirsti Mac Donald har gjort (Mac Donald 1985:5ff).

Menes med "tilhørighet" at det foreligger et eiendomsforhold, oversettes "van" med "til" eller foranstilt genitiv når det "genitiviske" leddet er et substantiv:

Het boek van de leraar - boka til læreren eller lærerens bok.
Ved egennavn er også foranstilt genitiv mulig på nederlandsk:

De jurk van Kari eller Kari's jurk.

Brukes "van" i forbindelse med et personlig pronomen, må det oversettes med et possessivt pronomen:

Het boek is van mij - boka er min

Het boek is van haar - boka er hennes.

Også ved tilhørighet til ting oversettes "van" med "til":

De sleutel van het huis - nøkkelen til huset.

Ved tilhørighet i forbindelse med eldre titler brukes av:

De koningin van Engeland - dronningen av England.

Betyr "tilhørighet" opphav, opprinnelse, brukes "fra". "Det overordnede ordet kommer fra, skriver seg fra substantivet som styres av preposisjonen" (Mac Donald 1985:8). Derfor må det hete

telegrammet fra Roosevelt.

Fordi uttrykket også svarer til "Roosevelt telegraferer", kan det også tolkes som alternativ til subjektiv genitiv. Vesentligere enn å få eksemplet inn en gruppe, synes jeg det er å få fram dette elementet av "opphav".

Vedr. 1.2

Etter det jeg nettopp har hevdet om "opphev", foretrekker jeg heller "fra" i

hylene fra ulveflokken, påfunnene fra guttene.

Brukes "til", altså

påfunnene til guttene,

oppfatter jeg dette som et alternativ til den possessive genitiven.

Det samme mener jeg om

oppfinnelsen til Marconi.

På grunnlag av ovenstående kunne en kanskje hevde at "til" brukes i stedet for en subjektiv genitiv, når denne nærmer seg den possessive genitiven.

"Av" i stedet for subjektiv genitiv brukes i slike konstruksjoner som

verker av Anton Weber, en tale av Håkon Lie (Mac Donald 1985:7)

"Denne bruken tilsvarende bruk av "av" for å uttrykke agens i passiv: skrevet av, fremført av osv" (Mac Donald 1985:7).

Dessuten har jeg allerede pekt på problemene ved oversettelse av abstrakte begreper som "livets gang", "vindens hyl", mens jeg ikke har noen vanskelighet med det konkrete "hylene fra ulveflokken". At "stormens herjinger" må oversettes med en preposisjon "door", skyldes det faktum at "door" brukes for å uttrykke agens i passiv.

Vedr. 1.3:

"Van" oversettes med "av".

Det som Berulfsen ikke berører, og som jeg synes er vanskelig, er uttrykket

Jesu fødsel.

Her kan det verken hete "fødselen til Jesus" eller "fødselen av Jesus", mens det på nederlandsk bare kan hete "de geboorte van Jezus". Av formen "Jesu" ser jeg jo at uttrykket har noe arkaisk over seg. Når en erstatter ordet "Jesu" med "min førstefødte", bør en vel bruke "av":

fødselen av min førstefødte skjedde i en drosje (?).

Vedr. 1.4:

Forutsatt at en utvider begrepet "partitiv genitiv" som foreslått, skulle denne typen være grei. "Van" oversettes med "av".

Vedr. 1.5:

Denne genitiv oversettes til nederlandsk med en annen genitiv i bibelske uttrykk, og ellers oversettes "van" med "av".

Vedr. 1.6:

På nederlandsk brukes "hosstilling":

een groep kinderen, een kudde geiten,

som på norsk kan oversettes til

en skokk av/med unger, en skokk unger, en ungeskokk
en flokk av(?)/med geiter, en flokk geiter, en geiteflokk.

Vedr. 1.7:

"Van" oversettes med "av" eller helst med et adjektiv som betegner materialet.

Vedr. 1.8:

"Van" oversettes med "av" når de beskrevne egenskaper ikke gjelder antall, omfang eller utstrekning, ellers brukes "på":
een jongen av achttien - en gutt på atten.

Vedr. 1.9:

"Van" oversettes med "av".

Vedr. 2.1:

"Van" oversettes med "av" ved adjektiv som ikke er knyttet til sanseorganene. Selv om det opprinnelig dreier seg om en "henseendes dativ", mærmer seg den eksplikative genitiv.

Vedr. 2.2:

"Van" oversettes med "av".

5. Konklusjon

Ser jeg nok en gang over bruken av "av" og "fra", mener jeg det er grunn til å hevde at det fins gode kriterier for å velge riktig. I visse tilfeller fins overlapping,

holde fingrene av, fra fatet (Bokmålsordboka 1986:30)

Dessuten har vi sett at heller ikke native speakers alltid er enige

hylene av/fra ulveflokket
styret av kommunen/kommunestyret.

I boka Noorse valkuilen, som brukes ved et universitet i Amsterdam for nederlendere som vil lære norsk, står det under § 256:

være ute av seg = være fra seg = buiten zichzelf zijn.

Som eksempel gis setningen

Jeg var helt ute av meg av glede da jeg hørte at jeg hadde stått i eksamen.

Bortsett fra at det vel må hete "hadde stått til eksamen" eller bare "hadde stått", mener jeg at "være fra seg" burde ha vært valgt. De to uttrykk er vel ikke synonyme? "Å være ute av seg" kan vel bare eller helst forbindes med negative følelser som "sorg", "skam" e l ? I forordet til boka presiseres det at eksemplene stammer fra norske informanter.

Valgmulighet ved bruk av preposisjon betyr ofte også forskjell i det semantiske innholdet av preposisjonsuttrykket.

oppfinnelsen til Marconi - oppfinnelsen av kruttet
konfirmasjonen til Else - konfirmeringen av Else.

I de første eksemplene med "til" vil man uttrykke "tilhørighet", mens de med "av" erstatte objektiv genitiv.

Til slutt vil jeg nevne at det selvsagt alltid vil være tilfeller der reglene ikke strekker til. Jeg tenker her på idiomatiske uttrykk som

gå fra eller til	- af en aan lopen
komme fra skolen	- uit school komen
ta av seg skoene	- zijn schoenen uitdoen
være stolt av	- trots zijn op
de achtergrond van	- bakgrunnen for
daar krijg je hoofdpijn van	- det får du hodepine av
daar heb ik nooit iets van gehoord	- det har jeg aldri hørt noe om (Noorse valkuilen § 202)

Denne artikkelen har ikke vært gjennom den samme prosessen som de andre, fordi forfatteren drog på studiereise til utlandet.

LITTERATUR

- Alkema, Hinka/ Schrijvershof, Ellen/ Lulofs, Doekes (red.): Noorse valkuilen. Sienahof - Elden 1984.
- Beito, Olav T.: Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære. Det Norske Samlaget. Oslo 1970.
- Berulfsen, Bjarne: Norsk grammatikk. Ordklassene. Aschehoug. Oslo 1967.
- Geerts, G./Heestermans, H. (red.): Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. li. utg. Van Dale Lexicografie. Utrecht/Antwerpen 1984.
- Landrø, Ingebjørg/Wangensteen, Boye (red.): Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok. Universitetsforlaget. Oslo 1986.
- Mac Donald, Kirsti: Verden ligger for føttene til Liv Ullmann. Preposisjoner som alternativ til genitiv. I: NOA (Norsk som andrespråk). Institutt for norsk som fremmedspråk, Nr. 1, s. 1-16. Universitetet i Oslo.

KVA ER EIT SAMANLIKNIINGSNAMN?

av Margit Harsson

Ein namnegranskar arbeider ofte med relativt store material-samlingar. For å få oversyn og kontroll over stoffet, er det nødvendig å dele namna i grupper etter bestemte kriterium. Dette er eit aktuelt behov for dei fleste namnegranskarar. Frå eit både praktisk og vitskapleg synspunkt er dermed mykje vunne dersom namnegrupper vert klassifiserte etter same mønster. Men for å oppnå dette, er det viktig med klart definerte termar. I fylgjande framstilling vil eg derfor setje søkelyset på ein term som etter mi meining ikkje tilfredsstillar kravet om å vere eintydig og klart definert.

Samanlikningsnamn er ein mykje brukt term innan både norsk og nordisk namnegransking. Me møter han ofte i både skriftlege og munnlege framstillingar om stadnamn. Men termen er nytta med til dels ulike definisjonar. Det synest derfor å vere behov for ei klargjering av dei kriteria som bør vere til stades for at eit stadnamn kan definerast som samanlikningsnamn. Eg vil i det fylgjande ta utgangspunkt i dei ulike definisjonane, og vurdere dei ut frå at samanlikning er eit stilistisk verkemiddel. Føremålet er å kome fram til ein definisjon som er meir i samsvar med allmenn stilistisk terminologi.

ULIKE DEFINISJONAR

Alt dei fyrste norske namnegranskarane på 1800-talet delte stadnamna i grupper etter bestemte kriterium. Den kjende namnegranskaren Oluf Rygh nytta termen samanlikningsnamn i si innleiing til Norske Gaardnavne i 1898. Med denne termen meinte Oluf Rygh å karakterisere namn frå:

"Naturesituationer, der ere benævnte efter deres Lighed med en eller anden Gjenstand, som man jevnlig ser for sig i det daglige Liv, et Redskab, et Vaaben, et Klædningsstykke, en Legemsdel hos Mennesker eller Dyr osv." (Rygh 1898:38).

Deretter rekna Rygh opp ein del ord som døme, og mellom desse finn me ord som hals, vegg, kiste, kjel, skål, brok, rygg, ause, hjelm, kiøl, kam osv.

I den vidare drøftinga kjem eg til å leggje vekt på Rygh sin definisjon, fordi denne definisjonen på mange måtar vart normgjevande for seinare namnegranskarar. I tillegg skal eg referere ein norsk og ein dansk definisjon av samanlikningsnamn frå seinare tid. Desse definisjonane har eg funne relevante som utgangspunkt for den vidare diskusjonen om samanlikningsnamn.

I Fagordliste for norsk namnegransking er termen samanlikningsnamn definert på denne måten:

"Namn som har komi til ved likskap i form, utsjånad, eigenskap med eit tidlegare kjent objekt"

(Schmidt 1981:111).

Fagordlista har som døme stadnamna Geitervoggen, Galten og Kusteinen.

Vidare inneheld fagordlista ein definisjon som gjeld samanlikningsord:

"Appellativ brukt i samanliknande funksjon om ein lokalitet. Døme: nakke (i Stølsnakken), loft (i Høgaloft)" (sst:112).

Eit samanlikningsord skulle dermed i prinsippet svare til dei orda Rygh førte opp i 1898. Ein liknande definisjon av samanlikningsord (=jamføringsgrunnord) legg Jørn Sandnes til grunn i sin artikkel "Fjellnamn frå Trøndelag" (1968:36f). Sandnes fører også opp ei rad med samanlikningsord som i prinsippet svarar til dei orda Rygh førte opp i 1898. Stadnamn som inneheld eitt av desse samanlikningsorda, vert så karakterisert som samanlikningsnamn.

I den danske læreboka i namnegransking, Stednavneforskning 1, får stadnamna ei tradisjonell inndeling etter språklege og ikkjესpråklege kriterium (Christensen og Sørensen 1972:20f). Innanfor den språklege vurderinga skil forfattarene mellom

- 1) stadnamn med artselement
- 2) stadnamn utan artselement

Med ordet artselement er meint eit terrengkarakteriserande ledd som beskriv eller karakteriserer ein lokalitet (døme: leddet sjø i stadnamnet Langesjø, leddet rud i stadnamnet Jonsrud). Vidare heiter det: "Når et sådant beskrivende artselement mangler, er der i almindelighed tale om de såkaldte sammenligningsnavne (eks. Vimmelskiftet)" (sst:21), og termen får fylgjande definisjon:

"Appellativ betegnelse, der har fået stednavnefunktion på grund av det betegnede fænomens lighed med lokaliteten. Som stednavn derfor uden artselement" (sst:230).

Fagordliste for norsk namnegransking siterer i tillegg til den nemnde definisjonen også Christensen og Sørensen sin definisjon frå 1972, men tek ikkje stilling til kva for ein definisjon som er mest relevant (Schmidt 1981:111).

Vidare er det verdt å understreke at av desse definisjonane er det berre Christensen og Sørensen sin som er meint å vere normativ. Dei andre definisjonane er helst meint å høve inn i ei bestemt drøfting av eit avgrensa namnetilfang.

Det er to moment ved desse definisjonane som eg vil leggje vekt på i den vidare drøftinga. Det fyrste gjeld spørsmålet om det er rett å avgrense ein samanlikningsdefinisjon til berre å gjelde stadnamn som er utan terrengkarakteriserande artselement (jf. definisjonen til Christensen og Sørensen). Det andre er spørsmålet om det er rett å avgrense ein definisjon av samanlikningsnamn til berre å gjelde stadnamn som inneheld bestemte ord. Sjølv om kravet om samanlikningsord ikkje er særskilt uttrykt i nokon av definisjonane, har eg funne det rimeleg å vurdere dette spørsmålet på grunnlag av den måten termene samanlikningsord og samanlikningsnamn til dels har vore nytta på. Desse spørsmåla meiner eg det er rimeleg å svare på ved å ta utgangspunkt i korleis termen samanlikning vert brukt innan allmenn stilistikk.

SAMANLIKNING SOM STILISTISK VERKEMIDDEL

I stilistikken skil ein gjerne mellom stilfigurane samanlikning og metafor. Det er den språklege realiseringa i overflatestrukturen - bruk eller ikkje bruk av samanlikningsord (som, liksom, liknar, osv.) - som avgjer om eit uttrykk brukt i overført tyding er samanlikning eller metafor. Då desse to stilfigurane språkleg fungerer på omtrent same måte, ser eg bort frå denne skilnaden her (jf. Andersson og Furberg 1979:70). Men etter definisjonen er det strengt tatt metafor (som er utan samanlikningsord) og ikkje samanlikning me har å gjere med i stadnamn.

Bruk av samanlikning/metafor er eit stilistisk verkemiddel. Det vil seie at samanlikning er ein stilfigur som på lik linje med andre stilfigurar vert nytta bevisst for å få fram eit bestemt innhald. Det som vidare karakteriserer ei samanlikning, er at eit uttrykk vert brukt i bileteleg eller overført tyding for å skape assosiasjon frå eit fenomen til eit anna. Språkbrukaren nyttar gjerne samanlikning for å framheve ein eigenskap hjå eit objekt ved å vise til ein tilsvarande eigenskap hjå eit anna objekt. Elles er metafor definert på mellom anna fylgjande måtar:

"Metafor är en språklig bild i syfte att åskådliggöra eller skapa fördjupad eller berikad upplevelse" (Nilsson 1977:73)

og

"Metafor, gr. metaphora=overføring, i retorikken bruk av ord i "overført betydning", det at ord fra ett betydningsområde overflyttes til et annet" (Aarnes 1967:125).

Det er klart at namnegranskarar og stilforskarar har hatt ulike innfallsvinklar og siktemål med sine respektive definisjonar av kva samanlikning er eller bør vere. Namnegranskaren vil ha ein definisjon som er tilpassa namnetilfang, medan stilforskararen tek sikte på ein definisjon som forklarar den spesielle språkbruken ein metafor er.

SAMANLIKNING I STADNAMN

Før eg sjølv tek stilling til dei ulike definisjonane, vil eg ved å bruke eit konkret døme vise kva eg oppfattar som spesifikt ved samanlikningsnamn, og dermed kva det er desse namna har felles og som gjer at dei kan klassifiserast som eiga gruppe i høve til andre stadnamn. Mitt utgangspunkt er at samanlikninga skjer i namnelagingsaugneblinken, og fylgjande figur er eit forsøk på å illustrere dette:

Me tenkjer oss at forma på fjellet inspirerer namngjevaren, og han kan då velje mellom fleire språklege uttrykk for å få fram det innhaldet han ynskjer, som til dømes:

- fjellet som er rundt, langt, bratt osv.
- fjellet som liknar ein hest, galte, prest osv.

Det same tankeinnhaldet kan kome språkleg til uttrykk på fleire måtar og resultere i stadnamn som:

<u>Rundingen</u>	<u>Hesten</u>
<u>Rundfjellet</u>	<u>Hesthamaren</u>
<u>Langfjellet</u>	<u>Galten</u>
<u>Bratthovda</u>	<u>Galtfjellet</u>
	<u>Presten</u>

DISKUSJON

Om me vurderer desse namna mot dei definisjonane som er refererte framanfor, vil det vere semje om at stadnamna Hesten og Galten er samanlikningsnamn. Så langt er definisjonane "enige". Men etter definisjonen til Christensen og Sørensen vil ikkje stadnamna Hesthamaren og Galtfjellet vere samanlikningsnamn på grunn av dei terrengkarakteriserande artselementa -hamaren og -fjellet. Etter Rygh og Schmidt sine definisjonar må me kunne seie at alle stadnamna i høgre kolonne er samanlikningsnamn.

Samanlikning med eller utan artselement

Kravet om at samanlikningsnamn skal vere utan artselement, tek den danske namnegranskaren John Kousgård Sørensen opp att i eit foredrag på eit seminar i 1983 (Sørensen 1985:82-89). Her understrekar Kousgård Sørensen den psykologiske bakgrunnen i namnelagingsaugneblinken for å forklare det spesielle ved samanlikningsnamn (sst:83). Etter mitt syn peikar Kousgård Sørensen her på det avgjerande kriteriet for om eit stadnamn er resultat av ei samanlikning eller ikkje. Det er derfor ikkje lett å forstå Kousgård Sørensen sin argumentasjon når han held fram: "Det er derimod uhensigtsmæssigt at bruge ordet sammenligningsnavn, når den antagne lighedsassosiasjon kun menes at have været virksom i forleddet i et sammensat stednavn" (sst:83). Og som ein konklusjon hevdar Kousgård Sørensen at i stadnamn som Ostholmen og Kammsten ligg det eventuelle samanlikningsmomentet i forleddet, medan etterleddet er "normalt artsangivende" (sst:86). Til dette resonnementet vil eg innvende at ei samanlikning krev minst to objekt (eller moment). I stadnamn som Ostholmen er begge samanlikningsobjekta uttrykte, medan i stadnamn som Osten er berre det eine samanlikningsobjektet uttrykt.

Ei samanlikning i stilistisk meining vil, som nemnt, vere å bruke eit språkleg uttrykk i overført tyding. Stadnamna Hesten og Hesthamaren skulle begge vere typiske døme på akkurat dette. Det synest derfor ulogisk å skilje mellom stadnamna Hesten og Hesthamaren på formelt grunnlag, dvs. definere namnet Hesthamaren som "ikkje-samanlikningsnamn"

fordi det inneheld artselementet -hamaren. Semantisk skulle det "opphavlege" innhaldet i begge namna vere "hamaren som liknar ein hest".

Det som skil stadnamna, er at innhaldet "hamaren som liknar ein hest" får ulik språkleg realisering i funksjon som stadnamn, eller sagt med andre ord, at djupstrukturen "hamaren som liknar ein hest" i overflatestrukturen får forma "hesten" eller "hesthamaren" (jf. Pamp 1978). Frå namngjevaren sin synsvinkel har stadnamna Hesten/Hesthamaren same namngjevingsgrunn (forma på lokaliteten), same samanlikningsobjekt (hest) og same stilistiske verkemiddel (samanlikning/metafor) er nytta. Å hevde at stadnamnet Hesthamaren ikkje er samanlikningsnamn fordi det inneheld artselementet -hamaren, vil etter mi meining føre til ei inkonsekvent klassifisering fordi ein då blandar saman formelle og semantiske kriterium.

Dersom ein på formelt grunnlag vil skilje mellom stadnamn som Hesthamaren og Hesten, kan ein med stadnamnterminologi definere dei som samanlikningsnamn med eller utan artselement. Med stilistisk terminologi kunne ein definere namnet Hesten som heilmetafor og namnet Hesthamaren som halvmetafor. Men begge namna er like fullt resultat av namnelagaren sin likskapsassosiasjon i namnelagingsaugneblinken. (Jf. fylgjande metaforar nytta om ei tjukk bok: murstein og mursteinsroman definerte som respektive heil- og halvmetaforar (Tryti 1984:65)).

Frå nemninga samanlikningsord (jf. s.2) ligg det nær å trekkje den konklusjonen at det er heilt bestemte ord (substantiv?) som kvalifiserer til karakteristikken samanlikningsord. Namn som

- Brødkorqa - namn på fruktbar åker
- Danmark - namn på flatt jorde
- Helvetesmyra - namn på farleg myr

vil dermed ikkje vere samanlikningsnamn fordi dei ikkje inneheld eit "godkjent" samanlikningsord. Frå ein språkleg synsstad kan det ikkje vere nokon grunn til ei slik avgrensing. Hovudsaka ved ei samanlikning må vere kva for stilfi-

gur og ikkje kva for ord som er nytta for å få fram eit bestemt innhald.

FORSLAG TIL NY DEFINISJON

Som konklusjon vil eg foreslå ein definisjon som framhevar den særskilde måten ein namngjevar utnyttar språket på ved namnelaginga:

Samanlikningsnamn er stadnamn som formelt inneheld eit substantiv brukt i overført tyding, og som semantisk inneheld ei samanlikning.

Etter denne definisjonen vil alle namna i høgre kolonne på side 5 vere samanlikningsnamn, og i prinsippet skulle denne definisjonen inkludere dei same namna som definisjonane til Rygh og Schmidt (jf. s. 183 og 184).

SLUTTKOMMENTAR

Så vidt eg veit, er stadnamn og stilistikk eit emne som er lite granska. Det er vanskeleg å vite kvifor det er slik, men emnet burde vere både interessant og relevant. I den samanhengen ville det vere aktuelt å diskutere spørsmål som til dømes:

- kor utbreidd er biletbruken i stadnamn?
- kva for eigenskapar ved ein lokalitet vert omskrivne ved namnelaginga (fellestrekk som ytre likskap, spesiell eigenskap, funksjon osv.)?
- kva for semantiske område hentar ein "materialet" til bileta frå (biletfelt som mat, menneskekroppen, klede, dyr, planteriket, teknikk osv.)?
- kva for effekt er biletbruken meint å ha (komisk, sarkastisk, rosande, nedsetjande osv.)?
- kva for andre stilistiske verkemiddel kan me finne i stadnamn?

Stadnamn er på lik linje med andre proprium ein naturleg del av eit gitt språk og dermed underlagt dei same lover og reglar som resten av språket. Skal ein til dømes krevje at samanlikningsnamn må vere utan artselement eller innehalde

bestemte samanlikningsord, vil termen samanlikning innan faget namnegransking få eit særskilt innhald. På mange måtar synest dette uheldig, særleg med tanke på framtidig samarbeid over faggrensar. Ein naturleg konsekvens av dette bør etter mi meining vere at ved framstillingar av språklege tilhøve ved stadnamn bør namnegranskarar nytte synsvinklar og terminologi som er i samsvar med allmenne språkforklaringar.

L I T T E R A T U R

- Andersson og Furberg 1979 Jan Andersson og Mats Furberg: Sprog og påvirkning, København 1979
- Aarnes 1967 Asbjørn Aarnes: Litterært leksikon. Ny og revidert utg. Oslo 1967
- Christensen og Sørensen 1972 Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen: Stednavneforskning 1. Afgrænsning, Terminologi, Metode, Datering, København 1972
- Nilsson 1977 Stig Nilsson: Språkliga termer. Stockholm 1977
- Pamp 1978 Bengt Pamp: "Ortnamn: begrepp och struktur". I Acta Philologica Scandinavica 32:1, København 1978
- Rygh 1898 Oluf Rygh: Norske Gaardnavne. Forord og Indledning, Kristiania 1898
- Sandnes 1968 Jørn Sandnes: "Fjellnamn frå Trøndelag". I Namn i fjellet, red. av J. Sandnes og P. Tylden. Oslo 1968
- Schmidt 1981 Tom Schmidt: Fagordliste for norsk namnegransking, Oslo 1981
- Sørensen 1985 John Kousgård Sørensen: "Om sammenligningsnavne og konstruerte betydninger". I NORNA-rapporter 28. Uppsala 1985
- Tryti 1984 Tone Tryti: Norsk slang, Universitetsforlaget 1984

HYPOKORISMAR MED SUFFIKSA -I, -E OG -A I EIT KALLENAMN-
MATERIALE FRA STAVANGER.

Av Ingunn Alsåker

Innleiande tankar

I samband med hovudoppgåva mi, som tek for seg kallenamn i Stavanger, har eg funne det interessant å gå nærare inn på ein namnetype som namnegranskarar ofte kallar hypokorismar eller hypokoristiske lagingar. Namnetypen blir òg kalla kjælenamn, kortnamn eller kortform. (Eg tykkjer desse nordiske omgrepa er lite brukelege av fleire grunnar. 'Kjælenamn' er ein term som inneheld ei positiv vurdering av namna, noko som slett ikkje treng å vera tilfelle, ja fleire kan faktisk ha ein negativ funksjon. Korkje 'kortnamn' eller 'kortform' er høvelege termar, dei refererer seg til at noko blir kortare, men svært mange av desse namna blir faktisk lengre m.o.t. tal på stavingar, ofte er det einstava personnamn som blir tostava.)

Denne typen namn har vore drøfta noko i faglitteraturen. Slik eg kjenner namnetypen frå Stavanger/Solaområdet, kjenner eg lite att i det biletet som faglitteraturen teiknar. Det ambisiøse målet mitt med denne artikkelen vil derfor vera å bidra til å gi eit meir nyansert bilete.

Eg tek sikte på å beskrive hypokorismar som endar på -i, -e og -a i Stavanger. I resultatdiskusjonen vil eg prøva å setja opp ymse forklåringar.

(Andre avleiingssuffiks, -en, -as, -is, -y osv., ser eg bort frå i denne samanhengen.)

Definisjon

Dei fleste namnegranskarane som har granska denne namnetypen, har vore samde om at hypokorismane har opphav i eit av dei offisielle personnamna, det vere seg førenamn/døypenamn eller familienamn. Kor stor grad av likskap der bør vera mellom opphav og hypokorisme, er eit definisjonsspørsmål. Det har vore gjort framlegg om at det bør vera felles innleiande sekvensar; Rolf > Rolli, eller felles midtsekvensar; Ingolf > Golle. Eg har halde meg til desse likskaps-

kriteria når eg har skilt ut hypokorismar frå "ikkje-hypokorismar" (jf. nedanfor).

Hypokorismane kan anten ha kort eller lang rotvokal, og det gjeld for alle avleiingssuffiksa. Døme: Trond > 'Tronni, Margrete > 'Maggi, Arne > 'Ani, Roald > 'Roi, Siv > 'Sivi; Bjørn > 'Bødda, Kirsten > 'Kissa, Øyvind > 'Aua, Marie > "Mia; Gustav > "Guffe, Vibeke > "Vibbe, Roy > "Roye. (' markerer tonem 1 og " tonem 2.)

Problemstilling/Undersøkellesområde

Eg har ei kjensle av at -i som avleiingssuffiks i hypokorismar er nytta mykje for både maskuline og feminine namn i dialektområdet mitt. Det vil vera av interesse å undersøkje om denne kjensla har eit empirisk grunnlag i eit innsamla materiale.

Føremålet mitt er å gå nærare inn på dei tre ulike avleiingssuffiksa -i, -e og -a, distribusjonen av dei totalt og fordelinga på kjønn. Då vil ein finna kva rolle dei einskilde suffiksa spelar for denne typen namnelaging. (Det kan vera av verdi å merka seg at tradisjonell grammatikk ofte reknar -a, -i og -e heller som merke på skiftesvis sterk og svak form.)

Frå det totale kallenamnsmaterialet vil eg dra fram namn som ser ut som (har språkleg form som) hypokorismar, men som ikkje er det, for di dei ikkje er avleidde frå personnamn. Her som ved hypokorismane vil eg sjå på fordelinga totalt og på kjønn. Det vil eg gjera for å syna at desse avleiingssuffiksa har ein funksjon i tillegg til å danna hypokorismar, nemleg ein personnemnande funksjon i den uoffisielle namnelaginga (jf s.200 i denne artikkelen). Dei kallenamna som ikkje er hypokorismar, vil eg kalla 'ikkje-hypokorismar'.

Det vil vera interessant å finna ut kor mange ulike hypokorismar det finst i materialet, og kva for nokre som er mest frekvente. Ei slik undersøking kan fortelja oss om namnelagingstypen enno er produktiv. Dersom vi finn eit høgt tal ulike namn, vil eg rekna namnelaginga som produktiv. Det

motsette kan vera tilfelle dersom vi har konsentrasjon om visse namn. Viss det berre er eit fåtal namn som står for heile utvalet, ialt 208, kan det vera eit mål på faste hypokorismar for visse personnamn.

Omtalen av avleiingssuffiks i faglitteraturen

I den eldre faglitteraturen, som stort sett tek for seg dei gamle nordiske namnedanningane Sigbjørn > Sibbi og Gunhild > Gunna, finn vi avleiingssuffiksa -i (-e) og -a for høvesvis maskuline og feminine namnedanningar (jf. Janzén, Hornbye i Nordisk Kultur bd. VII, 1948). Når det gjeld suffiksa -i (-e), forstår eg Janzén slik at desse vekslar, men er uttrykk for eitt og same opphavelege avleiingssuffiks. I norsk er det vanleg å rekna med ei mest allmenn svekking av -i i sluttposisjon til -e. Ei slik redusering er m.a. gjennomført i sørvestlandsk.

I samlingane av døme i Nordisk Kultur, både for dansk (Hornbye) og svensk (Janzén), finn vi ei veksling mellom -i og -e i maskuline hypokorismar. Men for svensk ser det ut til at -e dominerer (jf. Janzén 1948:254ff). Når det gjeld dansk, ser det ut til at -i er mest frekvent. Begge språkområda har -a som einerådande avleiingssuffiks for feminine hypokorismar. Islandsk og norsk er handsama under eitt av Janzén, og har fått nemninga "våstnordisk" (nemnde verk, n.v:3). I dømesamlingane er -i svært dominerande i maskuline namn, berre nokre få einstaka innslag av -e. For kvinnenamna er -a einerådande slik som i svensk og dansk.

Det er lite gagn i å nytta Eivind Vågslid sine dømesamlingar i Norsk Navnebok (1930), fordi han bevisst nyttar -e og ikkje -i i endingane ut frå den allmenne dialektale språkutviklinga (1930:14). Slik er det òg for dei norrøne døma han set opp. Det er likevel Vågslid som syner det fyrste skriftlege dømet på -i som avleiingssuffiks for ein feminin hypokorisme; Borghild > Boggi (n.v:22), men -a er framleis det mest frekvente feminine avleiingssuffikset. Han seier vidare at nysislandsk stort sett har -i i maskuline namn og -a i feminine.

Arnold Lidaräng (1982), som har undersøkt "västgötska personnamn i muntlig tradition", har fyldige dømesamlingar. I dette nyare materialet finn vi langt fleire avleiingsuffiks enn i det mellomalderske (jf. Nordisk Kultur VII). Når det gjeld dei tre avleiingssuffiksa som eg er interessert i, -i, -e og -a, finn vi at -e dominerer som maskulint avleiingsuffiks. Det finst berre nokre få tilfelle av -a og ikkje nokon med -i. For dei feminine dominerer -a, men vi finn fleire tilfelle av -i og nokre få med -e. Eg kan leggja til at dei fleste namna med -i er av framandt namneopphav, og at /i/ er eit sentralt fonem i opphavsnamnet.

Ivar Modeer i Svenska personnamn (1964) meiner at det var dei to suffiksa -e (maskulint suff.) og -a (feminint suff.) som dominerte hypokorismane i "runetida" (Modeers uttrykk) og mellomalderen, ég dominerer i våre dagars hypokorismar (1964:82). I tillegg nemner han at -i kan nyttast i maskuline hypokorismar, men at det er lite vanleg, då er heller -a meir vanleg i bruk (n.v.:83). Når det gjeld kvinnenamna, finn vi innslag av -e og -i i tillegg til -a. Innslaget av -i vert forklåra dels som heimleg tradisjon og dels som utanlandsk påverknad (n.v.:83ff). Han legg til at dette er nye utviklingar i den svenske hypokorismedanninga.

Når det gjeld norske tilhøve, har svært lite gransking vore utført. Det mest moderne bidraget finn vi i Tone Tryti Norsk slang (1984). Tryti tek for seg dei ulike måtane slang oppstår på og slik slangord blir laga, mellom anna kjælenamn, som ho kallar desse namna. Ho seier at suffiksa -e og -a kan nyttast både i maskuline og feminine kjælenamn (n.v.:37). Som aktuelt suffiks er ikkje -i nemnt i det heile. I føreordet tek Tryti atterhald om det landsgyldige, for di det er Oslo-slangen ho kjenner best.

Vi ser altså at det er semje om at -i (-e) er maskulint avleiingsuffiks, -a kan nyttast om begge kjønn. Det er berre Modeer og Lidaräng som innrømmer -i ein plass mellom feminine namn, riktignok sjeldan i bruk. Både Lidaräng, Tryti og Modeer nemner at -e er i bruk for både maskuline og feminine namn.

Materialet

Materialet er henta frå både munnlege og skriftlege kjelder. Våren 1985 intervjuar eg elevar frå ein ungdomsskole i Stavanger. Kvar klasse blei delt etter kjønn, og eg trekte ut 3 til 4 elevar av kvart kjønn til intervjuet; 7 til 8 elevar frå kvar klasse blei altså intervjuar. Dei to gruppene, jentegruppa og gutegruppa, blei intervjuar kvar for seg. I intervjuet gjekk vi gjennom klasselista person for person for å få evtuelle kallenamn på kvar elev. Dette materialet kallar eg elevnamna.

Den skriftlege kjelda mi er Stavanger Politikammer sitt "Økenavnregister". Namna er komne fram under avhøyr av mistenkte personar. "Økenavnregisteret" ber preg av å vera omtale av personar. Vi finn derfor ein overrepresentasjon av -en, som anten kan vera avleiingssuffiks eller bunden artikkel, derfor utelet og suffikset (-en) i denne samanhengen. Dette materialet kallar eg registernamna.

Talfesta opplysingar m.o.t. dei to kjeldene

I alt dekte eg 275 elevar/individ, og av dei hadde 206 eit eller anna kallenamn. Eg fekk opplyst 630 namn på dei 275 elevane. Av desse namna utgjorde hypokorismane med -i, -e eller -a 121 eller rundt 19%. Talet på maskuline namn var 93 og på feminine 28. Vi ser altså no at materialet som til å byrja med var på 630 namn, no har "skrumpa" inn til 121. Kjønnfordelinga var på om lag 77% for maskuline hypokorismar, og 23% for feminine.

I materialet har eg til saman 340 registernamn, av desse finn eg 87 hypokorismar, dvs. om lag 26%. Her er det overvegande maskuline namn, noko kjønnssamansetjinga av ei slik gruppe òg skulle tilseia. Berre 4 av namna er feminine, dvs. at 83 er maskuline.

Tabell 1: (Tala i parentes gir dei nominelle verdiane).

* innbyrdes kvart kjønn

Avl. suff.	Elev		Registern.		Totalt*		Total
	mask.	fem	mask.	fem.	mask.	fem.	
-i	50 (46)	71 (20)	49 (41)	25 (1)	49 (87)	66 (21)	52 (108)
-e	11 (10)	7 (2)	13 (11)	—	12 (21)	6 (2)	11 (23)
-a	40 (37)	21 (6)	37 (31)	75 (3)	39 (68)	28 (9)	37 (77)
Sum % (N)	101 (93)	100 (28)	99 (83)	100 (4)	100 (176)	100 (32)	100 (208)

Det fyrste som slår oss, er at tilhøva for dei ulike suffiksa i hypokorismane, særleg for dei maskuline namna, er forbausande like, jf. tabell 1. Vidare ser vi at heile 108 av totalt 208, altså meir enn halvparten, har -i som avleiingssuffiks. Av desse er 81 % maskuline namn. Eg tykkjer at tala stadfestar kjensla mi av at faglitteraturen ikkje gav eit uttømmende bilete av denne namneskikken. Tala syner at den totale delen av hypokorismar avleidd med -i ligg på 52%. Sjølv om grunnlaget for sikre resultat blir litt spinkelt, meiner eg det er grunnlag for å hevda at -i, stikk i strid med alle tidlegare beskrivingar av fenomenet, er det viktigaste avleiingssuffikset for både feminine og maskuline hypokorismar i Stavanger. Dette gjeld i alle fall mellom ungdommen. Nokolunde same tilhøve mellom dei ymse avleiingssuffiksa som vi finn for maskuline hypokorismar, finn vi for dei feminine. Men her ser det ut som om -i har ein sterkare dominans, 71% mot 50%. Imidlertid er det viktig å hugsa at vi har eit relativt lite talmateriale å byggja på.

Slår vi kjønna og gruppedelinga (elev- og registernamn) saman, får vi at 52% av namna (maskuline + feminine) har -i som avleiingssuffiks, 37% har -a, og 11% har -e.

Oppteljinga av ikkje-hypokorismar syner følgjande bilete:

Tabell 2:

-e		-a		-i	
mask.	fem.	mask.	fem.	mask.	fem.
24%	—	14%	14%	62%	86%
(5)	—	(3)	(1)	(13)	(6)
	18%		14%		68%

Ikkje-hypokorismane kan vera avleidde av andre høve ved personen enn namnet, t.d. særlege eigenskapar. Det finst kallenamn avleidde frå både substantiv og verb. Nok ein gong ser vi at -i er eit mykje bruka avleiingssuffiks.

Dei fleste av namna har typisk "hypokorisme-form", som døme kan eg nemna 'Gønni < gun (eng), "Pissi < pisse, "Sniffi < sniffe og 'Vorti < vorte (subst). For ein del av dei feminine namna eg har talt opp, kan det vera tvil om dei er hypokorismar eller ikkje, t.d. 'Niksi < Nina eller niks, 'Vimsi < Vibeke eller vims. Det er derfor eigenleg berre dei maskuline namna vi kan seia noko om.

Drøfting av namnetypen

Hovudtendensen i materialet syner at hypotesen min har blitt stadfesta empirisk. Det er -i som er det viktigaste suffikset når det gjeld hypokoristiske danningar i det innsamla namnematerialet frå Stavanger. Dette gjeld både for menn og kvinner, men for dei feminine namna gjeld òg at -i har ein sterkare dominans over -a enn det som er høvet for maskuline namn. Her må vi ta eit atterhald; det er låge nominelle verdiar det dreiar seg om. Likevel må det strekast under at tala syner ein liknande tendens for mest alle teljingar.

Eit anna høve er at mange av hypokorismane i materialet er svært gjennomslåttige, slik at det er lett å sjå opphavs-

namnet i alle fall dersom ein kjenner namnelagingsskikken i Stavanger. Dette gjer òg sitt til at eg trur det kan vera forsvarleg å rekna dette spesielle materialet som representativt for hypokoristisk namnelaging i Stavanger. Frekvensane kan variera noko, sjølv om dei to gruppene syner ei stor grad av samstemme, både med omsyn til dei totale tala og til fordelinga av suffiksa innanfor dei ulike gruppene.

Korleis har den hypokoristiske namnelaginga, særleg for kvinner, blitt slik? For å finna ei forklåring vil eg ta utgangspunkt i Ivar Modéer Svenska Personnamn. Modéer prøver å forklåra innslaget av -i i svenske feminine hypokorismar som eit resultat av både heimleg og utanlandsk påverknad. Han meiner m.a. at desse namna har hatt "stöd [...] i dopnamnenes vokalisation, antingen dessa namn nu har svenska medeltidstraditioner eller är franskor som Marie, Sophie eller kanske har invandrat från den engelsktalande världen som Emmy och Betty" (1964:83f). Eg trur Modéer er inne på noko vesentleg her. Dersom vi ser på vokalkvaliteten i dei offisielle (namn som kan brukast som døypenamn) kvinnenamna, vil vi finna mange namn der /i/ er eit viktig fonem i namnet. Særleg gjeld dette for dei gamle (og nye) samansetjingane med -rid og -frid. I Rogaland blir -rid- og -frid-samansetjingane mykje bruka. I eit nyare materiale frå Stavanger frå periodane 1950-52, 1970-72 og 1980-82, samla inn av Anne Svanevik, finn vi 17 ulike slike samansetjingar. Til samanlikning kan eg nemna at for same tidsepokar i Grefsen (Oslo) og Bergen (fleire små kyrkjelydar) finn vi skiftesvis 9 ulike former begge stadene. (Eg må ta atterhald for di materialet frå Grefsen og Bergen er mykje mindre enn Stavanger-materialet.) Mykje tyder altså på at -rid- og -frid-samansetjingar kan vera eit særtrekk for Stavangerområdet. Vi finn òg korte kvinnenamn på -i, t.d. Siri, Gunni, Ragni, Tori og Unni. Gunni og Tori er fyrste gong notert i perioden frå 1980 til 1982. Vi ser at vi med utgangspunkt i ein slik namnetradisjon langt på veg kan støtta Modéer sitt syn.

Modéer nemner vidare påverknad frå m.a. engelske kvinnenamn. Mange av dei engelske kvinnenamna har ei liknande form som

dei gamle nordiske samansette kvinnenamna på -ny. I norsk vaklar ofte uttalen mellom /y/ og /i/ av engelske namn på -y, likeins for nordiske namn på -ny. Dersom vi ser på bruken av nordisk -ny i samansette kvinnenamn frå Stavanger, med utgangspunkt i det nyleg innsamla namnematerialet (Svaneviks), vil vi finna 10 ulike slike -ny-samansetjingar. Til samanlikning hadde Grefsen og Bergen eitt kvar. (Same atterhald som føre gjeld òg for dette.) Dei fleste av namna kan skiftesvis uttalast /i/ og /y/. Denne vekslinga i uttalen, både av dei nordiske og av dei innlånte kvinnenamna, gjer sitt til at endingsvokalen -i er velkjend frå det offisielle namneforrådet. I Rogaland finn vi mange av dei korte innlånte engelske kvinnenamna, som t.d. Anny, Lilly, Henny (eng.?), Nancy, Betsy og Betty. På fylkesfrekvensstatistikken ligg Rogaland frå 1-4 for alle desse namna (i høve til dei andre fylka). (Jamfør landsomfattande Microfiche personnamnmateriale, 1982-versjonen frå PDS, Bergen.) Desse to faktorane, heimlege namn på -rid, -frid og -ny og engelske innlånte namn på -y, kan ha lagt vegen open for den utstrekta bruken av -i som avleiingssuffiks for feminine hypokorismar.

Dersom vi skal seia noko om produktiviteten i namnelaginga, er det råd å seia at namnelaginga er svært produktiv for maskuline hypokorismar og noko mindre for feminine. Det er få namn som er felles, både innanfor og mellom dei to gruppene, berre 13 hypokorismar. Av desse 208 er 144 ulike. Det skulle tyda på at namnelaginga er produktiv enno.

Med omsyn til dei ymse avleiingssuffiksa finn vi 75 ulike hypokorismar med -i, 51 ulike med -a og 18 med -e. Eg trur vi kan rekna med at alle desse avleiingssuffiksa er produktive, med -i som særleg aktivt. Dette synet blir styrkt av at ikkje-hypokorismane har sterk overvekt av -i, dei med. Dreg vi inn dei, er det -a som sakkar etter og syner ein lågare produktivitet. Tilhøvet for ikkje-hypokorismane gjer sitt til at eg vågar ein påstand om at -i opptrer i kallenamn i Stavanger som eit personnemnande suffiks. Følgjande døme skulle illustrera kva eg meiner: Når ein person blir kalla Vorti i staden for *Vortå, er det personen (med vorte) som blir streka under. Namnet har heller ikkje ein så

nedsetjande konnotasjon som *Vortå ville ha hatt. I eit slikt tilfelle ville den vorta personen har (på nasen), skugge for heile individet. Det blir ein slags "tingleggjering" av personen. Eg har ei kjensle av at det er ein meir jovial tone i Vorti enn i Vortå.

For å få eit heilskapleg bilete av denne namnelaginga i Stavanger vil eg i tillegg dra inn ein faktor som likestilling. Det kan vel reknast som eit uttrykk for likestilling når jenter kan få "gutenamn" som Kissa og Benni. (Sjølvsagt kan det vera gøynde tendensar til erting når jenter får gutenamn og gutar jentenamn.) Vi kan i alle høve seia at skilnaden mellom dei to kjønna ikkje er viktig lenger, når jenter kan få eit så klart hypokoristisk gutenamn som t.d. Kissa er i Stavanger. Det ser altså ut for at vi kan få like kallenamn for gutar og jenter. Dette er eit interessant perspektiv når vi ser på den tidlegare faglitteraturen, der feminine former og maskuline former utan reservasjonar har blitt sette opp etter mønsteret for skiftesvis on-stamme og an-stamme.

Dersom vi no samanliknar med systemet i dialekten, kva form får då linne maskuline og linne feminine substantiv i ubunden form eintal i Stavanger-talemål? Dei linne maskuline substantiva endar på -e og dei feminine på -a i ubunden form eintal. Dersom det er så at hypokorismane har følgd mønstra frå an- og on-stammene, skulle vi altså venta -e som ending for maskuline og -a for feminine hypokorismar. Det er altså ikkje tilfellet i dette moderne kallenammaterialet. Eg trur at ei av årsakene til dei særeigne suffikstilhøva i Stavanger nettopp kan skuldast formverket i substantiva. Viss feminine hypokorismar skulle ha enda på -a, ville dei i mange tilfelle ha blitt forveksla med ubunde substantiv, og få ei bunden bøyning med -å. Eg kan visa til at ei Margrete i klassen min blei vekselvis kalla 'Maggi eller "Magga. Av desse to formene hadde 'Maggi positiv valør, medan "Magga var negativ, og kunne m.a. bli bøygd "Maggå, særleg ved omtale. At hypokorismane kan få bøyning, syner særleg dei maskuline namna. For maskuline namn som endar på -a, har eg mange belegg for at dei blir bøygd slik: ubunden form

Svenna (tiltale) og bunden form Svennaen (omtale). Svært mange av dei maskuline hypokorismane på -e blir òg bøygde i bunden form. I fleire tilfelle kan det førekomma forveksling med eksisterande appellativ, t.d. "Knode - "Knuden. Maskuline hypokorismar på -i vert så særreigne at det ikkje er fåre for forveksling med eksisterande appellativ, sjølv om dei får eit tillegg av bunden etterhengd artikkel -en. Det kan sjå ut som om -i i maskuline og feminine namn er vald for å vera markør av 'namn' og ikkje lint substantiv, som -e og -a kunne ha blitt forveksla med. Korleis tilhøva for avleiingssuffiks i hypokorismar har vore tidlegare i dette dialektområdet, er det ikkje råd å seia noko bestemt om, for di det er sjeldan at dei hypokoristiske danningane har vore nytta i skriftlege kjelder.

Alt i alt kan vi seia at korkje fysisk eller grammatisk kjønn tyder så mykje lenger for denne typen namnelaging. Det syner seg i valet av avleiingssuffiks. Det ser ut til at dei gamle faste mønstra frå an- og on-stammene ikkje lenger gjeld ved fordelinga på fysisk og grammatisk kjønn. Vi har heller ikkje kunna synt nokon faste dannelsmønster, korkje ut frå avleiingssuffiks, fysisk kjønn eller grammatisk kjønn. Eg trur heller at vi må rekna med eit behov for å skilja kallenamn frå eksisterande substantiv.

Litteraturliste:

- Hornby, Rikard. 1948. Fornavne i Danmark i middelalderen. I: Nordisk kultur bd.VII red. A. Janzén.
- Janzén, Assar (red.). 1948. Nordisk kultur. Personnavn. bd VII, Oslo, 1948.
- Janzén, Assar. 1948. De fornvästnordiska personnamnen. I: Nordisk kultur bd.VII red. A. Janzén.
- Janzén, Assar. 1948. De fornsvenska personnamnen. I: Nordisk kultur bd.VII red. A. Janzén.
- Lidaräng, Arnold. 1982. Lurel och Smesa. Västgötska personnamn i muntlig tradition. Sth., 1982.
- Microfich-materiale (landsomfattande) over personnamn i Noreg, 1982-versjonen frå PDS (Prosjekt for Datamaskinell Språkbehandling), Bergen.
- Modéer, Ivar. 1964. Svenska personnamn. Sth., 1964.
- Tryti, Tone. 1984. Norsk slang. Oslo, 1984.
- Vágslid, Eivind. 1930. Norsk Navnebok. Oslo, 1930.

